

RETTE ORD TIL RETT TID

En retorisk analyse av Jens Stoltenbergs taler etter terrortragedien i Oslo
og på Utøya 22. juli 2011.

Eline Stien

Veileder

Elise Seip Tønnessen

*Masteroppgaven er gjennomført som ledd i utdanningen ved
Universitetet i Agder og er godkjent som del av denne utdanningen.
Denne godkjenningen innebærer ikke at universitetet inntår for de
metoder som er anvendt og de konklusjoner som er trukket.*

Sammendrag

I denne oppgaven analyseres de tre første talene som Jens Stoltenberg holdt etter terrortragedien 22. juli 2011. Det faglige temaet for oppgaven er retorikk som målrettet kommunikasjon. Jeg undersøker hva som gjorde talene virkningsfulle i denne situasjonen, hvordan talene definerte sine målgrupper og hva slik definisjon fikk å si for henvendelsesformen. Videre stiller jeg spørsmål om talene fikk en ekstra dimensjon på grunn av Stoltenbergs tilknytning til hendelsen. Talene må også forstås ut i fra en situasjonskontekst og ut i fra en større kulturkontekst med tanke på referanser til diktstrofer og en generell oppfatning av felles verdikultur. Jeg undersøker hva det innebar for presentasjonen at talene ble TV-overført, og hvilken betydning talene som mediebegivenhet hadde. Det vises til Jens E. Kjeldsens teori som har bidratt med å belyse den klassiske retorikken, moderne retorikk samt medieretorikk. I tillegg til retorisk teori anvendes M.A.K. Hallidays teori om sosiosemiotikk som har bidratt med å få fram detaljene i analysen. Talerens fornemmelse for kairos og aptum henger sammen, og som metode og analysemodell benyttes Kjeldsens eksterne og interne pentagram. Jeg vil vise at vi ikke manglet ord, eller at ord ble fattige, men at ordene bidro til å skape ro i en situasjon preget av kaos og sorg.

Forord

”Du husker hvor du var 22. juli.

22. juli 2011 er en dato du kommer til å høre om så lenge du lever. Når du blir større, kommer du sikkert til å huske hvor du var og hva du gjorde denne dagen, og du kommer til å fortelle andre om det. Det var denne dagen 77 mennesker ble drept i Norge på én ettermiddag, 69 av dem var ungdommer på Utøya.”

(Kvalshaug, 2013, s. 11).

Sitatet er hentet fra Vidar Kvalshaugs bok *Det var en gang en sommer. Historien om 22. juli og tiden etterpå – fortalt for barn*. Etter tragedien i Oslo og på Utøya er det publisert store mengder tekst og litteratur om ugjerningene. Vi har fått sterke øyenvitnebøker, analytiske essays og akademiske avhandlinger. Deler av dette materialet vil i framtiden bli hentet fram, analysert og gjenbrukt for å få en forståelse av nye teksters umiddelbare omgivelser og kulturelle kontekst. 22. juli 2011 ble et vendepunkt for Norge og norsk historie.

I likhet med svært mange andre nordmenn var jeg på ferie i utlandet da bomben ble sprengt i Regjeringskvartalet. Jeg opplevde hverken sørgegudstjeneste i min lokale kirke, rosetog eller fellesskapets nærvær i dagene etter 22. juli. Nyhetssendinger ble fulgt via utenlandske TV-kanaler og på små telefonskjermer. Kanskje var det nettopp derfor ordene gjorde slikt inntrykk? De umiddelbare omgivelsene inviterte hverken til sorg eller deltakelse, men gjennom TV-overføringer og Internett ble rike og fortetta ord formidlet med troverdighet og pathos. Oppgavens tittel er et velbrukt uttrykk i retorikken, som jeg her har lånt av både Jens E. Kjeldsen og Øivind Andersen. Jeg har valgt denne tittelen fordi der og da opplevde jeg at det var rette ord til rett tid.

Jeg vil takke min veileder, professor Elise Seip Tønnessen for dyktig og støttende veiledning og inspirasjon. Videre vil jeg takke min språkvenninne Inger Johanne Mørland Luitjens for kritisk gjennomlesing og konstruktive innspill.

Aller mest skylder jeg en stor takk til Frank, Einar, Katrine og Fredrik – dere har fulgt meg og heiet på meg. Dere er alt.

Arendal, november 2013

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	2
Forord	3
Innholdsfortegnelse	4
1 INNLEDNING	6
1.1 TEMA OG PROBLEMSTILLING	7
1.2 TEORI	9
1.3 OPPGAVENS STRUKTUR	9
2 EMPIRI	10
2.1 VALG AV EMPIRI	10
2.2 BEGRUNNELSE OG AVGRENSNING	10
3 TEORI	12
3.1 RETORIKK SOM MÅLRETTET KOMMUNIKASJON	12
3.1.1 <i>Ethos</i>	12
3.1.2 <i>Pathos</i>	14
3.1.3 <i>Logos</i>	15
3.2 DEN RETORISKE SITUASJONEN	15
3.2.1 <i>Kairos</i>	15
3.2.2 <i>Aptum</i>	16
3.2.3 <i>Den retoriske situasjonen i klassisk og moderne retorikk</i>	17
3.2.4 <i>Det påtrengende problem</i>	18
3.2.5 <i>Retorisk sjangerteori</i>	19
3.2.6 <i>Retorikkens fem deler – de klassiske retoriske forarbeiderfasene</i>	20
3.3 DET EKSTERNE OG DET INTERNE PENTAGRAMMET	21
3.3.1 <i>Det eksterne pentagrammet</i>	23
3.3.2 <i>Det interne pentagrammet</i>	26
3.4 SITUASJONSKONTEKSTEN OG SPRÅKETS FUNKSJONER	28
3.4.1 <i>Michael A.K. Halliday</i>	29
3.4.2 <i>Sosialsemiotisk språkteori</i>	29
3.4.3 <i>Sosialsemiotikk som språk- og tekstteori</i>	30
3.4.4 <i>Begreper</i>	30
3.5 MEDIEBEGIVENHET	33
4 ANALYSEN	34
4.1 TALE NR. 1: "ET BUDSKAP FRA HELE NORGE" (22. JULI 2011)	35
4.1.1 <i>Det eksterne pentagrammet – de ytre betingelsene</i>	37
4.1.2 <i>Det interne pentagrammet – de indre betingelsene</i>	46
4.2 TALE NR. 2: "I DAG ER DET TID FOR SORG" (24. JULI 2011)	52
4.2.1 <i>Det eksterne pentagrammet – de ytre betingelsene</i>	53
4.2.2 <i>Det interne pentagrammet – de indre betingelsene</i>	65
4.3 TALE NR. 3: "MER ÅPENHET, MER DEMOKRATI" (25. JULI 2011)	72
4.3.1 <i>Det eksterne pentagrammet – de ytre betingelsene</i>	74
4.3.2 <i>Det interne pentagrammet – de indre betingelsene</i>	80
5 OPPSUMMERING OG KONKLUSJON	89
5.1 SITUASJONSKONTEKST	89
5.2 DEN DOBLE SITUASJONSKONTEKST – TALENE SOM MEDIEBEGIVENHET	93

5.3	KULTURKONTEKSTEN	95
5.4	AVRUNDING OG KONKLUSJON	96
6	LITTERATURLISTE	97
	Vedlegg 1: "Et budskap fra hele Norge"	99
	Vedlegg 2: "I dag er det tid for sorg"	101
	Vedlegg 3: "Mer åpenhet, mer demokrati"	104

1 INNLEDNING

Fredag 22. juli 2011 detonerer en bilbombe i Regjeringskvartalet i Oslo. Mannen som har plassert bomben, drar deretter til Utøya i Tyrifjorden hvor han skyter og dreper 69 ungdommer på AUFs sommerleir. Til sammen 77 mennesker mister livet i det som blir omtalt som det verste angrepet på norsk jord siden andre verdenskrig.

Gjerningsmannen er etnisk norsk og har i lang tid planlagt terrorhandlingene. Dette kommer fram i hans manifest som publiseres på nett kort tid før angrepene. I manifestet framkommer også hans politiske synspunkter og meninger om det moderne Vest-Europa. Til sin forsvarer forklarer gjerningsmannen at målet med angrepene var å «redde Norge og Vest-Europa fra kulturmarxistene og en muslimsk overtakelse». Videre var det hans ønske å gi et kraftig signal til folket, ved å påføre Arbeiderpartiet et størst mulig tap, og bremse ny rekruttering.¹

Statsministerens kontor og en rekke departementer rammes av bilbomben. Jens Stoltenberg mister nære medarbeidere i angrepet, og han kjenner mange av de drepte på Utøya.

Terroren i Oslo og på Utøya vil bli analysert og tolket fra forskjellig hold i lang tid framover. Grusomhetene som skjedde denne dagen, det som hadde pågått i forkant, og det som skjer i etterkant av massakrene, vil bli en del av Norges historie og det vil trolig prege nordmenn i mange tiår framover.

Dette er bakgrunnen for denne masteroppgaven. Det er disse handlingene som danner bakteppet for de analysene jeg skal gjøre av talene.

¹¹ Faktaopplysninger i denne oppgaven er hentet fra Stormark, K. (2011) *Da terroren rammet Norge. 189 minutter som rystet verden*. Oslo: Kagge Forlag AS.

1.1 Tema og problemstilling

Det faglige temaet for denne oppgaven er retorikk som målrettet kommunikasjon. ”I retorisk kommunikasjon er det rette øyeblikket helt avgjørende. Det gjelder ikke bare å si det rette, det gjelder å gjøre det på det rette tidspunktet. Det gjelder å si rette ord til rett tid” (Kjeldsen, 2006, s. 69). Retorikk forbindes ofte med hvordan politikere prøver å overtale oss med sitt språk. Jeg ønsker med min oppgave å vise hvordan retorikk også kan være et viktig bidrag i en krisesituasjon.

I oppgaven vil jeg analysere tre taler som statsminister Jens Stoltenberg holdt i dagene etter 22. juli, og jeg ønsker å finne ut hva som gjorde talene virkningsfulle i denne situasjonen. Det er ikke mulig for meg å undersøke hva alle nordmenn tenkte og følte da de hørte talene. På bakgrunn av retorisk teori og teori om språkets funksjoner, vil jeg derfor undersøke om talene oppfyller de kriteriene som settes for at avsender skal kunne nå målgruppen. Videre vil jeg undersøke hvordan talene definerte sine målgrupper, og hva det innebar for henvendelsesformen.

Landets øverste leder hadde de første dagene og ukene etter 22. juli 2011 en svært sentral rolle. Arbeiderpartiet var blitt utsatt for et målrettet angrep, og i tillegg til å framstå som landets leder, ble det også klart at statsministeren var personlig rammet. Jeg vil undersøke om talene fikk en ekstra dimensjon på grunn av Stoltenbergs nærhet til hendelsene.

Hver av de talene jeg har valgt å analysere har et tema, og i to av talene vil jeg vise til Nordahl Griegs dikt ”17. mai 1940”. I dagene etter 22. juli ble det lest, og lyttet til poesi som stammer fra krigsårene. Jeg skal kommentere hvordan talene kan sees i en større kulturkontekst med tanke på referanser til diktstrofer og en generell oppfatning av felles verdikultur.

Stoltenberg henvendte seg til tilhørerne både i det aktuelle rommet/plassen, og til TV-seerne i resten av landet. På den måten ble det skapt en mediebegivenhet. Jeg ønsker å finne ut hva det innebar for presentasjonen at talene ble overført til TV, og om avsender klarte å være nær på fjernsyn.

Talene som ble holdt i dagene etter terrorhandlingene er blitt analysert og kommentert av journalister, forfattere og retorikere. Om talen på Rådhusplassen uttaler retoriker Kjell Terje Ringdal i en artikkel i Aftenposten 27. juli 2011, at det er den viktigste talen holdt i Norge siden krigen. Videre i kommentaren sier Ringdal om talen i Oslo domkirke: ”Han pakker ikke inn sine ord i såkalte parfymerte eufemismer, men bruker enkle og presise begreper når han omtaler den døde kvinnen som jobbet på Utøya “ (Hauge, 2011).

Også internasjonalt har talene fått oppmerksomhet. Den danske retorikeren Kjell Jarner Rasmussen har analysert talen i Oslo domkirke 24. juli. I sin analyse sier han blant annet:

“(…) Stoltenberg, derimod, er i høy grad personlig involvert. Han kendte flere af de dræbte, og han kunne selv have været en af dem. Han færdes daglig i de bygninger, som blev angrebet; det var et tilfælde, at han var ude af huset, da bomben eksploderede. Det er hans parti, hans partifæller og ham selv, der har været under angreb (Rasmussen, 2011).

I dagene etter 22. juli opplevde mange at det var vanskelig å finne dekkende ord, og at ord ble fattige. Språkforsker Sylfest Lomheim er ikke enig i dette. Til forskningsmagasinet TEFT uttaler han at ordene virkelig kom til sin rett og at vi har et språk som fungerer akkurat som det skal. Videre hevder han at språket fikk en vitalisering som følge av hendelsene 22. juli, og at ord som samarbeid, sympati og samhold fikk et nytt innhold og ble mer meningsfylte enn før (Baltzersen, 2011, s. 9).

Ovennevnte analyser og kommentarer har vært viktige inspirasjonskilder til denne oppgaven fordi ordvalg, begreper og Stoltenbergs nærhet til hendelsene her blir vektlagt.

1.2 Teori

Jeg skal gjennomføre en retorisk analyse av tekstene, og vil i stor grad vise til Jens E. Kjeldsens teori som i denne oppgaven vil bidra med å belyse den klassiske retorikken, nyere retorikk samt medieretorikk. Jeg vil også vise til Øivind Andersens teori som et supplement til Kjeldsens teori, idet Andersen flere steder utdyper de samme temaene innenfor klassisk retorikk.

I tillegg til retorisk teori, vil jeg anvende M.A.K. Hallidays teori om sosialsemiotikk som skal bidra til å få fram detaljene i analysen av talene.

1.3 Oppgavens struktur

Masteroppgavens struktur er tredelt, der den første delen består av en presentasjon av empiri hvor jeg også vil begrunne de avgrensingene jeg har foretatt. Den andre delen er et teoretisk kapittel hvor jeg først vil kommentere retorikk generelt, og deretter moderne retorikk spesielt. I dette kapitlet vil jeg også definere de begrepene jeg skal anvende. Deretter vil jeg presentere Hallidays teori, kommentere det spesifikke med sosialsemiotikken og definere de begrepene som jeg skal benytte.

Hensikten med teorikapitlet er å utvikle et analyseapparat og gi en forståelse av det analyseverktøyet som senere skal brukes i analysen av talene.

I tredje del av oppgavene vil jeg først gi en kort beskrivelse av situasjonen som oppstod basert på opplysninger som er kommet fram i ettertid. Deretter vil jeg analysere Stoltenbergs taler i kronologisk rekkefølge. Analysekapitlet er preget av et mønster som gjentas for hver tale. Dette mønsteret består i at jeg først vil ta utgangspunkt i *Det eksterne pentagrammet* og se på forholdet mellom avsender, saken, uttrykksmåten, mottakeren og de konkrete omstendighetene. Deretter vil jeg se på *Det interne pentagrammet* og forholdet mellom saken, innholdet, organiseringen, uttrykksmåten og presentasjonen.

2 EMPIRI

2.1 Valg av empiri

I denne masteroppgaven vil jeg analysere tre taler som statsminister Jens Stoltenberg holdt i etterkant av terrorhandlingene 22. juli 2011. Den første talen jeg skal analysere ble holdt sent fredag kveld den 22. juli 2011. Denne talen vil heretter bli omtalt som ”Et budskap fra hele Norge”.

Deretter skal jeg analysere Stoltenbergs tale som ble holdt i Oslo domkirke søndag 24. juli 2011. Talen har fått tittelen ”I dag er det tid for sorg”.

Den tredje talen jeg skal belyse ble holdt på Rådhusplassen mandag 25. juli 2011. Denne talen vil bli omtalt som ”Mer åpenhet, mer demokrati”. I denne talen refereres det til andre verdenskrig og til lyrikk av Nordahl Grieg. Nordahl Griegs dikt ”Til Ungdommen” ble sunget og resitert ved en rekke anledninger i dagene etter 22. juli, og for mange vil teksten og melodien bli assosiert med situasjonen som oppstod i etterkant av terrorhandlingene som en del av kulturkonteksten.

Alle de tre talene jeg skal analysere ble TV-overført av NRK og en rekke andre fjernsynskanaler, og NRKs videoopptak vil inngå som en del av undersøkelsesmaterialet. Disse opptakene viser både hvor talene ble framført og hvordan de ble framført, og er således viktige for å få en helhetlig forståelse av talene.

2.2 Begrunnelse og avgrensning

I dagene og ukene etter terrorhandlingene ble det holdt mange taler rundt om i landet. Representanter fra kongehuset og regjeringen talte ved minnemarkeringer og i en rekke gravferder. Jeg har valgt å bare analysere Stoltenbergs taler. Bakgrunnen for dette, er at jeg ønsker å få fram det unike i situasjonen. Som statsministeren er Jens Stoltenberg en offentlig person, men samtidig var han personlig og direkte berørt av terrorangrepet. Gjennom analysen ønsker jeg å undersøke om talene fikk en ekstra dimensjon på grunn av talerens nærhet til hendelsene.

Talene jeg har valgt, ble holdt i løpet av de første dagene etter terrorhandlingene. I de påfølgende dagene og ukene holdt Jens Stoltenberg flere taler ved ulike anledninger knyttet til 22. juli-terroren. Jeg har valgt nettopp disse tre talene med tanke på at de ble til og framført innenfor et kort tidsperspektiv, og dermed får fram noe særegent ved den kritiske situasjonen som oppstod i Norge.

I dagene etter 22. juli ble nye tekster skapt, og det ble lest og lyttet til litteratur og poesi som stammer fra krigsårene. I tale nr. 2 og tale nr. 3 vil jeg kommentere hvordan Nordahl Griegs lyrikk ble benyttet og hvordan talene kan forstås ut i fra i en kulturell kontekst.

3 TEORI

Cicero og den romerske retorikktradisjonen ser de retoriske appellformene i sammenheng med de retoriske hovedfunksjonene; officina oratoris. Man bruker logos når man forsøker å belære, undervise eller opplyse (docere). Man bruker ethos når man forsøker å vekke tillit og sympati, eller forsøker å underholde eller behage (delectare) og man bruker pathos når man forsøker å bevege, vekke eller engasjere (movere) (Kjeldsen, 2006, s. 35).

3.1 Retorikk som målrettet kommunikasjon

Jeg skal nedenfor redegjøre for noen av de begrepene som jeg vil bruke i denne oppgaven. Begrepene stammer opprinnelig fra den klassiske retorikken – tilbake til Aristoteles tid (ca 300 f.Kr). Hovedkildene i oppgaven er Jens E. Kjeldsen *Retorikk i vår tid (2006)* og Øivind Andersen *I retorikkens hage (1995)*.

For å kunne forklare og illustrere de greske og latinske begrepene, vil jeg hente eksempler fra de tre talene som jeg senere skal analysere. Jeg vil bare gi en kort henvisning, ettersom jeg skal utdype dette nærmere i selve analysen.

Jeg har valgt å fokusere på retorikk som målrettet kommunikasjon, og elementene i en slik sammenheng blir : avsender – budskap – mottaker. Den som taler, det som omtales og dem det tales til. Dette kan videreføres til retorikkens begrepsapparat – appellformene: ethos – logos og pathos. Ovennevnte kommunikasjonsmodell må oppfattes som en tradisjonell, lineær modell, og jeg skal senere vise at ikke bare ordene, men mottakerens erfaring, situasjonskonteksten og kulturkonteksten rammer inn meningen i budskapet.

3.1.1 Ethos

Aristoteles snakker om de tre fagtekniske (dvs. retoriske) bevismidlene, eller appellformene som de også kalles. Dette er ethos, pathos og logos. (Kjeldsen, 2006, s. 33). For det første, kan overbevisning i følge Aristoteles skje gjennom talerens karakter (ethos). Taleren konstruerer sin ethos gjennom de retoriske valgene han foretar og gjennom de synspunkter og argumenter han velger. (Kjeldsen 2006, s. 117). Talerens personlighet og holdninger blir synlige og talen framføres på en måte som gjør taleren troverdig. Øyvind Andersen hevder i sin bok *I retorikkens hage* at vi er tilbøyelige til å feste lit til hva en hedersmann sier. Dette

gjelder generelt, men er særlig aktuelt der det hersker usikkerhet slik at det er rom for tvil (Andersen, 1995, s. 35).

Allerede om kvelden 22. juli 2011 talte Jens Stoltenberg til det norske folk gjennom TV-mediet. Han framstod som en leder som talte til og på vegne av hele nasjonen da han sa at svaret på vold var enda mer demokrati, enda mer humanitet, men ikke mer naivitet. Hevn, gjengjeldelse eller straff blir ikke nevnt. Talerens karakter (ethos) ble synliggjort gjennom denne første henvendelsen til folket.

Ethos er ikke en fast størrelse som aldri forandrer seg, men et dynamisk fenomen og hver gang en taler henvender seg til publikum utfordres talerens troverdighet. Talerens ethos kan styrkes eller svekkes avhengig av hvordan vedkommende framstår i situasjonen. Kjeldsen skiller mellom tre typer ethos: innledende, avledet og endelig ethos (Kjeldsen, 2006: 125).

Innledende ethos handler om hvilken oppfatning mottakeren har av avsender *før* han begynner å tale. Det handler altså ikke om hva som sies og hvordan det sies i selve situasjonen. Aristoteles hevder at overbevisning gjennom talerens karakter må komme gjennom selve talen, ikke gjennom forhåndsinnstilling om hva slags menneske taleren er. For Aristoteles er innledende ethos en form for ikke-retorisk virkemiddel. ”Den er i stedet en forutsetning for den retoriske ethos taleren skaper under sin tale” (Kjeldsen, 2006, s. 125).

Uansett politisk tilknytning eller partitilhørighet, var mottakerne av talene som skal analyseres i denne oppgaven kjent med taleren. Stoltenberg hadde på det aktuelle tidspunkt vært landets statsminister i 6 år, og han ble tildelt en innledende ethos *før* han holdt den første talen kvelden 22. juli 2011.

Mens taleren holder sin tale, eller på annen måte kommuniserer, skapes et bilde av hva slags person taleren er. Selve kommunikasjonshandlingen avleder en ethos som tildeles taler *i løpet av sin tale*. I *Retorikken* beskriver Aristoteles dette som et fagteknisk/retorisk bevismiddel. (Kjeldsen, 2006, s. 128). På bakgrunn av tilhørernes oppfatning av de retoriske valg og handlinger som taler har tatt i de ulike forarbeidsfasene (jfr. punkt 3.2.6), får taler tildelt en avledet ethos.

Gjennom analysen skal jeg ved hjelp av det interne pentagrammet vise hvordan avsender ved hjelp av retoriske virkemidler og språkets funksjoner kommuniserte til publikum og hvordan hans avledete ethos ble påvirket av disse valgene.

Det inntrykket som tilhørerne har av en taler når han er ferdig med å kommunisere, omtaler Kjeldsen som endelig ethos (Kjeldsen, 2006, s. 132). Videre hevder han at endelig ethos er et produkt av vekselvirkningen mellom den innledende og den avledete ethos.

Stoltenbergs endelige ethos etter tale nr. 1 blir dermed innledende ethos til tale nr. 2 sammen med øvrig inntrykk av og kjennskap til statsministeren. Tilsvarende blir endelig ethos i tale nr. 2 innledende ethos i tale 3.

Jeg skal etter hvert kommentere om, og i så fall på hvilken måte, avsenders ethos endres og påvirkes i perioden fra 22. til 25. juli 2011.

3.1.2 Pathos

Overbevisning kan også skje når tilhørerne (mottaker) settes i en viss sinnsstemning (pathos) (Kjeldsen, 2006, s. 33). Pathos brukes når man ønsker å påvirke, engasjere eller bevege mottakeren. For at taleren skal kunne appellere til følelsene, må han kjenne til dem. ”Generelt er det tre ting en må feste seg ved når en kartlegger følelser. Først hvordan en er til sinns når en bestemt følelse pleier å oppstå. Dernest hvem følelsen pleier å rette seg mot. Endelig hvilken foranledning følelsen pleier å ha”. (Andersen, 1995, s. 37). Dette bygger på Aristoteles’ oppfatninger av hva som skal til for å vekke eller dempe en bestemt følelse. Aristoteles redegjør videre for ulike type følelser og foranledningen for de ulike situasjonene som følelsene vanligvis oppstår i. Som det framgår forklares pathos med hva som ”pleier” å skje. Dette er kjente reaksjonsmønstre ut i fra en gitt kulturkontekst. I denne oppgaven skal jeg vise til følelser og reaksjoner som var høyst uvanlige fordi situasjonen var svært spesiell og uvanlig. Jeg vil redegjøre nærmere for dette aspektet under punktet om den retoriske situasjonen.

I Oslo domkirke holdt Stoltenberg en tale som i stor grad var preget av pathos. Jeg antar at taleren kjente til de tre ovennevnte kriteriene, og resultatet var at talen beveget de som var tilstede i kirken og de som satt foran fjernsynsapparatene. Denne dimensjonen ved den målrettede kommunikasjonen vil bli en viktig del av analysearbeidet senere i oppgaven.

3.1.3 Logos

I tillegg til ethos og pathos kan overbevisning skje gjennom argumentasjon og logikk (logos). Overbevisning skjer, følge Aristoteles, gjennom ”selve det som sies, når vi på basis av de overbevisende momenter i hvert enkelt tilfelle demonstrerer sannheten eller det som synes sådan.” (Kjeldsen, 2006, s. 33). Jeg skal gå nærmere inn på logos i hver enkelt tale i analysekapittelet, og vil anvende Kjeldsens interne pentagram som analysemetode.

Retorikkens oppgave er å overbevise, og for at overbevisning skal kunne skje, er de tre ovennevnte bevismidlene avhengig av hverandre. For en statsminister som skal tale til folket i en krisesituasjon er det avgjørende at han har troverdighet (ethos). Hans troverdighet blir synlig gjennom det han sier og de valg han foretar når han skal framlegge sitt budskap (logos). Når talen framsettes slik at tilhørerne settes i den sinnsstemning som taleren ønsker og på bakgrunn av talerens troverdighet og hans argumentasjon, har talen pathos. På denne måten ser vi at ethos, logos og pathos er avhengig av hverandre for at taleren skal oppnå det han ønsker med sin tale. Taleren må ha troverdighet (ethos). Argumentene, det som sies (logos) må virke troverdig, og talen må sette tilhørerne i en viss sinnsstemning (pathos). Til sammen skjer det en overbevisning, noe som er hensikten med talen.

3.2 Den retoriske situasjonen

Retorikk er situasjonsbestemt, og det rette øyeblikket er avgjørende. Det gjelder ikke bare å si det rette, det gjelder å gjøre det på det rette tidspunktet. ”Det gjelder å si rette ord til rett tid” (Kjeldsen, 2006, s. 69).

3.2.1 Kairos

Kairos er den greske termen for det rette øyeblikket. Det rette øyeblikket til å si noe og det rette øyeblikket til å handle. I retorisk teori er kairos et uttrykk for de retoriske mulighetene som finnes i en situasjon (Kjeldsen, 2006, s. 69). I Platons *Faidros* understreker Sokrates at situasjonsfornemmelse er helt avgjørende for den gode retoriker (s. 70). Jeg vil i denne oppgaven vise at kairos er viktig for alle de tre talene jeg skal analysere, men at det var en helt spesiell utfordring i talen som ble holdt kvelden 22. juli fordi situasjonen var så uoversiktlig og kaotisk, og fordi så mange mennesker hadde så stort behov for informasjon. At Stoltenberg allerede kvelden 22. juli 2011 talte til folket gjennom en pressekonferanse, viste at han hadde

forståelse og respekt for kairos. På dette tidspunkt var det avgjørende å informere det norske folk – i den grad man hadde informasjon om det som hadde skjedd. I tillegg måtte statsministeren også vise seg offentlig.

De tre talene, som holdes av samme taler, refererer til samme hendelse. Talene er holdt i løpet av et forholdvis kort tidsperspektiv hvor det skjer en prosess i det norske folk. Hver tale må ta tak i de utfordringer som situasjonen krever.

3.2.2 Aptum

I tillegg til å ha respekt for kairos, må taleren, i følge Kjeldsen (2006) også ha en fornemmelse for det taktfulle og for det passende forhold mellom de forskjellige elementene i talesituasjonen og i selve talen. Aptum er det latinske uttrykket for ”det som sømmer seg” eller ”det som passer seg”. Kjeldsen skiller mellom to former for det passende i retorikk. Han sier at det må være et passende forhold mellom taleren og talen på den ene side, og emnet, tilhørerne og talesituasjonen på den andre side. Denne avstemtheten av talen som sosial hendelse kaller han for det eksterne (ytre) aptum. For det andre må det være et passende forhold mellom de enkelte deler i talen. Denne avstemtheten mellom de enkelte bestanddeler i talen som et samlet ”kunstnerisk” verk, kaller Kjeldsen for det interne (indre) aptum.

”I praksis vil talerens retoriske fornemmelse for kairos og aptum henge tett sammen” (Kjeldsen 2006, s. 70). Videre hevder Kjeldsen at den gode taleren vet ikke bare når han bør tale, men også hva og hvordan noe bør sies.

Retorikken bør være sømmelig og anstendig. For å oppnå dette, må det være et samsvarende forhold mellom talen, situasjonen og tilhørerne. Ord og uttrykk må være passende i forhold til den aktuelle situasjonen og i forhold til tilhørerne. En taler vil anvende ulike ord og uttrykk i en tale i en festlig anledning og i en begravelsestale. Begge talene vil likevel være passende og sømmelige i hver sin kontekst.

Ovennevnte begreper understreker viktigheten av det situasjonelle. Når man sier noe, hva man sier, og til hvem man sier noe. Dette leder til et nytt retorisk begrep; den retoriske situasjonen. Øivind Andersen hevder at en retorisk situasjon er en mangelsituasjon der botemiddelet er retorikk (Andersen, 1995, s. 22). I denne oppgaven skal jeg forsøke å vise at retorikk ble

anvendt i en høyst uvanlig mangelsituasjon. Det oppstod en rekke mangler, og jeg skal forsøke å vise hvordan retorikk ble botemiddelet.

3.2.3 Den retoriske situasjonen i klassisk og moderne retorikk

Både klassisk og moderne retorikk betrakter retorisk tale som et passende svar på det som situasjonen krever. Det rette øyeblikket – situasjonen – var en anledning for taleren til å framme sitt budskap. I moderne retorisk teori styres taleren av den retoriske situasjonen, og det er situasjonen som bestemmer hva som skal sies og hvordan det skal sies.

Som en videreføring av den klassiske tradisjonen viser Kjeldsen til mer moderne retorisk teori som også påpeker viktigheten av det situasjonsavhengige i retorisk teori. I denne forbindelse viser Kjeldsen til Lloyd F. Bitzers artikkel om den retoriske situasjonen (Bitzer, 1968). Jeg skal nedenfor redegjøre for noen av de punktene som Bitzer vektlegger i denne sammenheng.

Bitzer hevder at visse situasjoner har mangler, utfordringer eller problemer og derfor inviterer til forandring eller behandling. Det er noe i situasjonen som krever at noen reagerer og tar ordet eller på annen måte forsøker å endre situasjonen til det bedre. Hvis denne endringen kan settes i gang eller skje helt eller delvis gjennom bruk av tale og skrift – vi kan si kommunikasjon – er det en retorisk situasjon. Retorisk kommunikasjon oppstår på samme måte som svar oppstår på et spørsmål. Kommunikasjon får retorisk betydning av situasjonen. Videre hevder Bitzer at situasjonen er retorisk hvis den rommer problemer eller utfordringer som kan løses eller modifiseres gjennom effektiv kommunikasjon. Det gjelder å gjøre det som kreves i situasjonen.

Bitzer beskriver tre konstituerende elementer som enhver retorisk situasjon inneholder. Det første er det påtrengende problemet ("exigence"). Dette punktet tilsvarer "saken" i Kjeldsens eksterne pentagram, jfr. punkt 3.3. Det andre elementet omtaler han som publikum ("audience") og tilsvarer Kjeldsens "mottaker". Til slutt beskriver han de retoriske vilkårene ("constraints") som de mulighetene og begrensningene som enhver taler må forholde seg til (Kjeldsen, 2006, s. 86). Det mest sentrale elementet, og selve forutsetningen for en retorisk situasjon er det påtrengende problem.

3.2.4 Det påtrengende problem

”Any exigence is an imperfection marked by urgency; it is a defect, an obstacle, something waiting to be done, a thing which is other than it should be”. (...) An exigence is rhetorical when it is capable of positive modification and when positive modification requires discourse or can be assisted by discourse”. (Bitzer, 1968, s. 6-7).

Et påtrengende problem, er altså - i følge Bitzer - en ufullkommenhet som presser på. Det kan være en feil, en hindring, noe som venter på å bli gjort eller noe som ikke er som det burde være. Det kan også forstås som en utfordring eller forventning til situasjonen i positiv forstand. Et påtrengende problem som ikke kan modifiseres eller løses gjennom kommunikasjon er ikke et retorisk problem.

I følge Bitzer er talerens oppgave i en retorisk situasjon først og fremst å oppfatte et påtrengende problem. ”One cannot say that the situation is the function of the speaker’s intention, for in this case the speakers’ intentions were determined by the situation” (Bitzer, 1968, s. 9).

Bitzer er blitt kritisert for at det er det påtrengende problem og situasjonens retoriske vilkår som dikterer hva talerens skal si. Kritikere mener at det påtrengende problem og de retoriske vilkår setter visse rammer for hva taleren skal si, men at det er taleren som oppfatter og definerer problemet, og at taleren har en større grad av handlefrihet enn det Bitzer angir.

Kjeldsen har etter mitt syn en pedagogisk tilnærming til den retoriske situasjonen idet han anvender pentagrammene for å vise en tales ytre og indre aptum. Pentagrammene bygger i stor grad på klassisk retorikk. Jeg vil imidlertid også anvende Bitzers moderne begrepsapparat for å utdype enkelte av elementene i det eksterne og i det interne pentagrammet. Bitzers definisjon av saken, dvs. det påtrengende problem, synes å være en passende beskrivelse på den situasjonen som oppstod etter 22. juli 2011.

Situasjonen som oppstod etter terrortragedien innebar store menneskelige og praktiske utfordringer for den enkelte og for Norge som nasjon. Talene kunne ikke gjøre ugjerningene ugjort, men forsøke å svare på noe av den forvirring, usikkerhet og sorg som mange opplevde disse dagene. Ved å bruke pentagrammene som analyseverktøy for talene, ønsker jeg å finne

ut hva som gjorde talene virkningsfulle i den situasjonen som oppstod etter tragedien sommeren 2011.

3.2.5 Retorisk sjangerteori

Sjangerteori og sjangeranalyse oppstod som en følge av Bitzers tanker om den retoriske situasjonen. I følge Bitzer er det den retoriske situasjonen og ytringens funksjon som er bakgrunnen for oppdeling i retorisk sjanger. ”From day to day, year to year, comparable situations occur, prompting comparable responses; hence rhetorical forms are born and special vocabulary, grammar and style are established”(Bitzer, 1968, s. 13).

Aristoteles presenterte den første sjangertenkingen i retorikken. Der skiller han mellom de tre talearter. ”For Aristoteles er det tre slags publikum, derfor er det også tre slags retoriske situasjoner. Og disse krever tre slags taler, som har hvert sitt formål” (Kjeldsen, 2006, s. 95). Vi har derfor tre talearter: den politiske (deliberativ), juridiske (forensisk) og lovprisende (demonstrativ). Disse tre var en funksjonell oppdeling i forhold til mottakersituasjonen.

Aristoteles hevder at enhver tale er et samspill mellom taler, det som omtales og dem som tiltales. Tilhørerne er talens mål, og en tilhører kan i følge Aristoteles enten være iakttaker eller bedømmer.

Tilhørerne som *bedømmere* av hendelser som vil finne sted eller har funnet sted, deler Aristoteles i to grupper:

1. Den rådgivende eller politiske tale (deliberative). I politiske eller rådgivende taler veier og overveies de forskjellige sidene av en sak for og imot. Den rådgivende tales funksjon er å tilråde eller fraråde. Målet er å avgjøre hva som vil være gagnlig eller skadelig i *fremtiden* (Kjeldsen, 2006, s. 34). (Min utheving).
2. Rettstalen (forensisk) henvender seg til dommere og folk i rettssalen. Rettstalens funksjon er å anklage eller å forsvare. Den har som mål å avgjøre rett og urett som er skjedd i *fortiden* (Kjeldsen, 2006, s. 34). (Min utheving).

3. Når det gjelder tilhørerne som *iakttakere*, beskrives denne som oppvisningstalen eller den demonstrative talen. Denne talearten omtales oftest som den epideiktiske talen. Epideiktisk stammer fra gresk som betyr ”å peke på”. Den epideiktiske talen henvender seg til folk som er samlet i en bestemt anledning, for eksempel festligheter, begravelser eller ritualer. Den epideiktiske talens funksjon er å uttale ros eller kritikk, og den har som mål å hedre eller å vanære mennesker i forhold til *nåtiden*. (Kjeldsen, 2006, s. 34). (Min utheving).

I følge Øyvind Andersen er epideiktisk retorikk problembarnet blant talesjangrene, og den er også litt hjemløs i forhold til de to andre sjangrene som har forankring i folkeforsamlingen og ved domstolen. (Andersen, (1995, s. 30). I tillegg er det en rekke underkategorier av den epideiktiske talen: minnetale, sørgetale, bryllupstale etc.

I analysen vil talene bli omtalt som politisk tale og minne- eller sørgetale. Det vil være den retoriske situasjonen og talens funksjon som avgjør hvordan talen genrefestes. I denne analysen er det først og fremst nåtiden og framtiden som er relevant, og rettstalen vil i liten grad bli nevnt. Jeg skal underveis begrunne kategoriseringen.

3.2.6 Retorikkens fem deler – de klassiske retoriske forarbeiderfasene

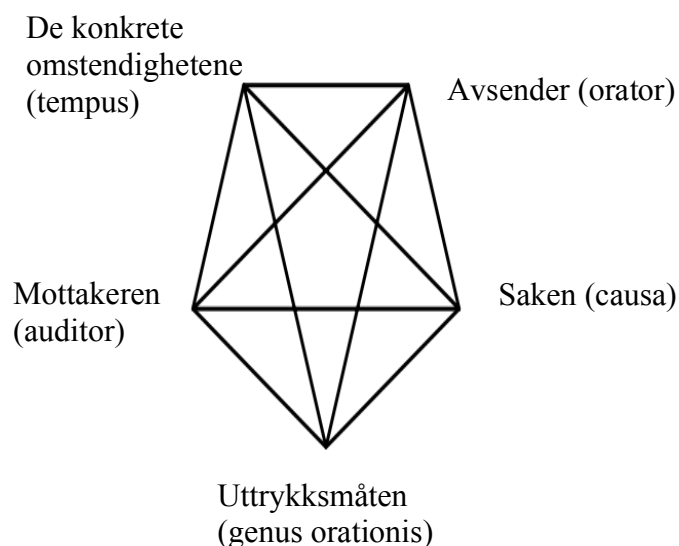
Retoriske virkemidler benyttes i dag i en rekke kommunikasjonssituasjoner: reklame, fjernsyn, sosiale medier osv. I følge Kjeldsen (s. 67) har menneskets grunnleggende strategier for argumentasjon ikke endret seg mye siden Aristoteles. Det som har endret seg er systemene vi bruker til å finne, organisere og uttrykke argumenter, samt standarder som brukes til å evaluere og etterprøve gyldigheten av argumentene. Både i antikke og moderne håndbøker er det gjerne retorikkens fem deler, som vi foretrekker å kalle talerens fem arbeidsfaser, som avgir skjema for framstillingen” (Andersen, 1995, s. 43). Taleren må kunne

- finne (*inventio*)
- ordne (*dispositio*)
- uttrykke (*elocutio*)
- huske (*memoria*)
- framføre (*actio*)

Ovennevnte faser er tett forbundet med den verbale uttrykksformen, men viser også generelle sider ved retorisk innsikt og hvordan budskapet bringes fram. Samtlige begreper, bortsett fra ”memoria”, vil bli behandlet i analysekapittelet i forbindelse med gjennomgang av det interne pentagrammet, jfr. punkt 3.3.2.

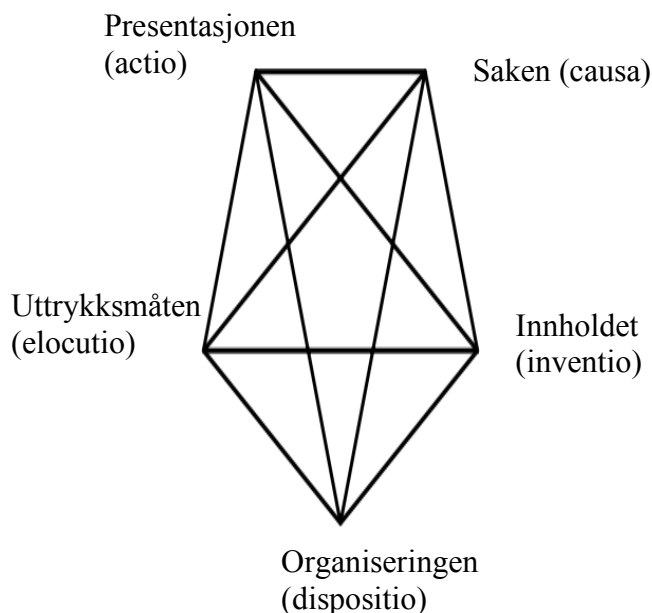
3.3 Det eksterne og det interne pentagrammet

Cicero anser det passende som selve grunnlaget for veltalenhet, og både klassisk og moderne retorisk teori understreker betydningen av det situasjonsavhengige i retorisk kommunikasjon. I *De Oratore* beskriver Cicero den eldste kjente kommunikasjonsmodellen, og han nevner fem faktorer som er konstante i en retorisk talesituasjon. Disse fem konstantene, som alltid er til stede en talesituasjon, er: taleren (orator), saken (causa), talestilen/språket (genus orationis) tilhørerne (auditor) og de konkrete omstendighetene (tempus). Kjeldsen trekker også inn mediet, og bruker begrepene 1. avsenderen, 2. saken, 3. uttrykksmåten, 4. mottageren og 5. de konkrete omstendighetene. Det påpekes at hver av de fem konstantene må stå i det rette forholdet til de fire andre konstantene, og at det må være en innbyrdes relasjon mellom dem. For å illustrere dette, viser Kjeldsen til det retoriske pentagrammet. Penta betyr fem på gresk, og et pentagram er en regulær femkant der alle sidene er like. Ettersom dette handler om det eksterne aptum, kaller han illustrasjonen for *det eksterne pentagrammet*:



(Figur 1, etter Kjeldsen, 2006, s. 73)

Det må videre være et avstemt forhold mellom uttrykk og innhold, og for at en tale skal virke overbevisende på tilhørerne må stilen være tilpasset emnet. Taleren må ha en fornemmelse for situasjonen – han må ha en fornemmelse for kairos. For å illustrere dette, bruker Kjeldsen et tilsvarende pentagram som nevnt over. For å få fram det indre aptum, har han valgt å kalle pentagrammet det interne pentagrammet, og elementene som skaper indre aptum i en tale er: saken (causa) innholdet (inventio) organiseringen (dispositio), uttrykksmåten (elocutio) og presentasjonen (actio). På samme måte som med det eksterne pentagrammet, må det være en innbyrdes relasjon mellom disse fem konstantene. Dette illustreres på følgende måte i *det interne pentagrammet*:



(Figur 2, etter Kjeldsen, 2006, s. 75)

I denne oppgaven vil jeg anvende det eksterne pentagrammet på situasjonen på følgende måte: hvor ble talen holdt, når ble talen holdt, hvem kunne man anta var tilhørere. Det indre pentagrammet vil bli anvendt mer som en tekstanalysemodell; hvilke ord ble benyttet, hvordan ble ordene framsatt, mimikk og kroppsspråk. Det interne pentagrammet blir således en del av det eksterne, og jeg ønsker å få fram hvordan talens kairos og aptum oppstår i skjæringspunktet mellom disse to enhetene.

3.3.1 Det eksterne pentagrammet

I den illustrasjonen jeg først skal bruke, er de fem faktorene som i følge Cicero er konstante i en retorisk talesituasjon (Kjeldsen 2006, s. 71) plassert i pentagrammets fem hjørner. Ettersom det er snakk om talens ytre aptum, kaller Kjeldsen pentagrammet for det eksterne pentagrammet. Skillet mellom talens ytre og indre aptum er tidligere forklart under punkt 3.2.2.

Jeg skal her redegjøre for de fem faktorene i det eksterne pentagrammet:

Avsender (orator)

I følge Aristoteles kan overbevisning skje gjennom de tre fagtekniske bevismidlene (de retoriske bevismidlene), de såkalte appellformene. Disse appellformene er som kjent ethos, pathos og logos. For det første skjer overbevisning gjennom talerens karakter (ethos). Talerens karakter gjør sin virkning når talen framføres slik at den gjør taleren troverdig. Videre må avsender (taleren) passe til saken, til uttrykksmåten, til mottakeren og til de konkrete omstendighetene. Det må være en innbyrdes relasjon mellom disse 5 punktene for at overbevisning skal kunne skje.

I min analyse, som består av tre taler, er det samme avsender for de tre talene. En sentral del av analysearbeidet vil derfor bli å vise til talerens ethos i de tre talene, og hvordan talerens karakter og troverdighet (ethos) framstår i de tre talene.

L.F. Bitzer sier i sin artikkel:

”These three constituents – exigence, audience, constraints – comprise everything relevant in a rhetorical situation. When the orator, invited by situation, enters it and creates and presents discourse, then both he and his speech are additional constituents” (Bitzer, 1968, s. 8).

Bitzer sier her at de tre vilkårene – det påtrengende problem, publikum og de konkrete omstendighetene – er nødvendige forutsetninger for at en retorisk situasjon skal kunne oppstå, mens en taler ikke nødvendigvis skaper en retorisk situasjon.

Saken (causa)

I klassisk retorisk teori anvendes begrepet causa. I mitt analysearbeid vil jeg benytte begrepet saken om hendelsen som taleren viser til og som talene handler om. Det er terrorhandlingen 22. juli 2011 som er saken i analysene, således den sentrale delen av situasjonen. Talens logos befinner seg her, og i samspill med de fire øvrige konstantene dannes det eksterne aptum.

En slik ekstraordinær situasjon som oppstod 22. juli, er etter min oppfatning godt beskrevet i Bitzers artikkel "The Rhetorical Situation" idet han omtaler saken som "det påtrengende problem." Videre viser han til den situasjonen som oppstod i Dallas i 1963 da J.F. Kennedy ble skutt, og den frykt og folks behov for informasjon og forklaringer som folk følte. Det er flere likhetstrekk med situasjonen i Dallas i 1963 og situasjonen i Oslo i 2011. I begge disse situasjonene er det noe som krever at noen reager og tar ordet eller på annen måte forsøker å endre situasjonen til det bedre. Analysen i denne oppgaven vil vise om taleren maktet denne oppgaven.

Uttrykksmåten (genus orationis)

Kjeldsen hevder at det må være samsvar mellom uttrykk og innhold i en tale. Videre sier han at enhver uttrykksform og stil må passe til innholdet for å virke overbevisende på tilhørerne. På samme måte må enhver taler passe til saken, uttrykksformen og situasjonen. (Kjeldsen, 2006, s. 74). Kjeldsen viser her til antikke retoriske stiltyper, og reglen om at en taler bør velge den talestilen som best egner seg til saken. I den antikke retorikken brukte taleren i den lave stil kun diskrete retoriske virkemidler til å informere, den mellomste stilen brukte han til åndrikkheter og sjarm for å underhold og å holde i ånde. I den høye stilen bruke han medrivende og sterke retoriske virkemidler få bevege tilhørerne når han talte om livsviktige saker. (Kjeldsen, 2006, s. 74). Uttrykksmåten handler både om talestil og språklig utforming. Den språklige utformingen vil bli behandlet nedenfor i avsnittet *Uttrykksmåten (elocutio)* i det interne pentagrammet.

I Bitzers artikkel framkommer det at han knytter uttrykksmåten til taleren, idet han omtaler det påtrengende problem (saken) som en "ufullkommenhet som presser seg på og som krever at noen reagerer". I sin artikkel hevder han at de retoriske vilkårene er en del av konteksten: "Let us regard the rhetorical situation as a natural context of persons, events, objects, relations, and an exigence which strongly invites utterance; (...)" (Bitzer, 1968, s. 5). "De

retoriske vilkårene er del av situasjonen og har innflytelse på taler og publikum samt de beslutninger og handlinger som er nødvendige for å avhjelpe det påtrengende problem” (Kjeldsen, 2006, s. 87). For Bitzer er det talerens oppgave å oppdage og utnytte de retoriske vilkårene, slik at hans retoriske respons vil påvirke publikum og løse problemet slik han ser det. (Kjeldsen, 2006, s. 87).

Mottaker (audience)

”Hvordan vi reagerer på retorikk, avhenger av hvilken posisjon vi inntar overfor retorikken og avsenderen. Hvilken posisjon vi inntar, avhenger av våre holdninger, overbevisninger og verdier” (Kjeldsen, 2006, s. 322). Mottakerens holdninger er situasjonsavhengig og verdiavhengig. I denne oppgaven vil mottakeren bli definert ulikt i de tre talene; det norske folk, pårørende, overlevende, fjernsynsseere og publikum. Talens ethos, pathos og logos vil påvirke mottakeren avhengig av hva slags rolle han har.

Bitzer har, etter min oppfatning, en mer pragmatisk beskrivelse av retorisk publikum idet han hevder at retorisk publikum består utelukkende av mennesker som ved hjelp av retoriske ytringer både kan 1) påvirkes og overbevises til å tenke på en bestemt måte, og som har 2) mulighet og 3) vilje til å skape en forandring som kan avhjelpe situasjonens påtrengende problem. Ved å bruke disse kriteriene, oppfatter jeg at hans retorikkbegrep er snevrere definert enn de begrepene som Kjeldsen anvender. Jeg finner særlig at punkt 2) og 3) er kriterier som begrenser retorikkens rolle og dermed er vanskelig å anvende med tanke på den situasjonen som denne analyseoppgaven omhandler.

De konkrete omstendighetene (tempus)

Bitzer omtaler de retoriske vilkårene som de muligheter og begrensninger som enhver taler må forholde seg til. Den retoriske situasjonen inviterer nemlig ikke alene til respons, den setter også visse rammer for hvordan man kan reagere. I følge Bitzer er vilkårene de rammene som taleren må arbeide innenfor, og som han samtidig må benytte for å endre situasjonen.

Situasjonen som oppstod 22. juli 2011 førte til en rekke begrensninger for taleren og satt rammer for hvordan han kunne reagere. Etter hvert åpnet det seg også muligheter, i form av arrangementer m.v. Dette vil framkomme i analysearbeidet.

Jeg har valgt å ta med Bitzers artikkel ”The Rhetorical Situation” (1968) for å belyse viktigheten av det situasjonelle og situasjonsavhengige i så vel klassisk som moderne retorisk kommunikasjon. Bitzers definisjon av *causa*; ”et påtrengende problem” oppfatter jeg som beskrivende for den spesielle situasjonen som oppstod 22. juli 2011. Samtidig er det min vurdering at klassisk retorikk som kommunikasjonsteori er bedre egnet til å belyse hva som gjorde talene virkningsfulle, og i hvilken grad talene fikk en ekstra dimensjon på grunn av Stoltenbergs nærhet til hendelsen. Jeg vil derfor rette oppmerksomheten mot den klassiske retorikken og det eksterne og interne pentagrammet i denne oppgaven.

3.3.2 Det interne pentagrammet

Det interne pentagrammet er bygd opp på tilsvarende måte som det eksterne pentagrammet. De elementene som skaper indre *aptum*, i en tale er plassert i pentagrammets fem hjørner. Dette er tidligere omtalt under punkt 3.2.2. De fem elementene i pentagrammet er, i tillegg til saken (*causa*), fire elementer som vi finner i den klassiske retorikkens forarbeidsfase. Kjeldsen hevder at forarbeidsfasene kan stå som et eksempel på retorisk innsikt som er tett bundet til den verbale uttrykksformen, men som likevel har viktige generelle perspektiver på retorisk erkjennelse og på hvordan man frambringer budskapet. (Kjeldsen, 2006, s. 67). Disse fasene er innholdet (*inventio*), organiseringen (*dispositio*), uttrykksmåten (*elocutio*), huske (*memoria*) og presentasjonen (*actio*). *Memoria*, inngår ikke som en del av pentagrammet, men kan likevel knyttes til den muntlige framføringen. Jeg skal her kommentere det interne pentagrammets fem elementer:

Saken (*causa*)

I min oppgave vil saken (*causa*) i det interne pentagrammet i stor grad tilsvare saken i det eksterne pentagrammet. Saken vil være den ekstraordinære situasjonen som oppstod i Norge den 22. juli 2011 og de første påfølgende dagene. Også her vil det være nærliggende å anvende Bitzers begrep ”det påtrengende problem” (jfr. punkt 3.3.1, II over), for å kunne belyse de utfordringene som situasjonen skapte og som statsministeren forsøkte å avhjelpe med retoriske grep. Likevel vil saken, eller det påtrengende problem, være ulikt i de tre talene ettersom den retoriske situasjonen endres i løpet av perioden 22. – 25. juli 2011.

Innholdet (*Inventio*)

”Innholdet vedrører de konkrete forholdene og emnene som behandles, og den argumentasjonen som benyttes for å oppfylle intensjonen” (Kjeldsen, 2006, s. 76). Videre

viser Kjeldsen til at inventio er første punkt i forarbeidsfasen og i denne fasen utforsker taleren emnet samt finner ideer og argumenter til sin tale. Sentralt i disse bestrebelsene er topikken (Kjeldsen 2006, s. 396). I retorisk teori brukes det greske uttrykket *topos* (flertall *topoi*) om et felles ”sted” hvor samtalepartnerne (avsender og mottaker) har oppmerksomheten. Det vil være i de konkrete forholdene og emnene at vi finner talens logos.

Organiseringen (*dispositio*)

Oppbyggingen av Stoltenbergs taler vil bli behandlet under dette punktet. I denne fasen av forarbeidet ordnes stoffet på en hensiktsmessig og overbevisende måte. I den klassiske retorikken deles taler tradisjonelt opp i i) innledning ii) redegjørelse for hva som skal tas opp iii) saksframstillingen iv) føre bevis for sin argumentasjon, evt. tilbakevise innvendinger som er kommet fram tidligere v) avslutning, sammenfatning og avsluttende appell.

Uttrykksmåten (*elocutio*)

For at en tale skal bli mest mulig overbevisende, er det i følge Kjeldsen en del krav som må være innfridd. For det første må språket være grammatisk korrekt. Ordene i en tale må være uttalt riktig (i skriftlig tekst må ordene være riktig stavet.) For det andre må språket være klart og forståelig, og for det tredje må språket være levende. Endelig må språket være passende og formålstjenlig. (Kjeldsen, 2006, s. 195). Disse fire kvalitetene svarer til antikkens klassiske stilidealer (språklige dyder) og hører til under *elocutio*, den retoriske forarbeidsfasen som tar seg av den språklige utformingen. Språklig utforming innebærer imidlertid mer enn bare verbalspråklig kommunikasjon. Gester, kroppsspråk, mimikk, stemmebruk, symboler og medierte bilder er også en del av uttrykksmåten som blir synlige når talene overføres til TV.

I følge Øivind Andersen er det språklige uttrykket talerens tydning og tydeliggjøring av tanken. ”*Elocutio* dreier seg generelt om den språklige utformingen av tankene, måten å si ting på (...)” (Andersen, 1995, s. 58).

Dette punktet i det interne pentagrammet anser jeg for å være svært sentralt i den senere analysen. Ved å undersøke hva slags ord og uttrykk som ble brukt ved de forskjellige anledningene og sammenholde med *kairos*-begrepet, vil jeg prøve å finne om talene hadde rette ord til rett tid.

Som bakgrunn for den språklige analysen vil jeg støtte meg til M.A.K. Hallidays teori om situasjonskonteksten og språkets funksjoner, se punkt 3.4 nedenfor.

Presentasjonen (actio)

I følge Kjeldsen er det i denne siste forarbeidsfasen at taleren forbereder og gjennomfører sin tale (2006, s. 396). Actio handler også om valg av medium, det vil si hvor og hvordan talen holdes. Også dette punktet i det interne pentagrammet vil bli sentralt i analysen idet jeg bl.a. ønsker å undersøke å hva det innebar for presentasjonen at talene ble TV-overført og om avsender klarte å være nær på fjernsyn. Presentasjonene av talene må kunne anses som en mediebegivenhet og i denne forbindelse vil jeg vise til Dayan og Katz *Media Events* (1992). Se punkt 3.5 nedenfor.

3.4 Situasjonskonteksten og språkets funksjoner

I sin artikkel "The Rhetorical Situation" forklarer Lloyd F. Bitzer den retoriske situasjonen som en naturlig kontekst bestående av personer, hendelser, objekter og et påtrengende problem som krever en handling. Kontekstbegrepet, slik det anvendes i Bitzers artikkel, har referanse til Malinowskijs forståelse av situasjonskonteksten. Sosialantropologen Bronislaw Malinowskij arbeidet på Trobriand-øyene i Stillehavet i begynnelsen av 1900-tallet. Han forsøkte å beskrive dagliglivet og språket til folket på øyene. Da Malinowskij ville oversette samtale til øyefolket til engelsk, fikk han problemer. Det var ikke mulig å oversette samtale uten å beskrive konteksten som talene hadde blitt til i. Samtalene var på et abstrakt plan en del av Trobriand-folkets kultur og kom derfor til uttrykk i en kulturkontekst. Samtidig forekom de i en her-og-nå-situasjon og var derfor en del av en konkret situasjonskontekst. Ut i fra dette hevdet Malinowskij at det var nødvendig å ta hensyn til både kulturkonteksten og situasjonskonteksten for å forstå et språklig uttrykk. Den britiske språkforskeren J.R. Firth var interessert i språkets kulturelle bakgrunn. Han tok utgangspunkt i Malinowskijs begreper kulturkontekst og situasjonskontekst og utviklet dem videre. Firth hevdet at vi er i stand til å forutsi ganske mye om språkbruken hvis vi vet noe om konteksten. Michael Halliday har arbeidet videre med Firths ideer i sin sosialsemiotiske teori om språk og tekst. På samme måte som Firth, spør Halliday hvilke faktorer i situasjonskonteksten som er av betydning for språkvalget vårt (Maagerø, 2005, s. 40). I dette kapitlet skal jeg redegjøre nærmere for Hallidays syn på situasjonskonteksten og språkets funksjoner, og jeg skal bruke Hallidays

begreper i analysen av Stoltenbergs taler for å vise hvordan situasjonskonteksten preget valg av ord og uttrykk.

3.4.1 Michael A.K. Halliday

Michael A.K. Halliday, født i Leeds, England i 1925, var professor i lingvistikk ved universitetet i Sydney i Australia. Han er en av grunnleggerne av sosialsemiotikken og systemisk funksjonell lingvistikk. Hallidayskolen er opptatt av å utvikle en vitenskapelig forståelsesramme for studiet av menneskenes kulturer, samhandlingsmåter, tekster og språk. For Halliday er språket et meningsskapende system, og utveksling av mening er grunnleggende for all kommunikasjon og for enkeltindividets språkutvikling (Maagerø og Tønnessen, 2001, s. 15).

Halliday anvender, i følge Eva Maagerø i *Språket som mening* (2005), begrepene situasjonskonteksten og kulturkonteksten slik disse er forklart av Malinowskij og Firth. Halliday har arbeidet videre med Firths ideer med tanke på det systematiske samsvaret mellom organiseringen av tre typer mening som alltid er til stede i enhver språklig ytring (den ideasjonelle, den mellompersonlige og den tekstuelle metafunksjonen) (Maagerø, 2005, s. 42).

3.4.2 Sosialsemiotisk språkteori

Talene vil bli analysert som tekst i et sosialsemiotisk perspektiv. Halliday sier at studiet av meningssystemer slik som språk må lokaliseres i det sosiale fordi systemene utfolder seg i det sosiale. Det er mellom mennesker meningsskapningen foregår, og måtene å skape mening på utvikles (Maagerø, 2005, s. 25).

For Halliday er språkssystemet motivert, ikke arbitrært. Motivet er kommunikasjon ut i fra kommunikative behov. Når det gjelder det funksjonelle i systemisk funksjonell lingvistikk, deler Halliday dette opp i tre metafunksjoner; den ideasjonelle metafunksjon (teksten som representasjon), den mellompersonlige metafunksjon (teksten som meningsutveksling) og den tekstuelle metafunksjon (teksten som en sammenhengende enhet). Halliday avviser arbitraritet og peker på sosiale konvensjoner. Hans oppfatning er at teksten hører hjemme i en sosial kontekst, og han hevder at vår forståelse av språkets sosiale kontekst selvfølgelig vil avhenge av vår forståelse av språket. (Halliday, 1998, s. 229). Videre hevder han at den sosiale

konteksten for språklig adferd, selve situasjonen der meninger utveksles, også er en semiotisk konstruksjon, og den oppfattes slik av de som deltar i den. ”Mennesker som kommuniserer med hverandre i en samtalsituasjon, behandler situasjonen som om den manifesterer forskjellige sider ved den sosiale orden, som om den besitter et visst potensial som legger grunnlaget for hvordan meningshandlingene deres skal tolkes og evalueres” (Halliday, 1998, s. 229).

3.4.3 Sosialemiotikk som språk- og tekstteori

Jeg har valgt å benytte sosialemiotisk teori i tillegg til retorisk teori for å få fram detaljene i analysen av talene. På denne måten ønsker jeg å vise hvordan talene kommuniserer med mottaker både ved hjelp av retoriske hjelpemidler og språket ut i fra en sosial kontekst og en kulturkontekst. Videre ønsker jeg ved hjelp av disse ulike teoretiske retningene å vise hva ordene gjorde med Norge i denne situasjonen og hvordan ordene hjalp oss og skapte et fellesskap i en krisesituasjon. Som et motsvar til påstandene om at ”ord blir fattige” og ”vi mangler ord”, ønsker jeg å få fram at ordene var noe av det viktigste vi hadde i denne situasjonen.

3.4.4 Begreper

De viktigste begrepene jeg skal bruke i oppgaven er tekst og kontekst. Jeg skal anvende både begrepet situasjonskontekst og kulturkontekst. Disse begrepene vil først og fremst være relevante i forbindelse med analysen som er knyttet opp mot det eksterne pentagrammet.

Videre vil jeg se på begrepene felt, relasjon og mediering. Disse begrepene er trekk ved situasjonskonteksten, og har som oppgave å tolke tekstens umiddelbare sosiale kontekst – dvs. de omgivelsene der mening utveksles.

Tekst – kontekst. Situasjonskontekst og kulturkontekst

Når Halliday skal forklare begrepet tekst, begynner han med å si noe om konteksten først. Halliday mener at: ”kontekster kommer før tekster i det virkelige livet” (Halliday, 1998, s. 69). Halliday refererer videre til Malinowskis artikkel fra 1923 der han skiller mellom situasjonskonteksten og kulturkonteksten. Med begrepet situasjonskonteksten mente Malinowski tekstens umiddelbare omgivelser. Videre refererer Halliday til Malinowski når

han hevder at det er nødvendig å beskrive noe mer enn de umiddelbare omgivelsene. ”For integrert i enhver lingvistisk samhandling, i enhver utveksling av konversasjon, ligger ikke bare de konkrete bildene og lydene som følger av en spesiell hendelse, men også hele den kulturelle historien bak deltakerne, og de handlingene som de er engasjert i” (Halliday, 1998, s. 70). Kulturkonteksten er selve rammen for situasjonskonteksten, og alle situasjonskontekster er realisering av en kultur. Dette spiller, i følge Halliday, en rolle i tolkningen av meningen og han viser til Malinowskis begrep kulturkontekst. Malinowski anså både situasjonskonteksten og kulturkonteksten som nødvendige for å få en adekvat forståelse av teksten.

I talene som statsministeren holdt de første dagene etter terrorhandlingene 22. juli, er disse begrepene høyst relevante. Mottakerne av teksten (talene) hadde noe informasjon om situasjonen, selve terrorhandlingene. Videre hadde mottakerne kunnskap om den kulturelle historien som statsministeren benyttet som referanse i flere av sine taler. Jeg finner derfor at talene ble holdt i en spesiell situasjonskontekst, og at det er av interesse å beskrive kulturkonteksten for å kunne forstå talene.

Situasjonskonteksten

For å kunne tolke tekstens sosiale kontekst, bruker Halliday følgende begreper (Halliday 1998, s. 76):

Felt refererer til hva som skjer – den type sosiale handling som pågår. Dette henger sammen med den ideasjonelle metafunksjon (tekst som representasjon). Hva er det deltakerne er opptatt av? I denne analyseoppgaven er det min oppfatning at deltakerne kan være opptatt av ulike ting avhengig av hvor nær deltakeren var på selve hendelsen, samt at det er en forskyvning av oppmerksomhet fra kvelden 22. juli til mandag 25. juli.

Relasjon refererer til hvem som deltar, hvem deltakerne er, deres status og roller. Dette knyttes til den mellompersonlige metafunksjon (teksten som meningsutveksling). I analysen vil jeg spesielt se på avsender og hans rolle som landets øverste leder og mål for angrepet. Mottaker vil bli definert ut i fra ulike målgrupper, ulike relasjoner til saken, og at det var ulike perspektiver på de samme tingene. Dette vil derfor variere i de tre talene.

Mediering refererer til hvilken rolle språket spiller, og til hva deltakerne forventer at språket skal gjøre for dem i denne situasjonen. I noen situasjoner spiller språket en avgjørende rolle for kommunikasjonen, og i min oppgave ønsker jeg å vise hvordan språket spilte en viktig rolle i krisesituasjonen som oppstod 22. juli 2011.

I systemisk-funksjonell språkteori bruker Halliday begrepet den tekstuelle metafunksjonen (hvordan teksten framstår som en sammenhengende enhet). Dette inkluderer også kanalen (muntlig/skriftlig/TV) og også den retoriske formen. Hva oppnås med teksten? Denne delen av analysen vil i stor grad være knyttet opp mot hva slags funksjon talene hadde i denne situasjonen og på hvilken måte retorisk kommunikasjon får betydning i en ekstraordinær krisesituasjon.

Den doble situasjonskonteksten – talene som mediebegivenhet

Talenes umiddelbare omgivelser er svært ulike og de er preget både av *når* de ble framført og *hvor* de ble framført. I tillegg ble alle tre talene overført til TV og sendt direkte til TV-seerne som kunne følge fjernsynsoverføringen fra kjente omgivelser. TV-mediet fungerer som et ”ekstra lag” utenpå den umiddelbare konteksten, og på den måten blir TV-overføringen en ekstra dimensjon ved situasjonskonteksten. Fjernsynet som medium tilbyr TV-seerne teknologiske muligheter og begrensninger som mottakerne som er til stede i rommet ikke opplever. TV-mediets formidling bidrar til at begivenheten blir formet av forventninger til TV-mediets fortellerstil og innarbeidede praksis, jfr. punkt 3.5.

Kulturkonteksten

I følge Halliday er situasjonskonteksten de umiddelbare omgivelsene. En tekst må imidlertid også forstås ut fra en bredere bakgrunn – nemlig tekstens kulturkontekst. ”Enhver situasjonskontekst, altså den sammensetningen av felt, relasjon og mediering som har vært med på å skape teksten, er ikke bare et tilfeldig sammensurium av trekk, men en helhet – nærmest en pakke av ting som vanligvis hører sammen i en kultur.” (Halliday, 1998, s. 115). Alle talene ble til i helt konkrete situasjonskontekster, og var påvirket av tid og rom, og av hvilke personer som var til stede i den aktuelle situasjonen. I tillegg vil jeg belyse hvordan angrepet 22. juli 2011, i tillegg til å være et målrettet angrep på Arbeiderpartiet, også var et angrep på et flerkulturelt Norge og på verdier og holdninger som nordmenn ønsker å definere

som ”våre”. Angrepet var med andre ord også et angrep på norsk kultur og norske verdier, og talene må derfor forstås både i forhold til situasjonskonteksten og kulturkonteksten. I talen som ble holdt på Rådhusplassen 25. juli 2011 ble det brukt ord og uttrykk med referanse til andre verdenskrig, i tillegg til strofer fra kjent norsk krigslyrikk. Dette bidrar til å ramme talene inn i en større kulturkontekst der tekster hentes fram fra en tilsvarende situasjon i norsk historie, og revitaliseres i en ny situasjonskontekst.

3.5 Mediebegivenhet

Som nevnt under punkt 3.4.4. *Den doble situasjonskonteksten – talene som mediebegivenhet*, ble alle tre talene overført til TV-seere i direktesendinger på NRK. Fjernsynets måte å formidle på, bidrar til at begivenheten blir formet av sjangerforventninger og en forforståelse relatert til medienes fortellerstil. Når flere hendelser formes gjennom mediene, preges de av en dramaturgi som framhever visse sider, mens andre skyves bort og kommer i bakgrunnen (Tønnessen, 2003). I følge Dayan og Katz *Media Events* (1992) kan mediebegivenheter betraktes som en spesiell sjanger. Selv om mye har forandret seg innen TV-verdenen siden 1992, finner jeg at denne delen av Dayan & Katz’ teori fortsatt er gyldig. Sjangeren karakteriseres av brudd med den daglige rutinen der de opprinnelige programmene settes til side, og TV-seerne inviteres til en ekstraordinær TV-opplevelse. ”In the most characteristic events, the interruption is monopolistic, in that all channels switch away from their regularly scheduled programming in order to turn to the great event, (...)” (Dayan og Katz, 1992, s. 5). Dessuten foregår en mediebegivenhet direkte, noe som medfører høy intensitet og den er vanligvis organisert utenfor mediene. På samme måte som TV-kanalene setter det opprinnelige programskjemaet til side, får også publikum et brudd i sin daglige rutine ved at man legger vekk andre gjøremål og samles rundt fjernsynet for å følge med på sendingen og ta del i fellesskapet som mediet formidler (Tønnessen, 2003). I analysen vil jeg kommentere hvordan statsminister Jens Stoltenberg henvender seg både til publikum som var til stede i selve rommet, og til resten av befolkningen som fulgte de ulike arrangementene foran TV-skjermen.

I kapittel 5 *Oppsummering og konklusjon* vil jeg inkludere analysen av de ulike kontekstene som en del av oppsummeringen.

4 ANALYSEN

I dette kapittelet skal jeg analysere de tre første talene som statsminister Jens Stoltenberg holdt etter terrorangrepet 22. juli 2011, jfr. kapittel 2. Talene er hentet fra nettsiden til Statsministerens kontor og på nettsiden til *Virksomme Ord*. *Virksomme Ords* nettside er en database med taler som har som formål å dokumentere den politiske talens historie i Norge. Nettsiden springer ut av arbeidet med antologien *Virksomme Ord. Politiske taler 1814-2005* skrevet av Anders Johansen og Jens E. Kjeldsen. Databasen er tilknyttet Institutt for informasjons- og medievitenskap ved Universitetet i Bergen. Titlene på talene i denne analysen er hentet fra *Virksomme Ord*. Det er verdt å merke seg at ingen av talene hadde tittel da de ble holdt henholdsvis 22., 24., og 25. juli 2011. Én formulering i talen er blitt framhevet og benyttet som tittel av nettstedets redaktør(er). Jeg har valgt å bruke disse titlene i analysen når det refereres til talene for å unngå at hver tale kun blir et nummer. Samtidig er det min oppfatning at titlene sammenfatter noe av budskapet i hver enkelt tale.

En analyse blir til i en egen kontekst. Analysekapittelet er skrevet på et tidspunkt hvor terroren i Regjeringskvartalet og på Utøya tidsmessig er kommet på avstand. Det er skrevet etter at rettssaken mot gjerningsmannen preget nyhetsbildet og etter at Gjørv-kommisjonen la fram sin rapport. Analysen bygger på teorien om retorikk som målrettet kommunikasjon og sammenhengen mellom situasjonskonteksten og språkets funksjoner. En av utfordringene med analysearbeidet har vært å ikke la nye opplysninger om manglende beredskapsplaner og kritikken av enkeltpersoner innen Arbeiderpartiets ledelse overskygge den funksjonen som talene hadde i den aktuelle situasjonen. Dette gjelder spesielt i forbindelse med gjennomgang av det eksterne pentagrammet, fordi en rekke opplysninger angående de faktiske forholdene er blitt korrigert i ettertid. Som bakgrunnsmateriale og kilde til en rekke av hendelsene de første dagene etter terrorangrepet, vil jeg her vise til Kjetil Stormarks bok *Da terroren rammet Norge. 189 minutter som rystet verden* (2011). Videre har jeg benyttet Thor Viksveens bok *Jens Stoltenberg. Et portrett* (2011). Viksveen var i ferd med å levere bokmanus til forlaget da terroren rammet Norge, og som følge av dette ble manus endret i form av redigert forord og et avsluttende kapittel. Det interne pentagrammet som analysemodell vil i mindre grad bli påvirket av nye opplysninger og etterpåklokskap. Det er retorisk teori og teorien om språkets funksjoner som vil bli anvendt på en mest mulig

tekstnær analyse. Min hensikt er å undersøke den retoriske situasjonen slik den var i perioden 22. – 25. juli 2011. Jeg vil forsøke å føre leserne tilbake til denne perioden og dermed framkalle situasjonen slik den var da. Under rettssaken mot gjerningsmannen kom det fram forhold som bekreftet at angrepet var et nøye planlagt og målrettet anslag mot Arbeiderpartiet og AUF. I denne oppgaven skal jeg analysere og utforske det som ble sagt i tidsrommet 22. juli – 25. juli 2011, og hvilken funksjon talene hadde i denne spesielle situasjonen.

Sjangermessig er talene noe vanskelig å plassere, (jfr. kap. 3, punkt 3.2.5). Ingen av dem kan karakteriseres som rettstaler (forensisk), og alle tre har elementer av både lovtale (epideiktisk) og politisk tale (deliberativ). Dette vi bli kommentert i hver enkelt tale som en del av analysen.

Talene vil bli analysert kronologisk, og ved hjelp av samme analysemodell, jfr. punkt 3.3. Tyngdepunktet vil imidlertid være ulikt i de forskjellige talene, ettersom saken er konstant, mens de konkrete omstendighetene endres og derigjennom avsender og mottaker. Endringen i talenes karakter vil være en del av analysen.

4.1 Tale nr. 1: "Et budskap fra hele Norge" (22. juli 2011)

Den første talen som ble holdt etter bombeangrepet og skytingen på Utøya, ble holdt fredag kveld 22. juli 2011, kl 22.37 i regjeringens representasjonsanlegg i Riddervoldsgate 2. Tidligere på kvelden, klokken 18:55, hadde TV2s Gerhard Hølskog hatt et direktesendt TV-intervju med statsministeren i statsministerboligen. Kjetil Stormark skriver i boka *Da terroren rammet Norge* at før intervjuet hadde politisk rådgiver Sindre Fossum og kommunikasjonsrådgiver Camilla Ryste ryddet vekk sofa, bokhyller og andre møbler slik at det ble tilgjengelig en helt hvit vegg som kunne fungere som bakgrunn for TV-intervjuer denne kvelden. Det skulle ikke være mulig å se hvor statsministeren oppholdt seg. Han kunne være et terrormål, og journalister fikk gjentatte beskjeder om ikke å si på lufta at det settes over til statsministerboligen. (Stormark, 2011, s. 314). Mens journalisten og TV-fotografene ventet på at statsministeren skulle gjøre seg klar til intervjuet, stod det i følge Kjetil Stormark tungt bevæpnet livvakt fra livvaktjenesten i PST og passet på. Livvaktene ønsket ikke at Stoltenberg skulle forlate det bombesikre rommet i statsministerboligen, men de aksepterte at statsministeren måtte gi intervjuer. Statsministeren var et mulig terrormål og på dette

tidspunkt var det høyst usikkert om gjerningsmannen hadde opptrådt alene eller sammen med andre (Stormark, 2011, s. 311).

Da statsminister Jens Stoltenberg holdt den første talen til nasjonen, opptrådte han sammen med justisminister Knut Storberget. I tillegg til medarbeidere og livvakter, var det bare journalister og pressefolk til stede i rommet, og ved første øyekast kan talen forveksles med en kunngjøring på en ordinær pressekonferanse. Tekstens oppbygging og innhold viser imidlertid at det er en tale. Mottakersituasjonen var spesiell på grunn av terrorfaren, og jeg skal senere kommentere den doble situasjonskonteksten under punkt 5.2. Videre vil jeg komme nærmere inn på talens tittel: ”Et budskap *fra* hele Norge.” Preposisjonsbruken tolker jeg dithen at Stoltenberg henvender seg til én nasjon som også omfatter gjerningsmannen og hans tilhengere.

Transkripsjon av statsminister Jens Stoltenbergs tale er hentet fra nettsiden til Statsministerens kontor på www.regjeringen.no. Tittelen er hentet fra *Virksomme Ord*. Observasjoner av framføringen er basert på videoopptak av NRKs dekning av pressekonferansen i regjeringens representasjonsanlegg fredag 22. juli 2011. Opptakene er tilgjengelige i Nasjonalbibliotekets arkiv.

Analysen bygger både på verbalteksten og de auditive og visuelle observasjonene.

”Et budskap fra hele Norge” preges i stor grad av den kaotiske situasjonen som landet befant seg i fredag kveld. Det var holdt flere pressebriefinger fra Oslo Politikammer tidligere på kvelden hvor det så langt som mulig ble redegjort for fakta og sakens utvikling. Stoltenbergs oppgave var ikke først og fremst å bidra med nye opplysninger i saken, men å stå fram som en leder for nasjonen i en svært krevende situasjon. Gjennom talen skapes et ”vi” som omfatter hele Norge. Han unngår begreper som ”nordmenn” og ”norske”, og inkluderer dermed det mangfoldige Norge. I ettertid har det kommet fram at man tidlig på ettermiddagen mistenkte at det var utenlandske terrornettverk som stod bak angrepet, og det var sent fredag kveld ikke klart om gjerningsmannen hadde medspillere i inn- eller utland. Å skape et ”vi” i en slik situasjon ble derfor viktig for å kunne stå sammen og møte de neste dages utfordringer.

Den første talen som ble holdt etter angrepene er i liten grad fylt av store, kraftfulle ord, og stilen i talen vil jeg karakterisere som en mellomstil, jfr. punkt 3.3.1 *Uttrykksmåten*. Om talen

i den mellomste, også kalt den milde stilen, sier Cicero at den er mer fyldig og kraftig enn den lave stilen, men mer dempet enn den høye stilen (Kjeldsen, 2006, s. 36). Talens pathos befinner seg i oppfordringen om å stå sammen og ta vare på hverandre: ”Det viktigste i kveld er å redde menneskeliv, og vise omsorg for alle som er rammet og deres pårørende.”

”En hilsen fra hele Norge” har flere elementer av epideiktisk retorikk idet den blant annet roser innsatsen til politi, helsepersonell og alle andre som ”(...) i disse timer gjør en formidabel innsats for å hjelpe mennesker og begrense skader.” Den epideiktiske talens funksjon er å uttale ros eller kritikk, og den har som mål å hedre eller å vanære mennesker i forhold til *nåtiden*. (Kjeldsen, 2006, s. 34). Likevel vil jeg hevde at tale nr. 1 først og fremst er en rådgivende eller politisk tale ettersom dennes funksjon er å tilråde er fraråde. Målet er å avgjøre hva som er gagnlig eller skadelig i framtiden. Gjennom talen rådes nasjonen til å stå sammen, ta vare på hverandre og ikke gi opp våre verdier. Stoltenberg råder Norge til å vise at vårt samfunn består også denne prøven og svare på vold med enda mer demokrati og enda mer humanitet. Disse rådene gis med tanke på *framtiden* og hva nasjonen har behov for i akkurat denne situasjonen.

Talen er ikke uten politisk budskap, men har ingen partipolitiske referanser. Stoltenberg avslutter talen med å oppfordre til ”(...) aldri oppgi våre verdier. Å vise at vårt åpne samfunn består også denne prøven. At svaret på vold er enda mer demokrati.” Gjennom de påfølgende dagene ble ”Enda mer demokrati. Enda mer humanitet. Men aldri naivitet” et opprop og en visjon som ble gjentatt i en rekke forskjellige situasjoner. Jeg skal forsøke å vise hvordan det politiske budskapet i den første talen videreføres til tale nr. 2 som først og fremst omhandler sorg, deretter til tale nr. 3 som er den klareste når det gjelder politisk budskap. Det sentrale i denne analysen er å vise hva som gjorde denne talen virkningsfull i denne situasjonen.

4.1.1 Det eksterne pentagrammet – de ytre betingelsene

Jeg skal gå metodisk gjennom det eksterne pentagrammet som nevnt i teorikapitlet punkt 3.3.1. Pentagrammets fem punkter vil bli gjennomgått i følgende rekkefølge:

- a. Saken
- b. De konkrete omstendighetene
- c. Avsender

- d. Mottaker
- e. Uttrykksmåten

a. **Saken**

Fredag 22. juli 2011 kl 15.26. I ettertid vet man at det var da bilbomben ble sprengt i Regjeringskvartalet i Oslo, og det var i det øyeblikket terror ble noe langt mer enn planer og øvelser. Norge var rammet av den verste ugjerning siden andre verdenskrig, og gjerningsmannen var ”en av våre”.

På det tidspunkt Jens Stoltenberg holdt sin første tale til nasjonen, var det langt flere spørsmål enn svar. De første timene, og det første døgnet, framstod for mange som kaotiske og uoversiktlige. Radio, fjernsyn, Internett og sosiale medier kom fortløpende med nye opplysninger om gjerningsmann, antall drepte, medskyldige, ytterligere bomber og en rekke andre ubekreftede opplysninger. Da det ble klart at bomben i Regjeringskvartalet og skytingen på Utøya hadde forbindelse til hverandre, ble det også klart at det var regjeringen, Arbeiderpartiet og Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon AUF som var gjerningsmannens mål for angrepet. Kort tid før gjerningsmannen plasserte bilen med bomben, sendte han ut sitt 1500-siders dokument til over 1000 e-postmottakere. Her redegjør han for sin høyreekstreme ideologi, og han omtaler terrorhandlingene som en markedsføringskampanje for manifestet. Disse terrorhandlingene krevde 77 menneskeliv og gjorde store materielle skader. I tillegg hadde Oslo fått en plass på terrorkartet, sammen med New York, London og Madrid. Det særegne ved terrorhandlingen i Oslo var imidlertid at det var landets statsminister, regjeringen, Arbeiderpartiet og Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon som var målet for angrepet. Det ble derfor tidlig besluttet at landets øverste leder måtte fraktes bort til et sikkert og hemmelig sted, noe som gjorde at kontakten med omverdenen var begrenset. (Stormark, 2011, s. 79).

Fra det bombesikre rommet i statsministerboligen mottok Stoltenberg informasjon fra politi, kollegaer og medarbeidere. *Hvor* mye han visste da han holdt den første talen til nasjonen fredag kveld kl. 22.30 er ikke tema i denne oppgaven, men at han hadde fått mer informasjon enn nordmenn flest, ligger i sakens natur. I boka *Jens Stoltenberg. Et portrett (2011)* skriver Thor Viksveen at Stoltenberg kjente til at antallet unge drepte var ufattelig mye høyere enn det politiet hadde gått ut med. Han visste også at mange av dem som stod han nær hadde

mistet livet, blant annet Monica Bøsei. ”En personlig belastning så stor at den kunne ha framtvinget følelsesmessig overgivelse. Men han måtte samle seg. Han måtte samle nasjonen.” (Viksveen, 2011, s. 290).

I klassisk retorisk teori forstår man kairós som talerens *mulighet* til å komme med en retorisk tale som et passende svar på den oppståtte situasjonen og i Platons *Faidros* understreker Sokrates at situasjonsfornemmelse er helt avgjørende for den gode retoriker (Kjeldsen, 2006, s. 70). I moderne retorisk teori styres taleren av den retoriske situasjonen, og det er situasjonen som bestemmer hva som skal sies og hvordan det skal sies. I følge Bitzer er talerens oppgave i en retorisk situasjon først og fremst å oppfatte et *påtrengende problem*. ”One cannot say that the situation is the function of the speaker’s intention, for in this case the speakers’ intentions were determined by the situations”. (Bitzer, 1968). Spørsmålet blir om situasjonen kvelden 22. juli 2011 var en mulighet for Stoltenberg, eller om det var situasjonen som krevde at han talte til nasjonen? På bakgrunn av de rykter som verserte om statsministerens tilstand, og den kaotiske og usikre situasjonen, er det min oppfatning at situasjonen *krevde* at Stoltenberg personlig holdt tale til Norge denne kvelden. Jeg oppfatter ”En hilsen fra hele Norge” som et svar på et påtrengende problem eller ufullkommenhet som presser seg på, jfr. punkt 3.2.3.

Cicero anser det passende for selve grunnlaget for veltalenhet, og i *De Oratore* beskrives fem faktorer som er konstante i en retorisk talesituasjon. Videre må det være en innbyrdes relasjon mellom de fem konstantene for at en retorisk ytring skal være formålstjenlig, jfr. punkt. 3.3. Jeg skal nå kommentere hvordan saken står i forhold til avsender. Det er Hans Kristian Amundsen, statssekretær med medieansvar ved statsministerens kontor (SMK) som skrev utkastet til tale nr. 1. En drøy time før sending fikk statsministeren overlevert manus slik at han kunne lage sin versjon. På dette tidspunktet var det avgjørende å få fram et budskap selv om omfanget av tragedien ennå ikke var kjent. Midt i kaoset måtte Stoltenberg formidle til Norge at han *var* der og at det viktigste denne kvelden var å redde liv og hjelpe skadde. Dette var en natt som krevde mye av mange, og i denne situasjonen var det avgjørende å stå sammen. Under punkt b) *Innholdet* i det interne pentagrammet vil dette bli ytterligere beskrevet.

I den første talen, ”Et budskap fra hele Norge”, uttrykkes et sinne som jeg ikke finner i tale nr. 2 og nr. 3. Talens pathos befinner seg i de innledende ordene ”I dag er Norge rammet av to

sjokkerende, blodige og feige angrep”. Ordene han bruker og måten han uttaler ordene på, gjør at ingen kan være i tvil om hva avsender mener om terrorhandlingene. En uttalelse preget av pathos som ikke står i forhold til innholdet, vil svekke avsenders troverdighet. Aristoteles hevder i *Retorikken* at ”Talerens karakter gjør sin virkning når talen framføres slik at den gjør taleren troverdig.” (Aristoteles, *Retorikken* I.2.1). Videre hevder Aristoteles at overbevisning gjennom talerens karakter må komme gjennom selve talen, ikke gjennom forhåndsinnstilling om hva slags menneske taleren er. Talen som ble holdt fredag kveld 22. juli 2011 påvirket statsministerens troverdighet slik situasjonen var, og gjorde at han gikk fra å være en statsminister fra Arbeiderpartiet til en statsminister som representerte et samlet folk. I tale nr. 1 skapes en avledet ethos som tas videre til tale nr. 2 og tale nr. 3.

Det er ikke uvanlig at landets øverste leder taler i forbindelse med naturkatastrofer, større ulykker og tragedier. Det spesielle i denne analysen, er den nære tilknytningen mellom avsender og saken. Fra han ble valgt til leder i AUF i 1985 til han dannet sin første regjering i 2000 hadde han hatt en dominerende rolle i norsk politikk. Han ble valgt til Arbeiderpartiets leder i 2002, og da Arbeiderpartiet ble angrepet sommeren 2011 hadde han vært landets statsminister i 6 år. Fredag 22. juli 2011 oppholdt han seg ikke på statsministerens kontor slik han pleide, men satt i statsministerboligen og forberedte talen som skulle holdes på Utøya dagen etter. Dette *kan* ha reddet livet hans. Denne tilhørigheten til saken, gjør at ordene blir framført både med den autoritet som kreves av en leder, og en nærhet som gjør avsender og talen troverdig. Etter min oppfatning er det avsenders nære relasjon til saken som gir taleren ethos.

Som nevnt var situasjonen kaotisk, og de praktiske utfordringene i forbindelse med pressekonferansen fredag kveld var store. (Stormark, 2011). Hverken politi eller PSTs livvaktjeneste hadde på dette tidspunkt avklart om det var flere gjerningsmenn eller om man kunne forvente ytterligere bombeangrep. Dette gjorde at pressekonferansen, hvor han ankommer sammen med Knut Storberget, tydelig viser en sterkt preget og alvorstynget statsminister. Til Petroleumstilsynets fagblad ”Dialog”, nr. 1, 2012 har kommunikasjonssjef ved Statsministerens kontor, Trude Måseide uttalt at det var avgjørende for Stoltenberg å være tidlig, tydelig og tilgjengelig i den første henvendelsen til nasjonen. Ved å være tidlig viste han seg offentlig, og han viste at han ikke var skadet. Ved å være tydelig, og ved å bruke enkle og direkte ord, formidlet han det brutale på en ekte og troverdig måte. Han ønsket å

skape trygghet og være tilstede for befolkningen i krisesituasjonen. Denne strategien var hans mål i dagene etter angrepet (Petroleumstilsynet, 2012).

Den retoriske situasjonen krever at landets statsminister personlig henvender seg til folket som et svar på et påtrengende problem. Saken er ennå så uavklart, og sikkerheten må ivaretas, men mottakerne kan nås gjennom pressefolk og TV-kamera. Mens intervjuet med TV2-reporter Gerhard Helskog tidligere på kvelden var en samtale på intervjuers premisser, var Stoltenbergs tale på pressekonferansen den første direkte henvendelsen til folket. Etter flere timer som folket ikke visste hva som egentlig hadde skjedd, satte Statsministeren ord på hendelsene: ”Det handler om angrep på uskyldige sivile – på ungdom på sommerleir – på oss alle.” Med enkle og forståelige ord uttrykt med en fasthet og nærhet som Norge trengte i situasjonen, framstod han som en leder som evnet å vise lederskap i en krisetid. Ordene og uttrykksmåten befestet hans ethos og hans rolle som statsmann. Denne troverdigheten skulle bli viktig i de kommende dagene og i arbeidet med pårørende og sørgende.

b. De konkrete omstendigheter

På NRKs videoopptak fra pressekonferansen som i hovedsak er bakgrunnen for analysen av de konkrete omstendighetene, kan man se statsminister Jens Stoltenberg sammen med daværende justisminister Knut Storberg. Det var et bevisst valg at det ikke var utenriks- eller forsvarsministeren som stilte på pressekonferansen sammen med statsministeren, i følge Thor Viksveen. Dette kunne ha blitt tolket som om utenlandske terrorister stod bak angrepet, og på det tidspunkt visste man at dette ikke var tilfelle (Viksveen, s. 299).

På pressekonferansen kl. 22.37 står Stoltenberg og Storberget bak hver sin talerstol, og i tillegg til ovennevnte sikkerhetsvurderinger, er koreografien og det visuelle viktig i en slik situasjon. Den hvite bakgrunnen hvor man bare ser to norske flagg samt Stoltenberg og Storberget bak hver sin talerstol, representerer ro, oversikt, kontroll og trygghet. Flaggene symboliserer Norge og at budskapet er til hele Norge og fra hele Norge. Videre er flagget som symbolverdi kjent fra pressekonferanser i en rekke andre land, for eksempel USAs bruk av flagget når presidenten henvender seg til nasjonen.

Etter å ha vært isolert i statsministerboligens bombesikre anlegg av frykt for nye bombeangrep, og med den enkle og anonyme bakgrunnen møter Stoltenberg journalistene og TV-seerne og holder den første 22. juli-talen.

Etter at Stoltenberg har holdt sin tale, gir han ordet til Knut Storberget. Dette framgår av NRKs videoopptak. Jeg skal her kommentere daværende justisministers rolle på denne pressekonferansen. Jeg har valgt å gjøre dette med bakgrunn Michael A.K. Hallidays påstand om at: ”kontekster kommer før tekster i det virkelige livet” (Halliday, 1998, s. 69).

I likhet med Stoltenberg, er også Storberget sterkt preget av situasjonen denne fredagskvelden. Han understreker at det er maktpåliggende å skape trygghet og sørge for at skadede får hjelp. Videre opplyser han om antall drepte, skadede og savnede. Det er tydelig at han må ta pauser for å gjenvinne kontrollen når han omtaler savnede ungdommer på Utøya. I ettertid vet man at både Stoltenberg og Storberget på dette tidspunkt var kjent med at antall drepte var langt høyere. Storberget har rollen med å informere, og han redegjør for det han vet om den pågrepne gjerningsmannen og andre praktiske forhold. Han informerer om det han har kjennskap til: ”Jeg har fått opplyst (...)” og ”Jeg har fått kjennskap til (...)” er uttrykk han gjentar. Videre oppfordrer han Oslos befolkning til å holde seg hjemme, og til å unngå å bruke mobiltelefon. Han opplyser om et nasjonalt nødnummer som er opprettet i løpet av ettermiddagen, og om flere lokale nødnumre. Opplysningene, sammen med oppfordringene, viste tydelig hvilken ekstraordinær situasjon som forelå, og at en rekke ting ennå ikke var avklart. Dette gjaldt spesielt om det var flere gjerningsmenn, eller om man kunne forvente flere bombeangrep.

Stoltenbergs tale blir til i denne konteksten. Rammen rundt Stoltenbergs tale er opplysningene, og oppfordringene som Storberget framfører i etterkant. De ulike rollene gir dem tyngde og autoritet på ulikt vis, men begge representerer en nærhet og ønsket om å skape et nasjonalt fellesskap. Det er min påstand at det denne kvelden ble skapt et fellesskap som bidro til at Norge de neste timene og dagene maktet å stå sammen i krisesituasjonen.

Som tidligere nevnt, var både justisminister og statsminister kjent med at dødstallene på dette tidspunkt var ufattelig mye høyere enn det som justisministeren opplyste om. I tillegg var flere av de drepte noen som stod dem nær. I følge Viksveen, visste Stoltenberg at Monica Bøsei, hans kjære Mor Utøya, ”(...) var meid ned for morderhånd” (Viksveen, s. 290).

Likevel maktet han denne kvelden å ta et personlig og politisk lederskap og gi seerne en trygghet i det kaotiske. Ved hjelp av forståelige og enkle ord og begreper som framføres på en inderlig og troverdig måte, maktet han å vise sin tilstedeværelse og samle nasjonen. I punkt 4.1.2.d, *Uttrykksmåten*, i det interne pentagrammet, skal jeg komme nærmere inn på ordvalg og hvilken funksjon dette hadde i talen.

c. Avsender

På regjeringens internettside har talen overskriften ”Sjokkerende og feigt”. I Dagsavisen 22. september 2012 hevder Nina Johnsrud at det er likheter mellom Stoltenbergs tale og talen som Londons borgermester Ken Livingstone holdt etter terrorangrepet i Londons undergrunnsystem 7. juli 2005. I følge Dagsavisen er det flere fellestrekk mellom de to talene, blant annet formuleringen: ”Det var et feigt angrep” og den direkte henvendelsen til dem som stod bak angrepet: ”Finally, I wish to speak directly to those who came to London today to take life”. I talen som Jens Stoltenberg holdt kvelden 22. juli 2011 heter det: ”Jeg har et budskap til de som angrep oss. Og til de som står bak. Dere skal ikke få ødelegge oss”. Johnsrud hevder at Stoltenbergs tale var skrevet på forhånd som en del av Justisdepartementets simulerte terrorangrep og mediehandling, og at kommunikasjonsavdelingens taleutkast i stor grad bygger på Ken Livingstones tale. Dette er opplysninger, som i følge Johnsrud, kommer fram i Gjørsv-kommisjonens rapport. Daværende justisminister Knut Storberget har sagt til kommisjonen at han har sett hen til Livingstones tale i forbindelse med Justisdepartementets utarbeidelse av maler for pressemeldinger og talepunkter i forbindelse med kriser, men vil ikke kommentere dette ytterligere overfor Dagsavisen (Johnsrud, 2012).

Selv om det er flere likhetstrekk mellom talen som ble holdt etter terrorangrepet i London i juli 2005 og Stoltenbergs tale kvelden fredag 22. juli 2011 etter terrorangrepet i Oslo og på Utøya, er det min oppfatning at Stoltenbergs rolle som avsender gjør at ”Et budskap fra hele Norge” har flere dimensjoner enn Livingstones tale. I tillegg til å være landets øverste leder, var Stoltenberg også øverste leder for det politiske partiet som gjerningsmannen ønsket å ramme. Dessuten var han kollega og personlig nær svært mange av de omkomne. Dette gjør at Stoltenberg som avsender må framstå både som leder for nasjonen, og framstå som et ekte menneske i møte med svært mange skadede og pårørende. Samtidig må han prøve å vise

styrke og kontroll, og ikke gi etter for private følelser. Norge ville ikke være tjent med å ha en statsminister som bryter sammen når landet står i en krise.

d. Mottaker

Det særegne ved en pressekonferanse er at det kun er journalister og pressefolk til stede i rommet. I motsetning til tale nr. 2 og nr. 3 var med andre ord ikke de primært tiltenkte mottakerne til stede og hørte eller så avsender. TV-seerne får derimot et nært og direkte møte med taleren i sitt eget hjem eller i kjente omgivelser. Et slikt møte med avsender, hvor kameraene gir mottakerne et nærbilde av avsenders ansiktsuttrykk og kroppsspråk, vil i tillegg til ordene som sies, påvirke tilhørerne. Dette vil bli nærmere kommentert i kapittel 5, punkt 5.2.

Pressekonferansen er tredelt. Den innledes med Stoltenbergs tale, deretter gir Knut Storberget informasjon og praktiske opplysninger. Siste del av pressekonferansen er spørsmål fra journalistene. I forbindelse med spørsmålsrunden i siste del, blir journalistene presentert ved navn og hvilken avis eller nyhetskanal de representerer. Også utenlandske journalister var til stede. I denne analysen er det ikke hensiktsmessig å gå nærmere inn på hvilke journalister eller hvilke nyhetskanaler som var representert. Jeg vil heretter bruke *journalister* om det samlede pressekorpsset som var til stede i presserommet kvelden 22. juli 2011.

Tale nr. 1 "Et budskap fra hele Norge" har ingen klar adressat eller innledningsord som tale nr. 2 og tale nr. 3. Avsender henvender seg til hele det norske folk, det vil si TV-seerne gjennom journalistene. På denne måten fungerer journalistene som bindeledd og formidlere mellom Stoltenberg og TV-seerne. Denne doble situasjonskonteksten vil bli nærmere beskrevet under punkt 5.2 *Den doble situasjonskontekst – talene som mediebegivenhet*.

De første sekundene av pressekonferansen er preget av støy fra journalistene og de siste beskjedene fra NRKs lyd- og kamerateknikere. Statsministeren står allerede ved talerstolen og venter mens salen faller til ro, og de siste instruksene til medarbeidere er gitt. Talen innledes med: "I dag er Norge rammet av to sjokkerende, blodige og feige angrep". Situasjonen krever ingen forklaring på hvorfor det er innkalt til pressekonferanse. Dette var en situasjon som angikk hele Norge, selv om ikke alle var personlig berørt. Stoltenberg henvender seg til pårørende, skadde, hjelpemannskap, politi og til et helt folk som ennå er

usikre på hva som har skjedd og omfanget av angrepet. Det er også en henvendelse til terroristen og hans eventuelle medskyldige. På det tidspunkt som Stoltenberg holdt den første 22. juli-talen, var det ennå ikke klart om bombeangrepet i Regjeringskvartalet var utført av en såkalt solo-terrorist, eller om han var en del av et større nettverk. Det pågikk søk etter flere bomber til langt utover lørdag formiddag (Stormark, 2011).

Stoltenberg har et budskap til dem som stod bak angrepet, et budskap fra hele Norge. Budskapet var at de ikke skulle få ødelegge oss. ”Dere skal ikke få ødelegge vårt demokrati og vårt engasjement for en bedre verden”. Ved å gi et budskap til terroristen(e), gjør Stoltenberg hele Norge om til avsender. Mottakerne, både journalistene i rommet og TV-seerne i resten av landet, formidlet budskapet gjennom Stoltenberg.

Stoltenberg gjentar flere av talens hovedpoeng i spørsmålsrunden etter Storbergets redegjørelse. Her presiserer han viktigheten av å redde liv, vise omsorg for alle som er rammet og deres pårørende, og viktigheten av å være til stede for hverandre. Også ordene ”Enda mer demokrati. Enda mer humanitet. Men aldri naivitet” blir gjentatt i spørsmålsrunden, som en framheving av talens hovedbudskap.

Pressekonferansen framstår som en helhet der Storbergets redegjørelse om faktiske forhold og praktisk informasjon samt spørsmålsrunden i etterkant, rammer inn Stoltenbergs tale. På denne måten oppfatter og svarer statsministeren på et påtrengende problem i den retoriske situasjonen, jfr. Bitzer, 1968.

e. Uttrykksmåten

Pressekonferansen som var annonsert til kl. 22.30 startet noe forsinket kl. 22.37. Før Stoltenberg får ordet, kan man av videoklippet fra NRK tydelig se at han gir beskjeder og formaninger til sine medarbeidere. Støy fra pressekorpsen og teknikere gjør at han helt i starten gir et noe famlende inntrykk. Det tar ennå noen sekunder før han begynner med ordene ”I dag er Norge (...)”. Etter disse ordene er det få tegn til usikkerhet, men en tydelig preget og alvorstung statsminister som henvender seg til hele Norge gjennom de frammøtte journalistene.

Pressekonferansens premisser når det gjelder organisering og regi, er preget av at hendelsene i Regjeringskvartalet og på Utøya kun er få timer unna. De senere talene som statsministeren skal holde i forbindelse med tragedien, har andre rammer og man har langt bedre tid til å forberede de praktiske detaljene. Videoopptaket viser at Stoltenberg og Storberget står bak hver sin talerstol. I fronten på talerstolen kan en se riksvåpenet. To store, norske flagg står bak henholdsvis Storberget og Stoltenberg. Til sammen representerer flaggene og talerstol med riksvåpen Norge, og ordene fra Norges øverste leder blir til i denne konteksten.

Til tross for at det kun er få timer etter angrepene, er det en kontrollert og tydelig statsminister som henvender seg til hele Norge. Rommet og mottakersituasjonen inviterer ikke til mange følelsesmessige reaksjoner, men mimikk og kroppsspråk viser at landets leder er sterkt preget.

4.1.2 Det interne pentagrammet – de indre betingelsene

Den metodiske framgangsmåten som er fulgt under punkt 4.1.1 vil nå bli videreført når jeg skal gå gjennom det interne pentagrammet. Det interne pentagrammet ble presentert i teorikapitlet punkt 3.3.2. Pentagrammets fem punkter vil bli gjennomgått i følgende rekkefølge:

- a. Saken
- b. Innholdet
- c. Disposisjon/organisering
- d. Uttrykksmåten
- e. Framføringen

a. Saken (causa)

Det er bomben i Regjeringskvartalet og skytingen på Utøya som er saken i det indre pentagrammet, det vil si at ”saken” i det ytre og det indre pentagrammet er felles. Det er dette talen handler om og som er grunnen til at Stoltenberg holder en tale til folket fredag kveld 22. juli 2011. Innledningsvis sier Stoltenberg: ”Vi vet ikke hvem som angrep oss, mye er fortsatt usikkert. Men vi vet at mange er døde, at mange er såret. Vi er rystet over ondskapen som traff oss så brutalt og så brått.” Ordene viser at man på dette tidspunkt ikke hadde en

fullstendig oversikt, og selv om gjerningsmannen på dette tidspunkt var pågrepet, var det ennå uklart om han hadde opptrådt alene eller i et samarbeid med andre eller et større nettverk.

Hensynet til etterlatte og pårørende tilsa også at man måtte være forsiktig med hva man gikk ut med. Etter Stoltenbergs tale, informerte Storberget om situasjonen slik han hadde fått opplyst: ”Jeg har fått opplyst at 7 mennesker er døde og 10 mennesker er savnet.” Når Stoltenberg blir spurt av en nyhetsreporter i siste del av pressekonferansen om hvor mange som er døde, svarer han noe nølende ”Jeg har fått opplyst at 9 mennesker har mistet livet og 10 mennesker er savnet.” I ettertid vet vi at tallet på drepte og skadede var så altfor mye høyere.

b. Innholdet (inventio)

Statsminister Jens Stoltenberg starter talen med å gå rett inn i saken: ”I dag er Norge rammet av to sjokkerende, blodige og feige angrep.” Ordene ble hverken pakket inn på en skånsom måte eller framsagt på en måte som kunne misforstås. Situasjonen var brutal, og det krevdes ekte og brutale ord. Videre i innledningen fortsetter talen å være konkret og direkte for å fange mottakernes oppmerksomhet: ”Vi er alle rystet over ondskapen som traff oss så brutalt og så brått”. Innledningen slår an en tone for resten av talen, og jeg skal dele innholdet inn i følgende hovedkategorier: Lederskap, omsorg og det politiske.

Statsministeren benytter ikke anledningen fredag kveld til å forsikre tilhørerne om at alt var under kontroll. Tvert i mot sier han: ”Vi vet ikke hvem som angrep oss, mye er fortsatt usikkert.” Rammene rundt selve pressekonferansen var heller ikke med på å gi nevneverdig trygghet, men ved å vise seg offentlig slik at folk selv kunne se at landets øverste politiske leder var uskadet og i stand til å ivareta sine oppgaver, maktet han å utvise både lederskap og nærhet. I tillegg til å gi nasjonen forsikring i form av sitt nærvær, bekrefter han videre at ”vi skal finne de skyldige og holde dem ansvarlig”. Dette ansvaret påtar han seg som leder for å skape en trygghet i befolkningen. Senere i pressekonferansen kommer der fram at en person er pågrepet, men på dette tidspunkt visste man ikke om vedkommende hadde handlet alene.

Nærheten kommer først og fremst til syne i hans omsorg for alle som er rammet. Gjennom hele talen kommer Stoltenberg tilbake til omsorgen for dem som er rammet:

-”Dette er en kveld som krever mye av oss alle. Dagene som følger kommer til å kreve enda mer.”

-”Vi sørger over våre døde. Vi lider med de sårede. Og vi føler med de pårørende.”

”I kveld og natt skal vi ta vare på hverandre: gi hverandre trøst, snakke sammen, og stå sammen.”

-”Det viktigste i kveld er å redde menneskeliv, og vise omsorg for alle som er rammet og deres pårørende”.

Han avslutter talen med ordene ”At svaret på vold er enda mer demokrati. Enda mer humanitet, men aldri naivitet. Det skylder vi ofrene og deres pårørende.” På denne måten holder han avstand fra den eller de som angrep, slik at oppmerksomheten kan rettes mot det som var av størst betydning i denne situasjonen, nemlig å redde menneskeliv og vise omsorg. At Stoltenberg allerede på dette tidspunkt holdt avstand til gjerningsmannen, men fokuserte på ofrene og de verdiene som var blitt angrepet, kan ha bidratt til at hevntankene i befolkningen var påfallende fraværende den første perioden. Dette vil også bli kommentert i analysens punkt 4.2.2.b. som omhandler talen i Oslo domkirke.

Talens politiske budskap blir tidlig presentert av statsministeren. På *Virksomme Ords* nettside har talen fått tittelen: ”Et budskap fra hele Norge”. Budskapet presenteres tidlig i talen og henvender seg til ”dem som angrep oss, og til de som står bak”. Budskapet er enkelt formulert med ordene ”De skal ikke få ødelegge oss. Dere skal ikke få ødelegge vårt demokrati og vårt engasjement for en bedre verden.” Det politiske budskapet blir tydelig gjentatt ca. halvveis i talen: ”Vi er en liten nasjon. Men vi er en stolt nasjon. Ingen skal bombe oss til taushet. Ingen skal skyte oss til taushet. Ingen skal noensinne skremme oss fra å være Norge.” Statsministeren går direkte på den aktuelle hendelsen med å bruke ”bombe” og ”skytte”, og en må anta at han her henvender seg til både til gjerningsmannens eventuelle medhjelpere og til personer med tilsvarende tankemønster. Det er Norge og Norges verdier som denne dagen er angrepet og talen avsluttes med en appell til tilhørerne: ”Vi må aldri slutte å stå opp for våre verdier. Vi må vise at vårt åpne samfunn består også denne prøven”.

c. Disposisjon/organisering (dispositio)

I innledningen konstaterer Stoltenberg de faktiske forhold. Med ordene som tidligere er beskrevet som brutale, knytter han kontakt med mottakerne og levner ingen tvil om alvorret i

saken. Videre gir han uttrykk for den usikkerhet som råder rundt de faktiske forhold – og avslører at tallet på omkomne ennå ikke er kjent.

Under punkt 4.1 har jeg hevdet at tale nr. 1 først og fremst er en rådgivende eller politisk tale. I en rådgivende tale veier og overveies de forskjellige sidene av en sak for og i mot. Jeg ser lite av slik overveiing i tale nr. 1, fordi i denne situasjonen kan ikke avsender overveie om det viktigste som er å redde liv og vise omsorg. Jeg skal her se på den rådgivende tales funksjon med hensyn til å tilråde eller fraråde. Målet med en slik tilrådning eller frarådning er å avgjøre hva som vil være gagnlig eller skadelig i framtiden (Kjeldsen, 2006, s. 34).

Stoltenberg tilrår det norske folk å stå sammen, ta vare på hverandre og gi hverandre trøst. Han understreker at ”I morgen skal vi vise verden at det norske demokratiet blir sterkere når det gjelder”.

Han oppfordrer Norge til å stå opp for våre verdier og vise at ”vårt åpne samfunn består også denne prøven.”

Han fraråder dem som står bak angrepet å tro at de kan ødelegge oss, og til å tro at de kan ”(...) ødelegge vårt demokrati og vårt engasjement for en bedre verden.”

Talens politiske budskap og den rådgivende funksjonen tas videre med inn i talens avslutning:

”Vi må aldri slutte å stå opp for våre verdier. Vi må vise [...], men aldri naivitet. Det skylder vi ofrene og deres pårørende.”

I avslutningen forenes det politiske budskapet med budskapet om å hedre ofrene og deres pårørende. På denne måten blir det menneskelige aspektet knyttet til det politiske og det nåtidige med det framtidige.

d. Uttrykksmåten (elocutio)

Stoltenberg henvender seg ikke til en spesiell gruppe i talen – hverken til dem som er i rommet eller til dem som er utenfor rommet. Dette gjør at talen inkluderer alle som hører på – også gjerningsmannen.

Den språklige utformingen i tale nr. 1 er preget av sakens alvor og avsenders tilknytning til saken. Med mild stil og enkle ord sa Stoltenberg det folk hadde behov for å høre – uten utsmykking og metaforer. Sammen med Hans Kristian Amundsen ble talen formet med et

tydelig språk som man sjelden hører fra politikere: sjokkerende, blodig, feigt, bombe oss til taushet, skyte oss til taushet. Stoltenbergs begrunnelse for å bruke disse ordene var, at det var slik det var; sjokkerende, blodig og feigt. Hverken innpakning eller politikerspråk kunne skjule virkeligheten denne kvelden, og ved å henvende seg med et direkte språk direkte til mottakerne ble det skapt en tillitt til ham både som menneske og som landets leder. Denne tillitten var avgjørende for de kommende dagene, og vil senere bli behandlet i tale 2 og tale 3.

Stoltenberg gjentar ordet ”demokrati” flere steder, bl.a.: ”De skal ikke få ødelegge oss. Dere skal ikke få ødelegge vårt demokrati og vårt engasjement for en bedre verden.” Dette er våre verdier og angrepet i Regjeringskvartalet og på Utøya var et målrettet angrep på nettopp disse verdiene.

Statsministeren henvender seg til hele Norge, noe som også inkluderer ”dem som angrep oss, og de som står bak.” Budskapet blir således *fra* hele Norge når han sier at de skal ikke få ødelegge oss og ikke få ødelegge vårt demokrati. Ordet ”ikke” blir ekstra betont av statsministeren, noe som framkommer ved gjennomgang av NRKs videopptak av talen.

Jeg har tidligere, under punkt 4.1, kommentert at det var viktig å skape et ”vi” slik situasjonen var, for å kunne stå sammen og møte de neste dagens utfordringer. ”Vi” i tale nr. 1 oppfatter jeg som følger:

”Vi vet ikke hvem som angrep oss (...) Men vi vet at mange er døde.”

”Vi skal finne de skyldige og holde dem ansvarlige.”

Her er ”vi” de ansvarlige innen politi, forsvaret og rettsapparatet. Her framstår Stoltenberg som øverste leder for et apparat som ennå ikke har full oversikt over omfanget av tragedien. Uten antydning til hevn eller straff, lover han å stille de som står bak angrepet til ansvar for ugjerningene. Jeg tolker ”vi” her som ”jeg og mine medarbeidere, påtalemakt, rettsapparat” i motsetning til ”det store vi” som vi finner ellers i talen. Allerede i innledningen brukes ”vi” og ”oss” for å samle og inkludere når han sier ”Vi er alle rystet over ondskapen som traff oss så brutalt og så brått.” Gjennom talen blir *vi* og *oss* gjentatt flere ganger og kommer i kontrast til budskapet fra hele Norge: ”De skal ikke få ødelegge oss. Dere skal ikke få (...)”. Med ”de/dere” distanserer han seg fra dem som står bak angrepet og skaper et vi/dem-forhold.

”Vi”-følelsen har i tillegg til et følelsesmessig aspekt (pathos), også et politisk aspekt: ”Vi må aldri slutte å stå opp for våre verdier”. Oppfordringen henviser til at svaret på vold er enda mer demokrati, enda mer humanitet, men aldri naivitet.

Avsender er personlig idet han takker alle som bidro denne kvelden: ”Jeg vil gi min anerkjennelse til politi, helsepersonell og alle andre som (...).” I ettertid vet man at innsatsen som ble utøvd på de forskjellige sykehus og akuttmottak denne natten var enorm, og etter pressekonferansen fredag kveld dro Stoltenberg til Ullevål sykehus fordi han ønsket å være til stede, takke og trøste.

e. Framføring (actio)

Avsender hadde før kl. 22.37 liten tid til forberedelse. Kort tid i forveien hadde han fått et utkast av sin rådgiver, Hans Kr. Amundsen, og brukte en knapp time på å gjøre talen til ”sin”. Framføringen kan tolkes i to perspektiv; hvordan en må anta at journalistene oppfattet talen og hvordan talen kan tolkes i det perspektiv fjernsynsseerne hadde. Jeg har tidligere definert journalister og pressefolk som formidlere av budskapet. Det var de som var til stede i rommet sammen med avsender, men altså ikke de opprinnelig tiltenkte mottakerne. Jeg vil derfor her konsentrere meg om fjernsynsseerne. Observasjonene er basert på NRKs videooptak fra pressekonferansen.

Som fjernsynsseer får en et tett og nært bilde av avsender idet han ankommer presserommet og plasserer seg ved talerstolen. Han ser utover det frammøtte pressekorpsset, nøler noe før han gir noen siste instruksjoner til sin/sine medarbeidere. Deretter ser han direkte inn i kamera og starter det som senere er blitt omtalt som ”sin livs tale”.

Fra første setning ”I dag er Norge rammet av (...)” uttaler han ordene med en fast, stødig og tydelig stemme. Han er nær og til stede og viser at han både er leder og menneske. Det er tydelig at han er sterkt berørt, men gjennom talens ulike deler holder stemmen uten at han gir etter for egne reaksjoner. Som tidligere nevnt, visste Stoltenberg langt mer om omfanget av angrepene på dette tidspunkt. Han visste også at mange av hans nærme medarbeidere og personlige venner var omkommet. Om stemmen hadde sviktet eller om han hadde vist tydeligere tegn på følelser, ville det neppe overrasket. Når dette likevel ikke skjedde i denne første talen, er det min oppfatning at hans posisjon som landets øverste leder ble styrket

nettopp fordi han *var* der og han viste tydelige lederegenskaper. Et helt land i sjokk og forvirring trengte en sterk leder som var nær og til stede, uten å knekke sammen av krisen. I tale nr. 2 i Oslo domkirke var rammene og omstendighetene annerledes, og i den situasjonen var det tid for sorg på sorgens premisser.

4.2 Tale nr. 2: ”I dag er det tid for sorg” (24. juli 2011)

Den andre talen jeg skal analysere ble holdt søndag 24. juli 2011 i Oslo domkirke. ”Messe for sorg og håp” var tittelen på gudstjenesten som var åpen for alle, og hvor Kongen, Dronningen, statsminister Jens Stoltenberg, AUF-leder Eskil Pedersen og en rekke andre representanter for det offisielle Norge deltok. Oslos biskop Ole Christian Kvarme forrettet under gudstjenesten. Kvarme innledet gudstjenesten med å sitere fra siste strofe i diktet ”17. mai 1940” av dikteren Nordahl Grieg: ”Vi er så få her i landet, hver fallen er bror og venn.” Dette sitatet ble ofte benyttet de første dagene etter terrorangrepet, spesielt på sosiale medier. I kapittel 5 vil jeg vise hvordan Nordahl Griegs tekster ble anvendt i dagene etter terrorangrepet. Dikt og sanger fikk en sentral plass i krisesituasjonen, og jeg skal analysere disse som en del av kulturkonteksten.

Transkripsjon av statsminister Jens Stoltenbergs tale er hentet fra nettsidene til statsministerens kontor på www.regjeringen.no. Tittelen er hentet fra *Virksomme Ord*. Observasjoner av framføringen er basert på videoopptak av NRKs dekning av gudstjenesten i Oslo domkirke søndag 24. juli 2011. Opptakene er tilgjengelige i Nasjonalbibliotekets arkiv.

Analysen bygger både på verbalteksten og de auditive og visuelle observasjonene.

Tale nr. 2, ”I dag er det tid for sorg”, har fellestrekk med den epideiktiske talesjangeren. Hovedelementene i deliberativ og forensisk retorikk er innledning, saksframstilling, argumentasjon og avslutning, mens en epideiktisk tale består av en innledning, en hoveddel (saken, saksframstilling) og avslutning.

”I dag er det tid for sorg” er en kort og enkel tale som formidler trøst og omsorg. Det er en sorgfull tale, og jeg velger å omtale den som en tale i den høye stilen da denne stilen brukes i alvorlige og betydningsfulle situasjoner (Kjeldsen, 2006, s. 36). To dager etter angrepene var

Norge framdeles i sjokk, og i krisesituasjoner ønsket folk forklaringer og visshet. Det kan ikke Stoltenberg gi på dette tidspunktet. Det viser seg til og med at tallet på omkomne er feil i hans tale når han sier: ”92 menneskeliv har gått tapt.” I etterkant vet man at 77 mennesker mistet livet 22. juli 2011. Når situasjonen ennå var så uavklart og forvirrende, valgte Stoltenberg å stå fram som et medmenneske på vegne av seg selv og på vegne av hele det norske folk. Talen i Oslo domkirke er også en personlig tale. Flere av de drepte var nære venner av statsministeren, og ordene og framføringen bar preg av de nære relasjonene til ofrene.

Dette er en tale til de sårede, til pårørende og til hele nasjonen. Talen formidlet trøst, omsorg og den samlet nasjonen i sorg over de døde. For at det skal bli mulig å bære denne sorgen, er talens funksjon også å finne en mening i det meningsløse. Stoltenberg nevner aldri gjerningsmannen eller oppfordrer til kamp eller hevn. I stedet oppfordrer taleren til å kjempe videre for de verdier som Norge står for: ”Vårt svar er mer demokrati, mer åpenhet og mer humanitet. Men aldri naivitet.” Dette er talens terapeutiske perspektiv – å gi døden mening.

4.2.1 Det eksterne pentagrammet – de ytre betingelsene

På tilsvarende måte som i punkt 4.1.1. skal jeg metodisk gå gjennom det eksterne pentagrammet som nevnt i teorikapitlet punkt 3.3.1. Pentagrammets fem punkter vil bli behandlet i følgende rekkefølge:

- a. De konkrete omstendighetene
- b. Saken
- c. Avsender
- d. Mottaker
- e. Uttrykksmåten

a. De konkrete omstendighetene

Denne talen ble holdt nesten to døgn etter terrorangrepet i Oslo og på Utøya. Gjerningsmannen var pågrepet og identifisert. Rundt om i landet samlet mennesker seg i døgnåpne kirker hvor man kunne søke sammen i stillhet og bønn, søke trøst og tenne lys.

Lørdag og søndag ble det lagt ned blomster og hilsener på Domkirkeplassen utenfor Oslo domkirke, og sørgende møttes her for å være sammen i sorgen.

Som jeg har vist i analysen av tale nr. 1, var situasjonen som oppstod 22. juli 2011 uoversiktlig og usikker. Dette førte til en rekke begrensninger for taleren og satt rammer for hvordan han kunne reagere. Etter hvert åpnet det seg også muligheter, i form av arrangementer m.v. som man hadde styring på og kunne ta regien over. Denne muligheten blir i klassisk retorisk teori omtalt som kairos, det rette øyeblikket. Talen i Oslo domkirke 24. juli 2011 var et slikt arrangement hvor rammene og vilkårene for taleren er endret på grunn av tidsaspektet.

I retorisk teori er kairos et uttrykk for de retoriske mulighetene som finnes i en situasjon (Kjeldsen, 2006, s. 69). Mens kairos i den klassiske tradisjonen betyr de retoriske muligheter som en situasjon tilbyr, har Lloyd F. Bitzers beskrivelse av den retorisk situasjonen mer karakter av tvang (Kjeldsen, 2006, s. 80). Jeg vil i analysen av tale nr. 2 legge størst vekt på kairos-begrepet. Talen i Oslo domkirke var en anledning for statsministeren til å vise med ord og handling at han støttet pårørende og delte sorgen.

Analysen av tale nr. 2 vil på flere områder bli preget av at talen ble holdt i Oslo domkirke. Kirken og høymessen blir en del av tekstens kontekstuelle bakgrunn. Den norske kirkes rituelle bidrag knyttet til terrorhandlingene i Regjeringskvartalet og på Utøya er beskrevet i *Den offentlige sorgen* (2013). Forsker Olaf Aagedal ved Stiftelsen Kirkeforskning (KIFO) gjør i sin artikkel rede for at akkurat Oslo domkirke og Domkirkeplassen ble en offentlig sørgeplass. Fredag 22. juli 2011 var domkirken i en slags beredskapssituasjon. Domkirken ligger i nærheten av regjeringskvartalet, men utenfor sperringene som ble satt opp. Angrepene skjedde fredag ettermiddag, og domkirken har lenge hatt tradisjon for å ha åpen kirke fredag ettermiddag og natt til lørdag. Av sikkerhetsmessige grunner, ble det ikke holdt nattåpent kirke denne fredagen, men domkirken og de ansatte var klare til å åpne så snart de fikk tillatelse. Dette skjedde allerede lørdag morgen 23. juli. Det var med andre ord en del praktiske årsaker til at Domkirkeplassen ble et offentlig sørgested allerede fredag ettermiddag og kveld. (Aagedal, 2013, s. 90).

De ansatte i Oslo domkirke ønsket å gjennomføre gudstjenesten 24. juli, og da kongehuset, statsministeren og regjeringen meldte sin ankomst ble gudstjenesten 24. juli 2011 omtalt som den første nasjonale sørgeseremonien.

”Kontekster kommer før tekster i det virkelige livet” sier Halliday når han skal forklare begrepet tekst. (Halliday, 1998, s. 69). Stoltenbergs tale blir til i en kontekst som har kirkens liturgi som ramme. Gudstjenesten følger ordinær høymesseliturgi tilpasset den ekstraordinære situasjonen. En del av høymesseliturgien er nattverd og offergave. Dette ble gjennomført denne dagen, men uten at NRK i stor grad fokuserer på hvem som går til nattverd. Fjernsynsoverføringen viser hovedsakelig at kirkens ansatte og medlemmer av Kongehuset mottar nattverdsmåltidet. Jeg antar dette har sammenheng med daværende grunnlovsbestemmelse, Grunnlovens § 4: ”Kongen skal stedse bekjende sig til den evangelisk-lutherske Religion, haandhæve og beskytte denne.” På det tidspunkt Norge ble rammet av terroren i Oslo og på Utøya var oppløsningen av stat og kirke ennå ikke trådt i kraft. Det skjedde først 21. mai 2012 da Den norske kirke endret status fra ”statskirke” til ”folkekirke”. Jeg vil kommentere NRKs fjernsynsoverføring nærmere under punkt 5.2 *Den doble situasjonskonteksten – talene som mediebegivenhet.*

De faste gudstjenestene hver søndag (høymessene) følger en fastlagt temarekkefølge gjennom kirkeåret. Fram til kirkeåret 2011/2012 ble det benyttet to tekstrekker, og 24. juli 2011, 6. søndag etter pinse, skulle ha hentet lesetekst og prekentekst fra tekstrekke I. Ved større ulykker, nasjonale- og internasjonale tragedier og naturkatastrofer kan bispedømmerådet gi instruksjoner til biskopene og sokneprestene om å endre på valg av bibeltekster². Den 24. juli 2011 var salmer og tekstlesing valgt med tanke på å formidle trøst og håp. Tekstlesingen fra Det gamle testamentet er hentet fra Salmenes bok, Salme 121, 1: ”Jeg løfter mine øyne opp mot fjellene: Hvor skal min hjelp komme fra?”. Fra Det nye testamentet er teksten hentet fra Paulus’ brev til Romerne, Rom 14, 7-9:

”For ingen av oss lever for seg selv, og ingen av oss dør for seg selv. Om vi lever, så lever vi for Herren, og om vi dør, så dør vi for Herren. Enten vi da lever eller dør, hører vi Herren til. (...)”³

² Samtale med daværende prost Sissel Hasleholm, Arendal prosti.

³ Det Norske Bibelselskap (2006).

Salmen ”O Bli hos meg” (Norsk Salmebok 814), ble sunget som inngangssalme. Dette er en salme som ofte benyttes i forbindelse med begravelse eller bisettelse, og som formidler at det finnes hjelp når alle andre kommer til kort. De to siste verselinjene i første strofe har følgende ordlyd:

”Når annen hjelp blir støv og duger ei,
du, hjelpsløses hjelper, bli hos meg!”

Deretter innledet biskop Kvarme bl.a. med ordene ”Vi er et folk i sorg, og vi bærer sorgen inn i kirkens rom i søken etter håp.”

Kvarme har i sin åpningstale flere henvisninger til Nordahl Griegs dikt – både ”17. mai 1940” og ”Til Ungdommen”. Kvarme omtaler fredag 22. juli 2011 som ”vår lange fredag”. Vår lange fredag blir dermed både en del av situasjonskonteksten og kulturkonteksten fordi langfredag har en så sentral plass i det kristne budskapet.

Preses Helga Haugland Byfuglien holder prekenen denne søndagen og teksten er hentet fra Johannes 14, 27-31. Byfugliens preken er ikke en tekstgjennomgåelse, men trøstetanker med utgangspunkt i vers 27: ”La ikke hjertet bli grepet av angst”. For mange oppleves nok disse ordene livsfjerne i en situasjon hvor man nettopp har mistet en av sine nærmeste i en slik meningsløs katastrofe. For andre tilhørere, som ikke har mistet en av sine kjære, kan ordene framstå som kalde og uforståelige. Hva er vel mer naturlig enn angst når situasjonen er uoversiktlig, dødstillene stiger og usikkerheten råder? Det er her Byfuglien viser tilhørerne at teksten viser til en retning videre – til fellesskapet, samholdet, godhet og barmhjertighet. I hennes preken, som skal favne hele det norske folk, sier hun videre: ”I min Fars hus er det mange rom, og det er neppe mer sant enn i dag. (...) I kirkens rom er det plass til mangfoldet.”

I dette rommet framføres etter hvert statsminister Jens Stoltenbergs tale. De konkrete omstendighetene er både terroren som har rammet nasjonen og kirkerommet med sin liturgi i form av tekstlesing, salmer, bønn og gudstjenestepreken.

Aristoteles skiller mellom de fagtekniske retoriske vilkårene (ethos, pathos og logos) og de ikke-fagtekniske vilkårene. Kirkerommet blir en del av de retoriske vilkårene (ikke-

fagtekniske) som taleren må forholde seg til. I tillegg til liturgien, er kirkerommet fylt av gjenstander og kristne symboler som påvirker talesituasjonen og setter rammer for hva taleren kan si og hvordan talen framføres. Videre har høymesseliturgien regler for *når* et innslag utenfra skal framføres. Mest vanlig er det at slike taler holdes etter kunngjøringene.

”Talens eksterne aptum er avhengig av at det er et passende forhold mellom taleren og talen på den ene siden og emnet, tilhørerne og talesituasjonen på den andre siden.” (Kjeldsen, 2006, s. 71). Talen må være sømmelig og passende, dvs. passende både med tanke på situasjonen og rommet. Som det framgår er *rommet* nevnt av både Kvarme, Byfuglien og i retorisk teori. Jeg tolker det dithen at kirkerommet i denne situasjonen har en særegen funksjon og derfor blir en sentral del av de konkrete omstendighetene som en del av det eksterne pentagrammet.

Talens indre aptum, det vil si harmonien mellom talens forskjellige deler (causa, inventio, dispositio, elocutio og actio), vil bli kommentert i avsnittet Det interne pentagrammet – de indre betingelsene (punkt 4.2.2).

I kapittel 5, under punkt 5.3 *Kulturkontekst*, vil jeg komme gå nærmere inn på kirken som nasjonalt sørgested.

b. Saken

I tale nr. 1 ble det under punkt 4.1.1 gjort rede for saken slik den framstod sent fredag kveld 22. juli 2011. De neste timene ble omfanget av terrorhandlingene gradvis avdekket, og tidlig lørdag morgen 23. juli 2011 våknet Norge til meldingen om at over 80 menneskeliv var gått tapt i regjeringskvartalet og på Utøya. Fra fredag ettermiddag til søndag formiddag fikk det norske folk fortløpende nyhetsoppdateringer gjennom media og nyhetssendinger. Statsministeren holdt pressekonferanser og hadde møter med pressen. Videre var han til stede på Ullevål sykehus for å støtte skadede og pårørende og for å berømme innsatsen til sykehuspersonell. Lørdag besøkte han Sundvolden Hotel. Her møtte han foreldre som hadde fått beskjed om at deres sønn eller datter var omkommet, og foreldre som ennå levde i uvisshet.

På grunnlag av utkast fra Stoltenbergs taleskriver, statssekretær og medieansvarlig ved SMK Hans Kristian Amundsen, skrev Stoltenberg talen som ble holdt i Oslo domkirke 24. juli 2011. ”I dag er det tid for sorg” er tittelen på talen som er preget av møtene og inntrykkene de siste dagene.

”I dag er det tid for sorg.

I dag skal vi tillate oss å stoppe litt opp.

Minnes de døde.

Sørge over dem som ikke er mer.

92 menneskeliv er gått tapt. Flere er fortsatt savnet.”

Den brutale bakgrunnen for talen er tap av menneskeliv i Oslo og på Utøya nesten to døgn tidligere. Tallet på omkomne er ikke riktig. I ettertid vet man at 77 mennesker mistet livet i terrorhandlingene, og jeg antar at misforholdet skyldes at det fremdeles var mye som var uavklart. I talen som ble holdt om kvelden 22. juli var det statsministerens oppgave å skape tillitt til at landets ledelse var til stede i krisesituasjonen med han selv som øverste leder. Gjennom tale nr. 2 fikk Stoltenberg anledning til å uttrykke omsorg og dele sorgen med både tilhørerne i kirkerommet og tilhørerne som fulgte gudstjenesten på TV. Avstanden i tid gjorde det mulig å bevege seg fra sjokk til sorg og omsorg.

”Til slutt. La meg si til familier over hele landet som har mistet en av sine kjære:

Dere har min og hele Norges dypeste medfølelse i sorgen.

Ikke bare det. Hele verden føler med dere.”

Saken (causa) i tale nr. 2 handler om sorg og om å vise omsorg. ”Den største ugjerningen siden krigen” ligger som et mørkt bakteppe” og er den direkte foranledningen til at man er samlet i domkirken søndag 24. juli 2011. Selv om mye ennå er uklart, og mange fremdeles er savnet, settes det av tid til sorg og til å være sammen i sorgen.

I følge Kjeldsen er det situasjonen som bestemmer hva som sies og hvordan det skal sies. ”Den antikke oppfatningen av kairos gir mer rom for at taleren utnytter situasjonen kreativt” (Kjeldsen, 2006, s. 80). I følge Kjeldsen er det mer taleren enn situasjonen som bestemmer hva som blir sagt og hvordan det blir sagt. Antikkens kairos-begrep gir taleren en mulighet til

å komme med en retorisk tale som et passende svar på den oppståtte situasjonen. Jeg kan ikke se at situasjonen i Oslo domkirke 24. juli 2011 *pålegger* statsministeren en retorisk respons, jfr. Bitzers bruk av begrepet ”det påtrengende problem” (”exigence”), men kanskje kirkerommet i seg selv gir rom for sorg påkaller omsorg?

c. Avsender

I Oslo domkirke er det vanligvis prest, domprost, biskop eller annen person med vigslet stilling som taler ved høymessegudstjeneste. Høymesseliturgien åpner også for at personer uten denne formelle tilknytningen kan få tale, og som nevnt over er regelen at dette gjøres etter kunngjøringene. Jens Stoltenbergs tale i Oslo domkirke ble framført av Stoltenberg som legmann uten formell og vigslet talerett i kirken, og også som person uten medlemskap i Den norske kirke. Da han holdt talen i Oslo domkirke 24. juli 2011, var han ikke bare landets statsminister som talte til, og på vegne av, det norske folk. Han var også personlig berørt og hard rammet. Han kjente flere av de drepte, og han visste også at han kunne ha vært en av dem. Det var en tilfeldighet at han denne ettermiddag ikke var til stede i en av bygningene i regjeringskvartalet da bomben eksploderte. I ettertid vet vi at angrepet var et direkte og målrettet angrep mot Arbeiderpartiet og landets øverste ledere. Gjennom avhør av gjerningsmannen, og under tingrettens behandling av straffesaken, ble det avdekket et intenst hat og et inderlig ønske om å tilintetgjøre Arbeiderpartiet og de verdiene som partiet står for. Som partiets øverste leder må Stoltenberg ha visst at han var et av de viktigste målene for ugjerningen. Terroraksjonen på Utøya, som han ved flere anledninger har omtalt som ”mitt ungdoms paradys”, var et brutalt angrep på Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon AUF. Stoltenbergs tilknytning til Utøya og AUF er personlig og sterk; som 20-åring ble han valgt inn som sentralstyremedlem i AUF, og han har deltatt på AUFs sommerleirer hvert år siden 1974.

Relasjonen til åstedet og ofrene preger avsender, og omtrent halvveis blir det tydelig at han ikke bare er statsminister, men også et sårbart menneske midt i begivenhetens sentrum. Den personlige og private forbindelsen til hendelsen blir synlig idet han omtaler to av de drepte; Monica Bøsei og Tore Eikeland:

”Jeg kjente flere.

En av dem var Monica. I rundt 20 år jobbet hun på Utøya. For mange av oss *var* hun Utøya.

Nå er hun død. Skutt og drept mens hun skapte omsorg og trygghet for ungdom fra hele landet.

Hennes mann John og døtrene Victoria og Helene er i Drammen kirke i dag.

Det er så urettferdig. Dere skal vite at vi gråter med dere.”

Monica Bøsei ble bare 45 år. Hun var den første som ble drept på Utøya og Stoltenberg har ved flere anledninger omtalt henne som ”Mor Utøya”. I forbindelse med Stoltenbergs mange besøk på øya i ulike roller, sørget hun for at han fikk arbeidsro og mat. ”Hun tok vare på meg” har Stoltenberg uttalt, og omtaler henne som en myndig og kjærlig person som styrte Utøya i 20 år. Dette er talens følelsesmessige høydepunkt, og enorm pathos ligger i disse ordene som gjør at stemmen nesten bryter sammen i gråt. Når han omtaler avdøde og hennes familie med fornavn, gir det en forståelse av at avsender hadde en spesiell relasjon til disse. Jeg skal kommentere ordene og uttrykksmåten nedenfor, men viser her til Stoltenbergs mot til å nevne navn for å gi døden et ansikt.

I tillegg til mennesker han har hatt et personlig forhold, er det også omkomne blant medarbeidere, kolleger og politikere. Den 24. juli 2011 var navnelisten over omkomne ennå ikke offentliggjort, men en må anta at Statsministeren og mange av hans medarbeidere hadde kjennskap til flere av navnene. Stoltenberg nevner, i tillegg til Monica, også en av de omkomne på Utøya:

”En annen som er borte er Tore Eikeland.

Leder av AUF i Hordaland og en av våre aller mest talentfulle ungdomspolitikere.

Jeg husker at han fikk hele landsmøtet i Arbeiderpartiet til å juble da han holdt et engasjert innlegg mot EUs postdirektiv, og vant.

Nå er han død. Borte for alltid. Det er ikke til å begripe.”

Det ligger noe mer distanse i ordene her. Eikeland nevnes og framheves for sin innsats som politiker – og da særlig i forbindelse med avstemmingen mot EUs postdirektiv. At Stoltenberg

selv var *for* direktivet, nevnes ikke her. Det er personen og politikeren Tore Eikeland som skal framheves, og det var ved hjelp av hans innlegg AUF vant kampen og sikret seg flertall *mot* EUs postdirektiv.

Ved å nevne Monica Bøsei og Tore Eikeland gir han døden et ansikt. Døden er ikke en anonym masse eller et tall (som i tillegg er feilaktig oppgitt). Det er ekte mennesker som er døde. Han tegner et bilde av to mennesker, og disse tegningene har en overføringsverdi til de mange andre omkomne. Ved å være så personlig, og nærmest privat, løfter han talen fra å være en tale fra statsminister Jens Stoltenberg til å bli en tale fra medmennesket Jens Stoltenberg. Det retoriske grepet gir avsender troverdighet og hans ethos blir forsterket gjennom den følelsesmessige beskrivelsen av disse personene. En sørgetale vil naturlig nok være fylt av pathos, og ofte omtales avdøde med store ord og i rosende ordelag. Pathos i statsministerens tale er først og fremst knyttet til det faktum at han faktisk nevner to av ofrene ved navn og på den måten gjør det umenneskelig vonde synlig.

Stoltenberg nevner ikke gjerningsmann, motreaksjoner eller hevn i sin tale slik som en ofte kan se andre statsledere gjøre i tilsvarende situasjoner. Uttrykk som ”omfanget av ondskapen”, ”ny prøvelse” og ”i alt det tragiske” har en klar referanse til saken, men i stedet for å vinkle det mot den eller de som har utført ugjerningene, peker han på de verdiene som han verdsetter. Det er disse verdiene som har vist seg de siste dagene, og det er disse verdiene statsministeren ønsker å fokusere på i det videre sorgarbeidet:

”Vi er et lite land, men vi er et stolt folk.

Vi er fortsatt rystet av det som traff oss, men vi gir aldri opp våre verdier.

Vårt svar er mer demokrati, mer åpenhet og mer humanitet. Men aldri naivitet.”

Terroraksjonen 22. juli 2011 var et direkte angrep mot Arbeiderpartiet og Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon, AUF, og som Arbeiderpartiets øverste leder hadde Stoltenberg derfor en nærhet til begivenheten som gjør at avsender framstår som svært autentisk og troverdig. Han er ikke bare statsminister, men også et sårbart menneske midt i begivenhetens sentrum

d. Mottaker

Stoltenberg adresserer talen til ”Deres majesteter. Kjære Eskil. Kjære alle sammen”. Talen åpner med å vise mottakersituasjonens store spennvidde. I kirkerommet var både kongelige, representanter fra regjering, Storting, det offisielle Norge, sørgende og pårørende til stede. Dette preger både henvendelsesformen (”Deres majesteter” og ”kjære alle sammen”). Videre er rammene som kirken og liturgien i stor grad med på å bestemme hvordan mottaker påvirkes. Salmene som er sunget, Byfugliens tale, forbønn og musikk påvirket sinnsstemningen til mottaker, og Stoltenbergs tale blir en videreføring av det budskap som er formidlet tidligere i gudstjenesten; ”I dag er det tid for sorg”. I denne situasjonen var hele Norge i sorg, og mange av dem som var til stede i Oslo domkirke var nære pårørende og dermed personlig rammet av tragedien. Hele gudstjenesten, inkludert Stoltenbergs tale, ble direkte overført på NRK og talen ble således en tale til *hele* Norge. Det var med andre ord berørte og pårørende i så vel kirkerommet som foran TV-skjermene. Dette er omtalt under punkt 5.2 *Den doble situasjonskonteksten – talene som mediebegivenhet*.

I tillegg til personlig berørte, var Norge som nasjon også et offer. Mange opplevde at Norge hadde tapt sin uskyld fredag 22. juli 2011. Vi erfarte at vårt land som vi til nå hadde betraktet som fredelig og forskånet fra terrorhandlinger, måtte forholde oss til en annen virkelighet.

Statsministeren hilser spesielt til AUFs formann Eskil Pedersen; ”Kjære Eskil”. I dette ligger det en nærhet som vi senere finner igjen i hans omtale av både Monica Bøsei og Tore Eikeland. En slik innledning peker på at det er en tett og nær relasjon mellom avsender og mottaker. Dette inntrykket blir forsterket av de mange bildene man har sett av Stoltenberg og Pedersen sammen. Talen er også rettet til statsministerens politiske motstandere. Denne søndagen var det ikke tid for partipolitikk og politisk uenighet, noe som kunne ha skapt et ekskluderende inntrykk. Statsministerens inkluderende rolle har blitt kommentert blant hans motstandere, og Fremskrittspartiets leder Siv Jensen uttalte til Stavanger Aftenblad 13. august 2011: ”I de tre ukene vi har bak oss har jeg virkelig følt at han har vært min statsminister også” (Stokka, 2011).

Statsministeren uttrykker seg med korte, knappe ord og setninger i sin tale. Denne uttrykksformen åpner for pauser som gir mottaker tid og rom for refleksjon. I Oslo domkirke var talens pathos knyttet til både ord, pauser og uttrykksmåte. Dette vil bli nærmere kommentert nedenfor og under punkt 4.2.2 – Det interne pentagrammet – de indre

betingelsene.

e. **Uttrykksmåten**

Høymessens liturgi tilsier både *når* og *hvor* en taler uten formell tilknytning (dvs. uten teologisk bakgrunn) skal framføre talen. I Oslo domkirke ble Stoltenbergs tale framført fra lesepulten som er plassert nedenfor alterpartiet. Mens Byfuglien holdt sin tale fra den opphøyde prekestolen, stod statsministeren blant mottakerne i kirkeskipet. Hans rolle i dette rommet var på lik linje med andre ikke-geistlige.

For at taleren skal kunne overbevise mottaker, må det være samsvar mellom uttrykk og innhold i talen. Videre må uttrykksform og stil passe til innholdet for å virke overbevisende på tilhørerne. (Kjeldsen, 2006, s. 74). Kjeldsen viser her til antikkens retoriske stiltyper, og at taleren må velge den uttrykksmåten og stiltypen som best egner seg for situasjonen. Jeg skal behandle ordvalg ved uttrykksmåten mer utfyllende nedenfor under punkt 4.2.2; ”Det interne pentagrammet”.

Talen som ble holdt i domkirken ligger nært opp til en sørgetale, og må derfor ut i fra antikkens teori defineres som en tale i den høye stilen. Retorisk teori understreker det medrivende, og sterke retoriske virkemidler tas i bruk i en tale i den høye stilen. Talestilen i Oslo domkirke var preget av den sorg som hvilte over saken og situasjonen. Omgitt av kirkens interiør og symboler og liturgiens fastlagte rammer ble talen framført av landets statsminister i et rom hvor han måtte underordne seg liturgiens rammer og opptre på kirkens premisser.

Den kontrollerte framføringen understreker alvorret i saken. Stoltenberg *kunne* ha valgt å holde en tale fylt av følelsesladete ord og pathos. Han kunne ha fokusert på terroren og gjerningsmannens onde handlinger. Dette er retorikk som man kjenner fra George FRAM. Bush tale etter terrorangrepene 9. september 2001. Stoltenbergs talestil videreførte det som tidligere er forkynt av biskop Kvarme og preses Byfuglien. En tale om sorg over de døde og savnede og om omsorg for de sørgende og pårørende. Omtalen av Monica Bøsei og Tore Eikeland hvor han så sterkt og følelsesladet gir døden ansikt, og avslutningen, viser talens budskap:

”Til slutt. La meg si til familier over hele landet som har mistet en av sine kjære:

Dere har min og hele Norges dypeste medfølelse i sorgen.

Ikke bare det. Hele verden føler med dere.”

Det er i disse elementene talen har sitt følelsesmessige høydepunkt – det er her talens pathos befinner seg.

Fjernsynsoverføringen viste en alvorstynget mann ikledd sorte sørgeklær, og det røde slipset som Stoltenberg vanligvis bruker var byttet ut med sort slips. Den eneste konnotasjonen til Arbeiderpartiet var en enkel rød nål på jakkeslaget – Arbeiderpartiets rosesymbol. Framføringen er preget av korte ord og setninger, og blir tidvis nærmest stakkatopreget. Ved nærmere studie av fjernsynsopptaket er det tydelig å se at Stoltenberg kjemper for å kontrollere sine følelser, og dette klarer han nettopp ved hjelp av denne teknikken med å anvende korte ord og setninger. Det kan synes som om han ”henter seg inn” mellom hver setning, og det er bare når Monicas navn nevnes at man kan høre at stemmen brister og at øynene fylles med tårer. Ansiktet er tilnærmet uten mimikk og kroppsspråket er avdempet. Tidvis understreker han ordene sine med en karakteristisk hodebevegelse – en bevegelse som Stoltenberg etter hvert er blitt kjent for.

Stoltenberg talte både til tilhørerne inne i Oslo domkirke og til det norske folk som fulgte gudstjenesten på TV. Dette er omtalt under punkt 5.2 *Den doble situasjonskontekst – talene som mediebegivenhet*, og som nevnt tidligere er denne analysen basert på transkripsjon av talen og observasjoner av framføringen. Ved å observere og analysere bildene fra gudstjenesten får jeg inntrykk av en stemning og atmosfære sterkt preget av situasjonen og saken, men også et fellesskap på denne sorgfulle dagen. Mottakerne i kirken har først og fremst en auditiv opplevelse av talen, og kamera viser mennesker som gråter, trøster hverandre og holder rundt hverandre når talen framføres. Sorgfellesskapet og nærværet forsterket statsministerens ord. Dette fellesskapet mister man som fjernsynsseer, mens nærbildene viser taleren og hans kamp for å holde tilbake tårene. Vi ser også hvordan Stoltenberg svelger og puster dypt for å få kontroll over sine følelser, og det er et sterkt og følelsesladet øyeblikk idet landets øverste leder tar fram et hvitt lommetørkle og tørker bort tårer.

”I dag er det tid for sorg” ble framført på kirkens og liturgiens premisser der selve kirkerommet åpnet for sorgfellesskap og nærvær i en krisesituasjon, og Stoltenbergs tale samlet Norge på tvers av livssyn og partipolitisk ståsted. Oslo domkirkes, og dermed også Den norske kirkes dominerende plass i noen av de første og største nasjonale seremoniene etter 22. juli, har skapt debatt og kritikk i ettertid. Spørsmålet har vært om hensynet til

livssyns- og religionsmangfoldet i Norge ble ivaretatt (Aagedal, 2013, s. 103). Denne problemstillingen vil ikke bli drøftet i denne oppgaven.

4.2.2 Det interne pentagrammet – de indre betingelsene

Den metodiske framgangsmåten som er fulgt under punkt 4.2.1 vil nå bli videreført når jeg skal gå gjennom det interne pentagrammet. Det interne pentagrammet ble presentert i teorikapitlet punkt 3.3.2. Pentagrammets fem punkter vil bli gjennomgått i følgende rekkefølge:

- a. Saken
- b. Innholdet
- c. Disposisjon/organisering
- d. Uttrykksmåten
- e. Framføringen

Det interne pentagrammet vil bli anvendt mer som en tekstanalysemodell. Jeg vil undersøke hva som er talens logos, hvordan innholdet er organisert og jeg skal kommentere ord og uttrykk som ble benyttet, og hvordan ordene ble framsatt. Videre skal jeg se nærmere på mimikk og kroppsspråk. Det interne pentagrammet blir således en del av det eksterne, og jeg ønsker å få fram hvordan talens kairos og aptum oppstår i skjæringspunktet mellom det eksterne og det interne pentagrammet.

a. Saken (causa)

Saken, slik den er presentert under punkt 4.2.1, er den samme i det eksterne og det interne pentagrammet. Det er terrorhandlingene 22. juli som er selve saken og årsaken til at det 24. juli 2011 arrangeres en sørgegudstjeneste.

En tale som holdes i en kirke i en slik situasjon som oppstod etter terrorangrepet 22. juli 2011 preges i stor grad av det som er sagt før talen og det som blir sagt etter talen. Dette er beskrevet over under punkt 4.2.1 *De konkrete omstendighetene*. Jens Stoltenberg hadde ikke et kristent perspektiv på sin tale selv om talen ble holdt i Oslo domkirke. Likevel ble verdiene som både Kvarme og Byfuglien hadde formidlet tidligere i gudstjenesten, bragt videre i Stoltenbergs tale.

Stoltenberg omtaler terrorhandlingen som ”(...) den største ugjærningen siden krigen.” Dette er talens logos, det som talen handler om og årsaken til at man er samlet i Oslo domkirke. Gjennom talen knyttes sorgen, de personlige beskrivelsene av de drepte, det terapeutiske perspektivet, medfølelse og trøst opp mot saken som publikum kjenner. Ingen i kirken eller foran fjernsynsskjermene er i tvil om *hvorfor* Stoltenberg taler.

b. Innholdet (inventio)

Etter innledningshilsenen til kongehuset, AUF-formann og resten av tilhørerne i Oslo domkirke samt hele det norske folk, oppsummerer statsministeren de siste 48 timenes uvirkelighet og smerte med ordene: ”Det har vært timer, dager og netter fylt av sjokk, fortvilelse, sinne og gråt.” Det er en konstatering av de faktiske forholdene som inkluderer både taler og publikum. Innholdet i talen har jeg valgt å dele inn i fire hovedkategorier; sorg, det personlige, det terapeutiske aspektet og medfølelse.

Talens tittel er ”I dag er det tid for sorg”. Videre i talen velger Stoltenberg å gi rom for sorgen og smerten denne dagen:

”I dag skal vi tillate oss å stoppe litt opp.

Minnes de døde.

Sørge over dem som ikke er mer.

92 menneskeliv er gått tapt. Flere er fortsatt savnet.

Hver og en av de som er gått bort er en tragedie. Til sammen utgjør tapet en nasjonal tragedie.

Fortsatt strever vi med å begripe omfanget.”

Med disse ordene ber statsministeren tilhørerne, både i Oslo domkirke og foran fjernsynsskjermene, om å være til stede i den smertefulle situasjonen. Ennå er mye uvisst og uavklart, men det må settes av tid og rom for sorgen. Sørgegudstjenesten og Oslo domkirke er en anledning for nasjonen til å finne en felles plattform i sorgarbeidet. ”Mange av oss kjente noen som er borte. Enda flere vet om noen”. Dette er overgangen til talens hoveddel som vil bli nærmere kommentert nedenfor under punkt *c. Disposisjon/organisering*. I hoveddelen

deler Stoltenberg sin personlige sorg med tilhørerne når han omtaler Monica (Bøsei) og Tore Eikeland og viser at ofrene er mer enn tause tall. I avsnittene hvor navnene på de døde blir offentliggjort, ligger det et voldsomt pathos, og fjernsynsoverføringen viser en kirke som er sterkt preget. Det kan virke som om tilhørerne innser omfanget av terrorhandlingene i all sin grusomhet når navnene blir nevnt. Hittil har det bare vært ”ofre”. Videre får Monica Bøseis og Tore Eikelands navn en overføringsverdi til de øvrige drepte og deres familier. Samtlige drepte har et navn og en historie:

”Dette er to av dem vi har mistet.

Vi har mistet mange andre, på Utøya og i regjeringsbygget.

Snart får vi navn og bilde på alle. Da vil omfanget av ondskapen tre fram i all sin gru.”

Statsministerens og sørgetalens oppgave er ikke bare å samle nasjonen i sorg over de døde. Han må også forsøke å gi sorgen mening, slik at tapet blir mulig å bære.

”Vi er et lite land, men vi er et stolt folk.

Vi er fortsatt rystet av det som traff oss, men vi gir aldri opp våre verdier.

Vårt svar er mer demokrati, mer åpenhet og mer humanitet. Men aldri naivitet.”

Verdiene som ungdommene på Utøya og de ansatte i regjeringskvartalet stod for og jobbet for, blir framhevet av statsministeren som svar på terrorhandlingene i stedet for aksjoner og hevn. Preses Byfuglien talte om verdiene av fellesskapet, samholdet, godhet og barmhjertighet og hvordan disse verdiene kan vise en retning videre. Til sammen forenes det kristne perspektivet med det politiske perspektivet i et dennesidig framtidshåp.

Statsministerens og hele Norges dypeste medfølelse uttrykkes avslutningsvis. I tillegg kan Stoltenberg hilse fra en rekke statsledere og regjeringssjefer. Det gjør et visst inntrykk og inngir troverdighet at Barack Obama, Angela Merkel, David Cameron m.fl. hilser, men Stoltenberg tilføyer:

”Dette kan aldri erstatte tapet. Ingenting kan bringe deres kjære tilbake.

Men vi trenger støtte og trøst når livet er som mørkest.

Nå er livet som mørkest for dere.

Dere skal vite at vi er der for dere.”

Talen avsluttes med et løfte om at ”vi er der for dere”. Jeg skal gå nærmere inn på valg av pronomen under punkt d. (Uttryksmåten – elocutio).

c. Disposisjon/organisering (dispositio)

Kjeldsen hevder at avsenders oppbygging og disponering av ytringer (altså dispositio) er med på å skape den avledete ethos. (Kjeldsen, 2006, s. 131). Med begrepet avledete ethos, mener Kjeldsen at kommunikasjonshandlingen avleder en ethos (Kjeldsen, 2006, s. 127).

I innledningen er det avgjørende at avsender raskt knytter en nær kontakt med mottakerne. ”Allerede Aristoteles lærer oss at innledningen kan ta utgangspunkt i talerens person, i tilhørerne, i saken eller i motparten, (...)” (Andersen, 1995, s. 47). I innledningen i Stoltenbergs tale i Oslo domkirke 24. juli 2011 tar avsender utgangspunkt i saken og konstaterer ”i dag er det tid for sorg.” Saken er den direkte årsaken til at man er samlet denne søndagen, og ingen saksframstilling er påkrevd. Ved å konstatere sorg – på et nasjonalt nivå, henvender han seg både til tilhørerne i kirkerommet og til dem som følger med på fjernsynsoverføringen.

Fra å konstatere sorg, leder han tilhørerne over til å tale om sorgen. Dette gjøres ved å sette navn på to personer som har mistet livet i terrorhandlingene. Monica Bøsei og Tore Eikeland viser hva man har mistet både på det menneskelige plan og det politiske plan, og disse to navnene viser bredden og omfanget i det enorme tapet som familier og nasjonen er påført. Til dem som har mistet en av sine kjære, uttrykker statsministeren sin og hele Norges dypeste medfølelse i sorgen.

Fra talens del *om* sorgen, blir mottaker ledet mot veien videre, og i avslutningen formidles både avsenders politiske budskap og et løfte om støtte og trøst i en situasjon hvor livet er som mørkest: ”Dere skal vite at vi er der for dere.” Det oppfordres til å holde fast på våre verdier

og svare på terrorhandlingene med mer demokrati, mer åpenhet og mer humanitet. Det er både medmennesket og landets øverste politiske leder som henvender seg til de sørgende og til folket.

d. Uttrykksmåten (elocutio)

I åpningshilsenen henvender Stoltenberg seg til et bredt publikum; ”Deres majesteter, kjære Eskil, kjære alle sammen.”

Avsender henvender seg til både til kongehuset, regjering og øvrige representanter fra det offisielle Norge. Samtidig er det en personlig henvendelse (kjære Eskil) og en tale til hele Norge (kjære alle sammen). Denne henvendelsesformen preger resten av talen og jeg skal nedenfor kommentere hvordan avsender, på ord- og setningsnivå, taler både til og på vegne av det norske folk. I talen viser Stoltenberg at sorgen er felles, men at den oppleves ulikt.

I tale nr. 1, ”En hilsen fra hele Norge”, (punkt 4.1.2. d) har jeg vist hvordan statsminister Jens Stoltenberg fredag kveld 22. juli 2011 skapte et *vi* gjennom uttrykksmåten. Et felles *vi* videreføres til tale nr. 2. I innledningen konstateres det sorg. En individuell og personlig sorg, og en nasjonal sorg. Dette er beskrevet under punkt c *Organisering (dispositio)*. Her anvender avsender i stor grad personlig pronomen, 1. person, flertall, subjektsform; *vi*. ”I dag skal *vi* tillate oss å stoppe litt opp.” (...) ”Fortsatt strever *vi* med å (...)”. (Min utheving).

I hoveddelen, hvor Monica Bøsei og Tore Eikeland omtales, endres bruken av pronomen. Her blir avsender personlig, og hoveddelen innledes med personlig pronomen 1.person, entall, subjektsform: ”Jeg kjente flere.” Den personlige relasjonen avsender har til Monica Bøsei underbygges videre ved at han omtaler henne bare ved fornavn. Også hennes ektemann og deres døtre omtales ved navn i denne delen. ”For mange av *oss* var hun Utøya”. Som tidligere AUF-leder og deltaker på sommerleir på Utøya gjennom mange år, har avsender et personlig forhold til avdøde. Dette synliggjøres ved å inkludere seg selv gjennom *oss*. I denne sammenheng tolker jeg ”oss” til å være alle som har vært på leir på Utøya, altså noe annet enn det store *vi*.

Avsnittet om Monica avsluttes med: ”Dere skal vite at vi gråter med dere.” Dette er en direkte henvendelse til Monicas etterlatte, og *vi* kan i denne sammenheng være både Arbeiderpartiet, AUF og hele Norge.

Mens omtalen av Monica Bøsei viser tap av trygghet og tapt omsorg, er det politisk tap og tapt framtid som vises i omtalen av Tore Eikeland. ”Leder av AUF Hordaland og en av *våre* aller mest talentfulle ungdomspolitikere.” Her tolker jeg avsender dithen at *våre* betyr både Arbeiderpartiets og Norges. Som regjerende statsminister og leder for landets største politiske parti, kan han hevde at Arbeiderpartiets mest talentfulle ungdomspolitiker også er hele Norges mest talentfulle ungdomspolitiker. Også her er avsender personlig når han sier ”*Jeg* husker at (...)” Denne delen er likevel mer preget av en profesjonell og politisk relasjon, enn en personlig. Avdøde omtales med både for- og etternavn, noe som gir relasjonen et mer formelt preg.

I talen veksles det mellom *vi*-form og *jeg*-form. Dette gir en forståelse av at statsministeren taler både på vegne av seg selv, og som landets øverste leder. Den personlige henvendelsesformen gir talen pathos, mens *vi*-formen viser avsenders troverdighet og ethos.

Som tidligere nevnt, ble det allerede kvelden 22. juli skapt et *vi*. Tale nr. 2 avsluttes med ordene: ”Nå er livet som mørkest for *dere*. *Dere* skal vite at *vi* er der for *dere*.” *Vi* i denne konteksten oppfatter jeg som både fellesskapet og hjelpeapparatet – styrt av myndighetene. Selv om avsender er personlig berørt av tragedien, fjerner han seg fra hendelsen ved bruk av *dere*. På den måten frarøver han ikke sorgen fra dem som virkelig er rammet. Det er de som har mistet en av sine kjære som lider det største tapet, og det er de som opplever livet som mørkest nå.

Når det gjelder ordvalg, viser avsender sakens brutale virkelighet ved å anvende et rått og usminket språk uten omskrivninger. Dette blir spesielt tydelig i omtalen av Monica:

”Nå er hun død. Skutt og drept mens hun skapte omsorg og trygghet (...)”

Ord som sjokk, fortvilelse, sinne, gråt, urettferdig, død, borte for alltid overlater lite til fantasien, og mottaker tvinges til å forholde seg til saken og realitetene. Jeg skal nedenfor

under punktet presentasjon kommentere hvordan ord og uttrykk ble presentert, og hvilken funksjon denne presentasjonen hadde i talen.

e. Framføringen (actio)

Actio er femte og siste del i forarbeidsfasen i klassisk retorikk. I Øyvind Andersens *I retorikkens hage* (1995, s. 117) vises det til Aristoteles som i *Retorikken* hevdet at ”det som har med framføringen å gjøre er av aller største betydning”. Videre er framføringen, actio sentral i konstruksjonen av avledet ethos (Kjeldsen, 2006, s. 132). Kjeldsen forklarer avledet ethos med den ethos avsender tildeles *under* sin tale eller kommunikasjon. Det er denne ethos Aristoteles i *Retorikken* beskriver som et fagteknisk – altså retorisk – virkemiddel. (Kjeldsen, 2006, s. 128).

Da Stoltenberg framførte talen i Oslo domkirke søndag 24. juli 2011 var rammene og vilkårene preget av den svært alvorlige situasjonen og av gudstjenestens liturgi. Jeg skal kommentere framføringen i to ulike perspektiv; framføringen slik jeg antar den ble oppfattet av dem som var til stede i kirkerommet, og framføringen slik den kan tolkes for dem som fulgte gudstjenesten via fjernsynsoverføringen.

De som var til stede i kirken hadde først og fremst en auditiv opplevelse av talen. For mange av tilhørerne var det vanskelig å se avsender, men de hørte det som ble sagt og de hørte det i et fellesskap med andre sørgende. Et sorgfellesskap som sannsynligvis både dempet og forsterket reaksjonene. Ved gjennomgang av videoopptaket fra gudstjenesten, er det tydelig at publikum er svært følelsesmessig preget av statsministerens tale og man kan gjennom hele opptaket tydelig høre at mennesker gråter. Et hjerteskjærende utrop høres når Tore Eikelands navn blir nevnt.

Felleskapsopplevelsen er ikke tilsvarende for fjernsynsseerne, som får både en auditiv og visuell opplevelse av avsender og publikum idet kameraenes vinkling til enhver tid bestemmer hva man skal se, og hvordan det skal sees. Denne doble situasjonskonteksten vil bli kommentert under punkt 5.2.

Videoopptaket viser nærbilder av en preget og alvorstynget statsminister som til tider kjemper mot følelsene. Ved flere anledninger svelger han unna fortrenget gråt, men ellers er både

mimikk og kroppsspråk dempet og kontrollert, uten at framføringen bærer preg av å mangle innlevelse. Et hvitt lommeterkle som hentes fram for å tørke en tåre, er talerens mest synlige gest.

I tillegg til ordvalg, er talens viktigste virkemiddel pausene. Det kan synes som om Stoltenberg benytter disse for å få kontroll på egne følelser og for å kunne gjennomføre talen. Samtidig gir pausene rom for tilhørerne til å reflektere over det som er sagt, og nærbildene understreker statsministerens ethos når han kjemper mot egne følelser.

Andre statsledere har tidligere holdt følelsesladete taler hvor høydepunktene har vært fylt av pathos og retoriske virkemidler. Et eksempel er Barack Obamas tale etter skytetragedien i Tuscon, Arizona i januar 2011 hvor seks mennesker mistet livet. I motsetning til Obama framfører Stoltenberg talen i Oslo domkirke på en presis og lavmælt måte. Jeg antar at nøkternheten i Stoltenbergs framføring skyldes både hans personlige tilknytning til saken, og generelt norske tradisjoner med hensyn til hva som passer seg i en slik situasjon.

4.3 Tale nr. 3: "Mer åpenhet, mer demokrati" (25. juli 2011)

Den tredje og siste talen jeg skal analysere i denne oppgaven ble holdt på Rådhusplassen i Oslo mandag 25. juli 2011 - tre dager etter terrorangrepet. I perioden fra fredag ettermiddag til søndag kveld, hadde Norge opplevd en gradvis prosess fra å være et land i kaos og sjokk til fortvilelse og landesorg. I minnegudstjenestene som ble holdt flere steder i landet søndag formiddag ble det satt ord på tanker og følelser, og mandagen kom med hverdagens utfordringer og den enorme nyhetsinteressen som knyttet seg til fengslingsmøtet i Oslo tinghus. Mandag 25. juli 2011 var fremdeles en tid for sorg, men også en tid for å se framover for på den måten å hedre ofrene og deres pårørende.

"Mer åpenhet, mer demokrati" har flest likhetstrekk med den rådgivende eller politiske tale idet den rådgivende tales funksjon er å tilråde eller fraråde. Målet er å avgjøre hva som er gagnlig eller skadelig i framtiden (Kjeldsen, 2006, s. 34). I tale nr. 3 oppfordrer Stoltenberg til å rette blikket mot Norge *etter* 22. juli 2011 og ta fatt på arbeidet med å forme et nytt Norge. I dette ligger talens budskap om det gagnlige for framtiden. Talen har samtidig et budskap til alle dem som har mistet en av sine kjæreste, og Stoltenberg uttaler omtrent halvveis i sin tale:

”Vi som er samlet her i kveld⁴ har en beskjed til dere som mistet en av deres kjæreste: *Vi* er her for dere.” (min utheving). Dette er en av uttalelsene som viser at talen også har elementer av den epideiktiske talesjangeren som har som mål å hedre eller vanære mennesker i forhold til nåtiden.

Manus til statsminister Jens Stoltenbergs tale er hentet fra nettsiden til Statsministerens kontor på www.regjeringen.no. Tittelen er hentet fra *Virksomme Ord*. Observasjoner av framføringen er basert på videoopptak av NRKs dekning av arrangementet på Rådhusplassen i Oslo 25. juli 2011. Opptakene er tilgjengelige i Nasjonalbibliotekets arkiv.

Analysen bygger både på verbalteksten og de auditive og visuelle observasjonene. ”Mer åpenhet, mer demokrati” er flere steder løsrevet fra manus. Avvikene vil bli kommentert i fotnoter underveis og i oppgavens punkt 4.3.2 d. *Uttrykksmåten*.

Tale nr. 3 er den lengste, og etter min oppfatning den mest kraftfulle, av de tre talene som er behandlet i denne oppgaven. Til tross for at Stoltenberg har tre utmattende døgn bak seg, finner jeg at ordene og uttrykksmåten er preget av en energisk tro på nordmenns evne til å klare de store utfordringene og en ukuelig tro på de verdier som demokratiet er bygget på. Denne energien preger talen fra første setning.

Det er generalsekretær i Amnesty International Norge, John Peder Egenes som leder blomstermarkeringen på Rådhusplassen mandag kveld, og innledningsvis blir det annonsert at Kronprins Haakon, statsminister Jens Stoltenberg og Oslos ordfører Fabian Stang skal holde en appell på markeringen. I *Bokmålsordboka* defineres en appell som en ”kort agitatorisk tale”. Denne kvelden er det tid for å appellere til fortsatt å ta vare på hverandre, vise omsorg og fortsatt kjempe for de verdiene som ungdommen på Utøya trodde på og levde for.

Etter Egenes’ innledning er det Kronprins Haakon som først holder en appell til folkemengden hvor han flere ganger gjentar ”I dag er gatene fylt av kjærlighet”. Når man ser det enorme menneskemengden som holder rundt hverandre og hever en enkelt rose eller annen type blomst som et symbol for på denne måten å hedre ofrene og deres pårørende, er det kjærlighet og ikke hat eller hevn som preger Oslos gater og resten av landet.

⁴ Avvik fra manus. Under framføringen tilføyes ”i kveld”.

Både Kronprins Haakon og Stoltenberg appellerer til følelser gjennom å vise til de siste dagenes enorme påkjenninger, og de appellerer til det videre arbeidet og troen på fremtiden. Logos i tale nr. 2 var sorg, og det sentrale her var å gi tid og rom for sorgen hos den enkelte og i et større, nasjonalt perspektiv. I tale nr. 3 er logos fremdeles sorg og omsorg for de etterlatte, men budskapet befinner seg hovedsakelig på et framtidig og politisk plan. I ”Mer åpenhet, mer demokrati” anvendes pathos som virkemiddel for å engasjere og mobilisere tilhørerne på Rådhusplassen og TV-seerne i resten av landet til det arbeidet som kreves framover.

4.3.1 Det eksterne pentagrammet – de ytre betingelsene

a. Saken

I likhet med analysens punkt 4.1.1 a. og 4.2.1 b. er det bombeeksplosjonen i Regjeringskvartalet og skytinga på Utøya som er saken i tale nr. 3: ”Mer åpenhet, mer demokrati”. Det er likevel noe som har endret seg i løpet av de tre døgnene som har gått siden fredag kveld da Jens Stoltenberg holdt den første 22. juli-talen. Fra å være et folk i sjokk (tale nr. 1), til å være et folk i sorg (tale nr. 2), er denne dagen preget av en trassig folkevilje. Gjennom utallige nyhetsreportasjer har norske TV-seere sett bilder av, og blitt oppdatert på omfanget av skadene. Overlevende og pårørende har i intervjuer gitt ansikt og stemme til lidelsene og sorgen. Sterke følelser er blitt formidlet gjennom TV-skjermene. Dødstallene er noe nedjustert og korrigert, men tragedien er fortsatt like stor.

Ett minutt stillhet ble markert i hele Norden mandag kl. 12.00, og alt folkeliv stoppet opp til minne om dem som mistet livet i terrorangrepene. Utenfor Oslo domkirke hadde det de siste dagene strømmet til mennesker som hadde lagt ned blomster, tent lys og som stod sammen og sørget i fellesskap. Blomsterhavet på plassen utenfor Oslo domkirke var nå i ferd med å vokse seg så stort at det var problematisk for kollektivtrafikken som passerte forbi.

Få meter fra domkirken og regjeringskvartalet, i rettssal 828 i Oslo tinghus, ble det mandag ettermiddag avholdt fengslingsmøte. Allerede natt til mandag begynte reportere fra inn- og utland å stille seg opp ved inngangen til tinghuset. Medieinteressen var enorm, og TV-selskaperes sendebusser okkuperte de få kvadratmeterne foran tinghuset sammen med øvrige

journalister og en stor mengde skuelystne nordmenn. Politiet visste at risikoen for et drapsforsøk på gjerningsmannen var stor, og hadde derfor store styrker i beredskap. Blomsterhavet og politistyrken stod i skarp kontrast til hverandre i en fase av sorgarbeidet som bare så vidt hadde begynt.

Fengslingsmøtet, som ble ledet av tingrettsdommer Kim Heger, gikk for lukkede dører og ble avsluttet kl. 14.30. Idet gjerningsmannen ble fraktet ut av tinghuset via parkeringskjelleren i en pansret bil, fanget pressefotografene hans røde t-skjorte og karakteristiske smil. Gjerningsmannen hadde fått et navn og et ansikt. Et navn som vil prege nyhetsbildet de neste månedene og årene.

I tale nr. 3 oppsummeres de siste dagene når Stoltenberg uttaler: ”Etter angrepene i Oslo og på Utøya har vi vært forent i sjokk, fortvilelse og sorg.” Det er ingen tvil om at Norge fremdeles er et land i sorg, og at det fortsatt gjelder å ta vare på hverandre, vise omsorg og være medmennesker. Saken i tale nr. 3 handler likevel mest om veien videre *etter* 22. juli: ”Ut av alt det vonde øyner vi paradoksalt nok spiren til noe verdifullt. Det vi ser i kveld kan være den største og den viktigste marsjen det norske folk har lagt ut på siden den 2. verdenskrig”. Det framtidige, og ”marsjen” vil bli nærmere kommentert i punkt 4.3.2 d.: *Uttrykksmåten*.

b. De konkrete omstendighetene

Tale nr. 3 ble holdt på en åpen scene på Rådhusplassen i Oslo mandag kveld. Det er i dette ”rommet” statsministeren skal berømme tilhørerne for evnen til å stå sammen og ta vare på hverandre. Videre skal han oppfordre til å fortsette dette arbeidet, samtidig som man skal se framover og begynne på ”den største og viktigste marsjen det norske folk har lagt ut på siden den 2. verdenskrig.” Med tanke på den situasjonen som rådet to døgn tidligere hvor statsministeren ble fraktet bort og holdt skjult i bomberommet i statsministerboligen av hensyn til hans sikkerhet, er det nesten uvirkelig å se han i dette ”rommet” på en mobil scene på en åpen plass foran nærmere 200.000 mennesker. I første halvdel av talen sier Stoltenberg: ”Vi lar ikke frykten knekke oss. Og vi lar ikke frykten for frykt kneble oss.” Hans tilstedeværelse og ord viser at *han* ikke lar seg knekke eller kneble og han inkluderer tilhørerne i ”det store vi”.

Markeringen var et resultat av sosiale mediers påvirkning og evne til å massemobilisere på kort tid. Lørdag 23. juli tok Terje Bratland initiativ til å hedre de omkomne og deres pårørende og samtidig ta avstand fra terroren ved å opprette et såkalt Facebook-event hvor han inviterte til rosemarsj i Oslo mandag 25. juli kl. 18. Den opprinnelige planen var at rosemarsjen skulle starte ved Oslo Rådhus, passere Oslo domkirke hvor deltakerne kunne legge ned en rose, for deretter å ende opp ved Youngstorget. Det var neppe tilfeldig at dette stedet var valgt som endepunkt for rosemarsjen. Youngstorget har klare konnotasjoner til Arbeiderpartiet ettersom partikontoret, AUFs og Landsorganisasjonen (LO)s hovedkontor befinner seg på Youngstorget. Et slikt symboltungt sted ville ha markert tydelig *hvem* som var målet for angrepene, og den politiske tilknytningen til saken. Da de praktiske hensyn tilsa at rosemarkeringen måtte flyttes til Rådhusplassen, et sted uten partipolitisk tilknytning, vil jeg anta at dette har hatt en betydning for arrangementets bredde og talens påvirkningsmulighet. Rådhusplassen inviterte til et langt mer samlende og inkluderende arrangement med et politisk mangfold som favnet hele nasjonen. Ordene på Rådhusplassen nådde ut til langt flere mennesker – både i antall og i overført betydning.

Facebook-gruppa fikk raskt svært mange medlemmer, og Kjetil Stormark skriver i *Da terroren rammet Norge* at Stoltenbergs politiske rådgiver Sindre Beyer lørdag kveld tok kontakt med Bratland og tilbød ham praktisk bistand. Deretter etablerte Statsministerens kontor kontakt med Amnesty International Norge og andre frivillige organisasjoner med tanke på gjennomføring av arrangementet. (Stormark, 2011, s. 394). På dette tidspunktet var det ingen som visste *hvor* stort arrangementet skulle bli. Det spontane og private initiativet var det sentrale ved arrangementet, noe som ble framhevet i Amnestys generalsekretærs innledning.

Samtidig med arrangementet i Oslo, ble det over hele landet arrangert tilsvarende rosetog, og arrangementet fikk oppmerksomhet også utenfor Norge; i København samlet tusenvis av mennesker seg for å gå sammen opp til den norske ambassaden hvor det ble lagt ned roser. NRK viste klipp fra Bergen, Ålesund, Trondheim og Stavanger og overførte direkte fra minnemarkeringen som startet kl. 19:00 på Rådhusplassen i Oslo. Det ble etter hvert klart at det ikke var praktisk mulig å arrangere en rosemarsj i Oslo fordi interessen var *for* stor. Mer enn 200.000 mennesker samlet seg i Oslos gater og folkemengden strakk seg fra Aker Brygge til Bjørvika. Fordi det var umulig å gå i tog, skiftet arrangementet navn fra ”rosetog” til ”rosemarkering”.

På denne markeringen, annonserte NRK at Kronprins Haakon Magnus og statsminister Jens Stoltenberg skal holde en ”appell”. I dette ligger at de begge skal henvende seg til publikum for å forsøke å påvirke og engasjere. For å oppnå dette, må Stoltenberg ta i bruk pathos som retorisk virkemiddel. Pathos brukes når man ønsker å påvirke, engasjere eller bevege mottakeren. For at taleren skal kunne utnytte følelsene, må han kjenne til dem. I *Retorikkens Hage* (1995) skriver Øyvind Andersen at det generelt er tre ting en må feste seg ved når en kartlegger følelser. Først hvordan en er til sinns når en bestemt følelse pleier å oppstå. Dernest hvem følelsen pleier å rette seg mot. Endelig hvilken foranledning følelsen pleier å ha. (Andersen, 1995, s. 37). Dette bygger på Aristoteles’ oppfatninger av hva som skal til for å vekke eller dempe en bestemt følelse. Aristoteles redegjør videre for ulike type følelser og foranledningen for de ulike situasjonene som følelsene vanligvis oppstår i. Som det framgår forklares pathos med hva som ”pleier” å skje. Dette er kjente reaksjonsmønstre ut i fra en gitt kulturkontekst. Situasjonen i Norge i perioden 22. – 25. juli 2011 var ekstraordinær, og pathos kan ikke anvendes ut i fra hva som ”pleier” å skje i en tilsvarende situasjon. Likevel vet man at Stoltenberg hadde bred støtte i folket disse dagene, noe som ble formidlet gjennom media og ulike sosiale medier. Videre var han kjent med at Facebook-gruppa hadde stor oppslutning og at mange ønsket å delta i rosetog/rosemarkering. På dette grunnlag kunne han utnytte situasjonen og appellere til mottakerne om å fortsette å vise omsorg og være medmennesker. Videre kunne han oppfordre til å ta fatt på arbeidet med å skape et Norge *etter* 22. juli. Stoltenberg beregnet sitt publikum ut i fra de signalene han hadde fått de siste dagene gjennom møter med enkeltmennesker og tilbakemeldinger i media.

Som beskrevet i teorikapittelet punkt 3.2.1 er kairos i retorisk teori et uttrykk for de retoriske mulighetene som finnes i en situasjon (Kjeldsen, 2006, s. 69). Mens kairos i den klassiske tradisjonen betyr de retoriske muligheter som en situasjon tilbyr, har Lloyd F. Bitzers beskrivelse av den retorisk situasjonen mer karakter av tvang (Kjeldsen, 2006, s. 80). Jeg vil i analysen av tale nr. 3 legge størst vekt på kairos-begrepet. Talen på Rådhusplassen gir Stoltenberg en mulighet til å si noe om tiden etter 22. juli og en politisk mulighet til å påvirke hvordan tiden framover skal bli. Det politiske aspektet er tydelig i tale 3, også partipolitisk. Dette vil bli kommentert punkt 4.3.2. *Det interne pentagrammet - de indre betingelsene.*

c. Avsender

Som nevnt under punkt 4.3. er det generalsekretær i Amnesty Norge som leder arrangementet fra scenen og han introduserer Stoltenberg med ordene: ”Den neste appellanten har imponert ikke bare her hjemme men verden over, men i dag tror jeg det er han som blir imponert over den vanvittig mengden varme som kommer fra de tusenvis av mennesker som er her, ta vel i mot statsminister Jens Stoltenberg.” Når Stoltenberg entrer scenen klapper og jubler publikum, og han hever den røde rosen og vifter med den som om rosen var et flagg, før han ser utover folkehavet og deretter henvender seg til de frammøtte.

I teorikapittelet 3.1.1 som omhandler ethos, avvises det at ethos er en fast størrelse som aldri forandrer seg, men at ethos derimot er et dynamisk fenomen og hver gang en taler henvender seg til publikum utfordres talerens troverdighet. Den jubelen som statsministeren blir møtt med idet han ankommer scenen, viser at mottakerne kjenner til og har tillitt til avsender. Reaksjonene fra publikum viser noe av avsenders innledende ethos. Aristoteles hevder at overbevisning gjennom talerens karakter må komme gjennom selve talen, ikke gjennom forhåndsinnstilling om hva slags menneske taleren er. På dette tidspunkt hadde Stoltenberg overbevist gjennom tale nr. 1 og tale nr. 2. Videre hadde han gjennom sin tilstedeværelse på Sundvolden Hotell, på Ullevål sykehus og andre steder hvor pårørende og skadede var samlet, vist at han virkelig var til stede for mennesker i sorg. Media hadde vist bilder av en statsminister som trøstet og viste varme og nærhet midt i sine egne bekymringer og sorg.

Arrangementet har en åpen form preget av stedet det holdes på som inviterer til andre uttrykksformer og talen er flere steder løsrevet fra manus. Gjennom hele talen responderer publikum med applaus og jubel for å bekrefte statsministerens budskap. Dette gjør situasjonen friere enn i tale nr. 1 og tale nr. 2, men alvoret preger i like stor grad avsender. Dette bekreftes med ordene: ”Etter angrepene i Oslo og på Utøya har vi vært forent i sjokk, fortvilelse og sorg. Slik vil det fortsatt være, men ikke bare slik.” Troen på og visjonen om et Norge etter 22. juli, gir avsender en tilsynelatende motivasjon og kraft som kommer til uttrykk flere steder. Det kan synes som om sinnet fra tale nr. 1 og sorgen fra tale nr. 2 tas med videre til tale nr. 3 og på den måten får TV-seerne se et ansikt sterkt preget av alvor, sårbarhet og sorg. Det er ikke mulig å vite hva avsender tenkte eller følte i denne situasjonen, men videopptakets nærbilder viser øyne fylt av tårer og tidvis sviktende stemme. I løpet av tale nr. 3 skapes et

avledet ethos på bakgrunn av det som tilhørerne oppfatter – enten tilhørerne er på Rådhusplassen eller foran en TV-skjerm.

d. Mottaker

Talen har mottakere på flere plan. Mottakerne er først og framst alle dem som har møtt opp og er til stede på Rådhusplassen i Oslo denne kvelden. Denne mottakergruppen har en umiddelbar opplevelse av talen, samtidig som fellesskapsfølelsen ved å være tilstede på Rådhusplassen preger mottakersituasjonen. Den visuelle opplevelsen av avsender mottar tilhørerne via en storskjerm. Dette var mennesker som ønsket å delta på en marsj og som i kraft av tilstedeværelse og en enkel rose viste varme, kjærlighet og solidaritet. Marsjen ble omtalt som en ”grasrotmobilisering” fordi initiativet kom fra en vanlig borger og gjennom en slik marsj ønsket man å hedre ofrene og samtidig vise sin avsky mot hat og terror. Fredag 22. juli 2011 ble Regjeringskvartalet bombet, og i dagene etterpå var gatene fylt av store politistyrker. Nå ønsket man å ta byen tilbake og vise at dette var en begynnelse. Videre er det en tale til alle dem som har gjort tilsvarende i andre byer og steder i resten av landet. Denne gruppen har mange likhetstrekk med dem som møtte opp på Rådhusplassen, men appellen fra Stoltenberg mottar de samtidig med dem som ser TV-overføringen av arrangementet på en TV-skjerm i egen stue eller i andre kjente omgivelser. Denne doble situasjonskonteksten vil bli kommentert i punkt 5.2. Den audiovisuelle opplevelsen av talen som TV-seerne mottok er bakgrunnen for denne analysen og viser et redigert bilde hvor kamera skifter fra å fokusere på det sørgende folkehavet til å zoome inn på avsenders ansikt. På den måten mister TV-seerne den spontane og umiddelbare opplevelsen, men får i stedet se statsministerens kroppsspråk og ansiktsuttrykk på nært hold.

e. Uttrykksmåten

Rosemarkeringen var et arrangement med løsere rammer enn tidligere. I tale nr. 2 var det gudstjenestens liturgi som la premissene for når statsministeren skulle tale. I tale nr. 3 er det kongelig etikette som har overtatt denne rollen. Etikette⁵ omfatter blant annet rekkefølgen for taler når kongelige og statsråder, ambassadører, fylkesmenn etc. er til stede, hvilket tilsa at Kronprins Haakon holdt sin appell før statsminister Jens Stoltenberg. De øvrige premissene

⁵ Kongehuset. *Ord og uttrykk*. Hentet 17.11.13 fra: <http://www.kongehuset.no/artikkel.html?tid=27264&sek=26998>.

er lagt av arrangørene og det er Amnesty's generalsekretær som har regien over programmet. Tale nr. 3 er preget av et samspill mellom avsender og mottaker. Stoltenberg må flere ganger stoppe opp for å vente på at applausen og publikums respons skal stilne. Det kan synes som han benytter disse pausene til å hente seg inn og samle krefter til å gå videre. Det er i talens siste halvdel han henvender seg til ungdommen, noe som åpenbart krever styrke med tanke på dem man har mistet. ”Massakren på Utøya er også et angrep på unge menneskers drøm om å bidra til en bedre verden. Deres drømmer ble brutalt knust. Dine drømmer kan bli virkelighet.” Talens pathos befinner seg i samspillet mellom Stoltenbergs sterke budskap og publikums overveldende respons.

4.3.2 Det interne pentagrammet – de indre betingelsene

På samme måte som i tale nr. 1 og tale nr. 2 skal jeg også i tale nr. 3 metodisk gå gjennom det interne pentagrammet slik det er presentert i teorikapittelets punkt 3.3.2. De fem punktene i pentagrammet vil bli gjennomgått i samme rekkefølge som tidligere:

- a. Saken
- b. Innholdet
- c. Disposisjon/organisering
- d. Uttrykksmåten
- e. Framføringen

Ved hjelp av det indre pentagrammet som analysemodell ønsker jeg også her å undersøke talens indre aptum, altså om det er et passende forhold mellom talens enkelte deler og om talen framstår som en samlet enhet, jfr. punkt 3.2.2

Den metodiske bruken av det interne pentagrammet er basert på verbalteksten, og således en analyse av skriftlig manus til tale nr. 3 og de visuelle og auditive observasjonene av videoopptakene. Ettersom det er enkelte mindre avvik mellom teksten slik den framstår på nettsiden til Statsministerens kontor, og slik teksten faktisk ble framført, antar jeg at det er det *opprinnelige* manus som er arkivert på nettsiden til regjeringen.no. Avvikene mellom teksten slik den framstår på denne nettsiden, og slik talen faktisk ble framført, vil bli kommentert i forbindelse med punktene d. Uttrykksmåten og e. *Framføringen*.

a. Saken (causa)

Saken i det ytre pentagrammet og i det indre pentagrammet er felles idet det er bomben i Regjeringskvartalet og skytingen på Utøya som er tema for Stoltenbergs tale. I det ytre pentagrammets punkt 4.3.1 a. Saken har jeg beskrevet de ytre omstendighetene slik de framstod mandag 25. juli 2011. Saken i det indre pentagrammet er knyttet til hvilke utvalgte momenter i det aktuelle temaet som ble vektlagt og hva talen egentlig handlet om. Tittelen på talen, ”Mer åpenhet, mer demokrati” kan således betraktes som talens logos da dette er hva talen hovedsakelig dreier seg om. ”Mer åpenhet, mer demokrati” gjentas nærmest som et refreng fra tale til tale.

Som vi har sett i teorikapittelet punkt 3.1.3, hevder Aristotles i *Retorikken* at, i tillegg til ethos og pathos, skjer overbevisning gjennom ”selve det som sies (logos), når vi på basis av de overbevisende momenter i hvert enkelt tilfelle demonstrerer sannheten eller det som synes sådan.” (Kjeldsen, 2006, s. 33). Mandag ettermiddag og kveld visste Stoltenberg adskillig mer enn han gjorde fredag kveld og søndag formiddag. Han kunne ha valgt å oppfordre publikum til å ta avstand fra de holdninger og politiske tanker som man etter hvert var blitt kjent med at gjerningsmannen stod for. Videre kunne han ha valgt å fokusere på straff og reaksjon knyttet til gjerningsmannen som tidligere på dagen var blitt varetektsfengslet. Stoltenberg valgte i stedet å takke alle de frammøtte i Oslo og resten av landet som denne kvelden stod sammen og viste engasjement og solidaritet. Synet av folkehavet og varmen han har møtt de siste dagene styrket statsministeren i troen på at Norge ville bestå prøven. Budskapet fra søndagens tale om nærhet og omsorg for de etterlatte og sårede ble tatt videre inn i tale nr. 3, og statsministeren poengterte at de som er samlet på Rådhusplassen denne kvelden var der nettopp for de etterlatte. Talen har et samlende og framtidsrettet perspektiv, og på det samfunnspolitiske planet åpner han for mer åpenhet og demokrati, med tanke på et Norge etter 22. juli.

Det nye i tale nr. 3 i forhold til tale nr. 1 og nr. 2 er fellesskapsfølelsen som trer fram som et resultat av de siste dagens påkjenninger og den samlende funksjonen som arrangementet på Rådhusplassen hadde. Det er ikke lenger bare sorgen som binder sammen, men også viljen og troen på et Norge som skal være til å kjenne igjen selv om det vil være preget av hendelsene 22. juli 2011 i lang tid framover:

”Det blir et Norge før og et Norge etter 22. juli.

Men hvilket Norge bestemmer vi selv.

Norge skal være til å kjenne igjen.

Vårt svar har vokst i styrke gjennom de ubegripelige timene, dagene

og nettene vi har bak oss, og det bekreftes med kraft i kveld.

Mer åpenhet, mer demokrati. Fasthet og styrke.”

b. Innholdet (inventio)

Tale nr. 3 innledes med en hilsen til de kongelige⁶ og ”Kjære alle sammen”. De neste ordene kommer nærmest som et følelsesmessig utbrudd: ”For et syn!” Stoltenberg ser utover det enorme folkehavet, og som Amnestys generalsekretær har sagt innledningsvis, er det tydelig at statsministeren er imponert over det engasjement som utvises fra folket denne dagen. Som jeg har beskrevet i punkt a. Saken over, er talens logos relatert til talens tittel ”Mer åpenhet. Mer demokrati”. I tillegg er innholdet i tale nr. 3 delt inn i fire hovedkategorier basert på hvem avsender henvender seg til. Til de frammøtte i Oslo og resten av landet har talen et anerkjennende perspektiv. Til de pårørende og sørgende har talen et nærhetsperspektiv og til ungdommen har talen et framtidsperspektiv. Til sammen forenes dette i et felles politisk perspektiv med tanke på tiden etter 22. juli 2011.

”Jeg står ansikt til ansikt med folkeviljen. Dere er folkeviljen”. Med disse ordene gir Stoltenberg uttrykk for sin respekt for alle dem som har møtt opp og for hvordan han oppfatter folkets evne og vilje til å vise solidaritet og engasjere seg. Videre sier han:

”Tusener på tusener av nordmenn, i Oslo og over hele landet, gjør det samme i kveld.

Erobrer gatene, torgene – det offentlige rom med samme trassige budskap:

Vi er sønderknust, men vi gir oss ikke.”

Budskapet i denne delen tolker jeg både som en anerkjennelse av den massemobilisering som startet på grasrotnivå, og en oppfordring til å fortsette arbeidet med å ta avstand fra gjerningsmannens verdisyn og politiske tanker. Det var på dette tidspunkt blitt klart at

⁶ Avvik fra manus. Under framføringen tilføyes ”Kjære alle sammen”.

angrepet fredag kveld var et direkte og målrettet angrep på Arbeiderpartiet og dets ungdomsorganisasjon. Tidligere på dagen mandag 25. juli 2011 var det avholdt fengslingsmøte for gjerningsmannen, og navn og bilde var på dette tidspunkt kjent, men heller ikke i tale nr. 3 nevner Stoltenberg hevn eller andre former for reaksjoner. Terrorhandlingene omtaler han som ”ondskap” idet han uttaler: ”Ondskap kan drepe et menneske, men aldri beseire et helt⁷ folk.” Som en hyllest til folkehavet runder Stoltenberg av denne delen av talen med en konklusjon:

”Det folkehavet jeg ser foran meg her i dag, og den varmen jeg kjenner fra mennesker over hele landet gjør meg sikker i min sak. *Norge består prøven.*” (min utheving).

Også tale nr. 3 har en direkte henvendelse til alle pårørende og etterlatte:

”Fortsatt gjelder det å ta vare på hverandre.
Vise omsorg.
Snakke med dem som er rammet hardest. Være medmennesker.
Vi som er samlet her har en beskjed til dere som har mistet en av deres kjæreste:
Vi er her i kveld⁸ for dere.”

I denne delen av tale nr. 3 bringer Stoltenberg hovedbudskapet fra tale nr. 2 i Oslo domkirke videre om at det nå er viktig å ta vare på hverandre og understreker at Norge er samlet i sorgen. Midt i sorgen gis det også rom for det lyse:

”Ut av alt det vonde øyner vi paradoksalt nok spiren til noe verdifullt.
Det vi ser i kveld kan være den viktigste marsjen det norske folk har lagt ut på siden den 2. verdenskrig.
En marsj for demokrati, en marsj⁹ for samhold og en marsj¹⁰ for toleranse.”

Talens pathos kommer tydeligst fram i den delen hvor Stoltenberg henvender seg til de unge. Med referanse til de 69 unge menneskene som mistet livet, omtaler Stoltenberg massakren på

⁷ Avvik fra manus. Under framføringen tilføyes ”helt”.

⁸ Avvik fra manus. Under framføringen tilføyes ”i kveld”.

⁹ Avvik fra manus. Under framføringen tilføyes ”en marsj”.

¹⁰ Avvik fra manus. Under framføringen tilføyes ”en marsj”.

Utøya som et angrep på unge mennesker drøm om å bidra til en bedre verden. ”Deres drømmer ble brutalt knust. Dine drømmer kan bli virkelighet. Du kan føre videre ånden fra i kveld. Du kan gjøre en forskjell. *Gjør det.*” (Min utheving). Deretter oppfordres ungdommen til å engasjere seg, bry seg og melde seg inn i en organisasjon, og til å delta i debatter og til å bruke stemmeretten. ”Frie valg er selve¹¹ juvelen i demokratiets krone. Ved å delta sier du et rungende ja til demokrati.” Oppfordringen til de unge og framtidsperspektivet knyttet til å forme et Norge etter 22. juli er nært forbundet med det politiske budskapet i talen.

c. Disposisjon/organisering (dispositio)

I innledningen til talen gir Stoltenberg uttrykk for energi og varme idet han uttaler: ”For et syn! Jeg står nå ansikt til ansikt med folkeviljen”. Ordene fungerer som en direkte respons på den overveldende mottakelsen og applausen som Stoltenberg fikk idet han gikk opp på scenen, og binder han sammen med publikum fra første stund. I punkt 4.3 har jeg hevdet at tale nr. 3 har flest likhetstrekk med den rådgivende eller politiske talen, idet den rådgivende tales funksjon er å tilråde eller fraråde. Talen har også trekk av den epideiktiske talen, noe som trer tydeligst fram i måten han i talens første del berømmer de frammøtte for deres engasjement og evne til å stå sammen i en svært vanskelig tid. Også avslutningsvis er den preget av den epideiktiske talesjangeren når han gir uttrykk for sin uendelige takknemlighet ”(...) for å leve i et land der folk i en kritisk tid tar til gatene med blomster og lys for å slå ring om demokratiet. Og for å hedre og minnes dem vi har mistet.”

Fra å uttrykke sin takknemlighet over engasjement og vilje, leder Stoltenberg mottakerne over til talens politiske og framtidige perspektiv: ”Med det sterkeste av all verdens våpen, det frie ord og demokrati, staker vi ut kursen for Norge *etter* 22. juli 2011.” (min utheving). Det framtidige perspektivet blir videre en del av det politiske perspektivet når statsministeren deretter uttrykker:

”Vårt svar har vokst i styrke gjennom de ubegripelige timene, dagene og nettene vi har bak oss, og det bekrefte med kraft i kveld. Mer åpenhet, mer demokrati. Fasthet og styrke. Det er oss. Det er Norge. Vi skal ta tryggheten tilbake!”

¹¹ Avvik fra manus. Under framføringen tilføyes ”selve”.

Med uttrykket ”vårt svar” henviser Stoltenberg til talen som ble holdt kvelden 22. juli 2011 på pressekonferansen hvor han uttalte: ”At svaret på vold er enda mer demokrati. Enda mer humanitet, men aldri naivitet.” Det ble også gjentatt i tale nr. 2 i Oslo domkirke søndag 24. juli 2011: ”Vi er fortsatt rystet av det som traff oss, men vi gir aldri opp våre verdier. Vårt svar er mer demokrati, mer åpenhet og mer humanitet. Men aldri naivitet.”

Det er dette ”svaret” som mandag kveld 25. juli 2011 så tydelig trer fram på Rådhusplassen og i resten av landet, nettopp fordi det lar seg gjøre å mobilisere så mange mennesker til å stå sammen for de samme verdiene. Logos i tale nr. 3 er ”Mer åpenhet, mer demokrati, og dette ”svaret” har som funksjon at det både binder de tre talene sammen, samtidig som det binder sammen Norge som nasjon, uavhengig om mottakeren er tilstede på Rådhusplassen eller foran TV-skjermen.

I talens avslutning bygger Stoltenberg en kulturkontekstuell bro mellom andre verdenskrig og hendelsene 22. juli. Han siterer Nordahl Griegs dikt ”17. mai 1940” og refererer den samme verselinjen som biskop Kvarme siterte i Oslo domkirke: ”Vi er så få her til lands, hver fallen er bror og venn.” Videre avsluttes talen med ordene: ”Våre fedre og mødre lovet hverandre Aldri mer 9. april. Vi sier aldri mer 22. juli.” På denne måten henter talen opp elementer fra de ordene som preget søndagens gudstjeneste, samtidig som talen settes inn i en kulturkontekst.

d. Uttrykksmåten (elocutio)

Stoltenberg henvender seg innledningsvis til de kongelige og til ”alle sammen”. Han føyer deretter til: ”For et syn! Jeg står ansikt til ansikt med folkeviljen.” og viser til det han rent faktisk ser og oppfatter der og da. Talen er like fullt også en tale til resten av landet fordi han fortsetter med: ”Tusener på tusener av nordmenn, i Oslo og over hele landet, gjør det samme i kveld.” Samtidig er statsministeren kjent med at hele arrangementet overføres direkte på NRK, og således er det også en tale til TV-seere i hele Norge. Henvendelsesformen er preget av personlig varme og engasjement, og jeg skal nedenfor vise hvordan avsender viderefører ”det store vi” fra tale nr. 1, og hvordan han på ord- og setningsnivå, og ved hjelp av språklige virkemidler, samler tilhørerne.

Den personlige, og nære tilknytningen til saken trer særlig fram når statsministeren omtaler egne observasjoner og opplevelser som uttrykkes gjennom anerkjennelse, tro på framtiden og takknemlighet:

”Jeg står nå ansikt til ansikt med folkeviljen” viser anerkjennelse og respekt for alle dem som har møtt fram.

”Det folkehavet jeg ser foran meg her i dag, og den varmen jeg kjenner fra mennesker over hele landet gjør meg sikker i min sak. Norge består prøven” uttrykker både takknemlighet og tro på framtiden.

”Jeg er uendelig takknemlig over å leve i et land der folk i en kritisk tid tar til gatene med blomster og lys for å slå ring om demokratiet” uttrykker takknemlighet og understreker det politiske budskapet.

Jeg oppfatter ordene ”Folkeviljen” og ”Trassig budskap” som noe av det sentrale i talens budskap – selve talens logos. Stoltenberg berømmer folkets vilje til å stå sammen og vise solidaritet samtidig som han framhever at Norge har et ”trassig budskap” til resten av verden og til den/dem som angrep Norge fredag kveld: ”vi er sønderknust, men vi gir oss ikke”. Oppmøte i Oslo og resten av landet denne kvelden viste nettopp en trass og en evne til å reise seg i en svært vanskelig situasjon, og ordene har en intensitet og kraft i seg som løfter tilhørerne og gir energi til videre innsats.

I motsetning til tale nr. 1 som var uten utsmykking og metaforer, har tale nr. 3 en rekke uttrykk og begreper som jeg skal kommentere. Den språklige utformingen er preget av ord og uttrykk med klare konnotasjoner til andre verdenskrig og generelle krigsbegreper. Talen er fylt av ord som: ”erobrer gatene”, ”beseire et folk”, ”verdens våpen”, ”knekke”, ”kneble”, ”marsj” og som nevnt i punkt c. *Disposisjon* avsluttes talen med et sitat fra Nordahl Griegs dikt ”17. mai 1940”. Avslutningsvis blir det trukket paralleller mellom 9. april og 22. juli. Ved å bruke disse ordene og ved å sammenlikne med 9. april 1940, fikk Stoltenberg fram terrorhandlingens omfang i et historisk perspektiv og antyder hvordan 22. juli vil prege Norges historie og den kulturelle arven. Det er likevel ikke en tale som oppfordrer til krigslignende handlinger eller motaksjoner, og statsministerens tale er fylt av metaforer som får fram det politiske budskapet om det framtidige og håpet om et Norge etter 22. juli. Ved å bruke ord og uttrykk som: ”folkeviljen”, ”Folk over hele landet står i dette øyeblikk skulder ved skulder”, ”Hver og en av oss kan gjøre demokratiets vev litt sterkere” og ”Frie valg er juvelen i demokratiets krone”

blir oppfordringene signalisert i form av en språklig utsmykking som forsterker budskapet. Rammene for arrangementet på Rådhusplassen ga avsender flere muligheter til å bruke språklige virkemidler enn pressekonferansen fredag kveld og gudstjenesten søndag. Dette vil bli kommentert under punkt e. *Framføringen*.

I punkt 4.1.2. d. *Uttrykksmåten* har jeg vist hvordan ”En hilsen fra hele Norge” skapte et *vi* gjennom uttrykksmåten, og at dette ble videreført til tale nr. 2 ”I dag er det tid for sorg” (punkt 4.2.2. d. *Uttrykksmåten*). I tale nr. 3 henter Stoltenberg fram *vi* og oss gjennom store deler av talen. Dette er ”det store *vi*”, og jeg kan ikke finne at han i tale nr. 3 henviser til politi, rettsapparat eller andre myndighetspersoner slik som påpekt i tale nr. 1. På den måten blir avsender i større grad inkludert i begrepet ”hele Norge”, samtidig som han fortsatt er landets øverste leder.

e. Framføringen (actio)

Videopptak av Stoltenbergs appell til folkehavet på Rådhusplassen viser at allerede før han har startet talen, legges det føringer for framføringen. Det klappes og jubles idet han ankommer scenen og Stoltenberg blir møtt av en enorm velvilje som en slags hyllest og tegn på takknemlighet for den innsats Stoltenberg har utvist de siste dagene. Responsen fra publikum viser avsenders innledende ethos som jeg tidligere har beskrevet i punkt 4.3.1.c. *Avsender* og i teorikapitlet punkt 3.1.1.

Formen på arrangementet åpner for en henvendelsesform som adskiller seg fra den *vi* har sett i tale nr. 1 og i tale nr. 2 hvor rommet og liturgien satt rammer for taleren. På scenen på Rådhusplassen er det få rammer og begrensninger, og i dette ”rommet” fikk Stoltenberg gjennom hele talen respons fra publikum i form av applaus og jubel. I løpet av talen utvikles et samspill-liknende uttrykk mellom avsender og mottaker som jeg oppfatter som en forsterkende effekt på talen. Jeg har innledningsvis sagt at talen har en rekke avvik fra manus. Dette er mindre avvik hvor statsministeren legger til ord for å legge et større trykk, eller betone budskapet. Det er hovedsakelig småord eller presiseringer som er føyd til under framføringen, og jeg har markert dette fortløpende i fotnoter. Enkelte tilføyelser fungerte som et retorisk virkemiddel for å oppnå respons hos publikum. Dette kommer særlig fram i setningen: ”En marsj for demokrati, en marsj for samhold og en marsj for toleranse”. Ordet ”marsj” blir her gjentatt tre ganger for å forsterke budskapet og gi en rytme i framføringen.

Kjeldsen omtaler dette som en trepunktliste, og viser til *Our Masters' Voice* av Max Atkinson som beskriver "clap-trap" eller klappefelle som et retorisk grep som taleren kan bruke for å utløse applaus eller annen respons hos tilhørerne. "En klappefelle som skal fungere effektivt, må derfor bygges opp av en serie tydelig adskilte faser, som den vi kjenner det i setningen "klar, ferdig, gå!" (Kjeldsen, 2006, s. 212). Videre hevder Kjeldsen at i Norge er Jens Stoltenberg blant de politikere som mest og best utnytter trepunktliste som klappefeller (Kjeldsen, 2006, s. 213).

I tillegg til intensiteten som preger Stoltenbergs tale, viser nærbildene på TV-skjermen at det er en sterkt følelsesladet statsminister som står foran publikum. Det er vanskelig å vite om det er påkjenningene de siste dagene eller den overveldende mottakelsen på Rådhusplassen som gjør ham blank i øyene og at stemmen enkelte ganger sprekker. Det er utvilsomt med på å gi talen en personlig varme og nærhet som TV-seerne opplever gjennom hele talen.

5 OPPSUMMERING OG KONKLUSJON

I min analyse av talene som statsminister Jens Stoltenberg holdt i de første dagene etter terrorangrepet 22. juli 2011 har jeg ønsket å finne ut hva det var som gjorde talene virkningsfulle i denne situasjonen. Fordi så mange mennesker opplevde den første tiden som så meningsløs og uvirkelig, ble det i reportasjer, nyhetsmeldinger og på sosiale medier hevdet: ”vi mangler ord” og ”ord blir fattige”. Jeg har med denne analysen ønsket å finne ut om det virkelig var slik at vi manglet ord, eller om ordene kom til sin rett og hadde en viktig funksjon i denne perioden.

I dette kapittelet vil jeg oppsummere hva jeg har sett, og ved å behandle talene på tvers, vil jeg si noe om utviklingen som skjedde i talene med tanke på tema og språklig utforming. Terrorangrepet 22. juli 2011 var et angrep på hele Norge. Det var et direkte og målrettet angrep på Arbeiderpartiet, dets ledelse og Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon AUF. I tillegg var det et angrep på verdier og holdninger som nordmenn definerer som en del av sin kultur. Norge har ønsket å framstå som et demokratisk, åpent og etter hvert også et flerkulturelt samfunn, og verdiene knyttet til dette har i mange år preget nordmenn. For å kunne forstå talene i et større perspektiv, vil jeg vise hvordan talene som ble holdt på pressekonferansen, i Oslo domkirke og på Rådhusplassen kan sees i forhold til kulturkonteksten. Jeg vil kommentere dette i et eget punkt nedenfor, punkt 5.3 *Kulturkonteksten*.

5.1 Situasjonstekst

Språk endrer seg fra situasjon til situasjon, og vi sier at *konteksten* endrer seg. Ordet kontekst betyr *med teksten*, altså det som er sammen med eller rundt teksten (Maagerø, 2005, s. 37). Situasjonsteksten er den konkrete her-og-nå situasjonen som tekstene blir til i, og i analysen har jeg vist at talenes overordnede situasjonstekst var terrorangrepet 22. juli 2011 som ble et vendepunkt i norsk historie. 22. juli plasserte Norge på terrorkartet sammen med Midtøsten, Tokyo, New York, London og Madrid, og på samme måte som det refereres til før og etter andre verdenskrig, vil vi heretter omtale en periode som *før og etter 22. juli*. I tillegg til den felles konteksten som terrorangrepet representerer, har hver av talene sin egen situasjonstekst. Talene ble til og framført i ulike faser av den ekstraordinære krisesituasjonen hvor både tid og rom preget så vel avsender som mottakere. For å kunne

forstå talene, må både den overordnede situasjonskonteksten og den enkelte situasjonskonteksten forstås i sin sammenheng, jfr. Hallidays påstand om at kontekster kommer før tekster i det virkelige livet (Halliday, 1998, s. 69).

I teorikapittelet (punkt 3.4.2) har jeg beskrevet Michael A.K. Hallidays systemisk-funksjonelle språkteori (SFL). Hallidays oppfatning er at teksten hører hjemme i en sosial kontekst, og videre hevder han at vår forståelse av språkets sosiale kontekst selvfølgelig vil avhenge av vår forståelse av språket. (Halliday, 1998, s. 229).

Bombingen av Regjeringskvartalet og skytingen på Utøya hvor til sammen 77 mennesker mistet livet, var grunnen til at statsminister Jens Stoltenberg holdt de aktuelle talene 22., 24. og 25. juli 2011. Den overordnede konteksten er, i tillegg til det som er nevnt ovenfor, tragedien som rammet enkeltmennesket, pårørende og etterlatte samtidig som det rammet Norge som nasjon og satt et helt folk i en ny situasjon hvor usikkerhet, utrygghet og ubesvarte spørsmål preget de første timene og dagene. Etter hvert ble det også klart at det var et angrep på en felles, norsk kultur- og verdiforankring, og at gjerningsmannens motiv for ugjerningene var å redde Norge fra Arbeiderpartiets svik og forræderi (Stormark, 2011, s. 427).

Hver av talene har også sin egen kontekst fordi disse ble framført i ulike faser av den overordnede situasjonskonteksten. Utviklingen som skjedde med tanke på informasjon om bakgrunnen for angrepet, skadeomfanget og ikke minst antall omkomne, preget både avsender og mottakere. I tillegg har jeg gjennom analysen vist at rommet hvor talen ble framført i, har vært en sentral del av situasjonskonteksten. De ulike rommene; regjeringens representasjonsanlegg, Oslo domkirke og Rådhusplassen, hadde rammer og betingelser som avsender måtte forholde seg til, samtidig som rommet åpnet for ulike former for respons fra mottaker. Hver av talene har med andre ord sin egen kontekst hvor tid og rom påvirket både valg av ord og framføring.

Halliday hevder at situasjonskonteksten kan beskrives gjennom tre såkalte registervariabler: felt, relasjon og mediering. Disse tre variablene vil i følge Halliday til enhver tid være til stede i språkbruken. (Maagerø, 1998, s. 37).

Som en del av det å se talene under ett, og for å få fram utviklingen i talene, vil jeg anvende Hallidays begreper *felt* som refererer til hva som skjer/hva er det deltakerne er opptatt av,

relasjon som refererer til hvem som deltar – deres status og roller og *mediering* som refererer til hvilken rolle språket har/hva deltakerne forventer at språket skal gjøre for dem i denne situasjonen. I denne modellen er begrepet *mediering* benyttet i forbindelse med språkets rolle og funksjon, og ikke som et overføringsbegrep mellom sender og mottaker som jeg skal komme tilbake til i omtalen av fjernsynsoverføringen under punkt 5.2 *Den doble situasjonskonteksten*.

Felt

Etter å ha studert talene har jeg sett at temaet i talene endret seg de første dagene etter terrorangrepet. Talen som ble holdt på pressekonferansen fredag 22. juli 2011 var preget av sjokket og den uavklarte situasjonen som hadde oppstått, og jeg har vist at statsministeren først og fremst var opptatt av å skape tillitt og gi befolkningen en trygghet om at han og landets ledelse var til stede i krisesituasjonen. Jeg har sett at Stoltenberg framstod som en troverdig leder da situasjonen var ekstraordinær og kritisk. Talerens ethos ble videreført og forsterket da han talte i Oslo domkirke søndag 24. juli 2011. Tema for talen som ble holdt i Oslo domkirke var sorg, og statsministeren bygget i denne talen en bro mellom nasjonens sorg og sin personlige sorg da han omtalte to av ofrene som han hadde et nært forhold til. I talen som ble holdt på Rådhusplassen 25. juli 2011 har jeg vist at det var tid for å se framover og i talen fokuseres det på troen *på* og visjonene *for* et Norge *etter* 22. juli. Felles for alle tre talene er at statsminister Jens Stoltenberg ikke har oppmerksomheten rettet mot gjerningsmannen og hans verdier, og at hevn og motangrep aldri var et tema. Det er ofrene, de pårørende og verdiene som gjerningsmannen hadde angrepet som var det sentrale gjennom alle tre talene, og måten å besvare angrepet på var *mer åpenhet* og *mer demokrati*. Disse ordene gjentas nærmest som et refreng i alle tre talene, og i ettertid vil trolig ”refreng” forbindes med terrorangrepet 22. juli på samme måte som enkelte ord og uttrykk i dag assosieres med andre verdenskrig.

Relasjon

Avsender henvender seg både til dem som er til stede under pressekonferansen, i kirkerommet, på Rådhusplassen og til TV-seerne. Det var i den aktuelle perioden stor interesse for fjernsynsoverføringer av pressekonferanser og arrangementer, og i denne sammenheng definerer jeg begrepet ”TV-seer” som *alle* som fulgte NRKs overføring av pressekonferansen, gudstjenesten og rosemarkeringen, samt de som så opptak av disse arrangementene i nyhetssendinger etterpå.

Stoltenbergs status som statsminister innebar naturlig nok at det var et asymmetrisk forhold mellom avsender og mottaker da han talte på pressekonferansen, i Oslo domkirke og på Rådhusplassen. Den første kvelden var det avgjørende at statsministeren framstod som en ansvarlig leder i den ekstraordinære situasjonen, fordi så mange opplevde situasjonen som så kaotisk og uvirkelig. Selv om nyhetskanalene og politiets pressekonferanser ga svar på noen spørsmål, var det avgjørende at statsministeren personlig stod fram på TV og talte til nasjonen. På denne måten kunne han forsikre om at han var uskadet, og at alt tilgjengelig mannskap var mobilisert for å redde liv og forhindre ytterligere ødeleggelser.

I tillegg til Stoltenbergs rolle som Norges statsminister var han også Arbeiderpartiets øverste leder og tidligere formann i AUF. I analysen har jeg vist at Stoltenbergs fortid i AUF, hans politiske rolle i Arbeiderpartiet og hans personlige relasjon til flere av ofrene ga talene en dimensjon utover rollen som statsminister, og avsender uttrykte seg med autensitet og troverdighet og han evnet å framstå både som statsminister og som et sårbart menneske midt i begivenhetens sentrum. Jeg har sett at han i tale nr. 1 var en tydelig og ansvarlig leder i en kaotisk situasjon og for et folk i sjokk. I tale nr. 2 har jeg sett at Stoltenberg var sårbar og sørgende blant sørgende, og i tale nr. 3 framstod han som visjonær og rettet blikket framover blant et folk som gjorde seg klar til å gå videre.

Ved å henvende seg til ”hele Norge”, uansett bakgrunn, definerte Stoltenberg mottakerne på en vid og inkluderende måte. Alle var representanter for fellesskapets grunnleggende verdier, og ”hele Norge” fikk tildelt en rolle som medspillere i prosessen for mer åpenhet og mer demokrati.

Mediering

I alle tre talene har jeg funnet at den språklige utformingen har vært preget av ord og begreper som man ikke forbinder med ”politikerspråk”. I den første talen (”Et budskap fra hele Norge”) var det viktig å være tydelig og bestemt, og dette er den eneste talen hvor jeg finner et merkbart sinne hos avsender. I denne talen benyttes ord som blodig, feig, bombe oss til taushet, og andre tilsvarende ord og uttrykk som beskrev den grusomme situasjonen som hadde oppstått denne dagen. Det var slik situasjonen var, og Stoltenberg prøvde ikke å skjule denne virkeligheten med språklig innpakning. Videre har jeg kommentert hvordan statsministerens bruk av personlig pronomen ”vi” skapte et nasjonalt fellesskap fra dette

tidspunkt. ”Det store vi” ble videreført til talen i Oslo domkirke hvor statsministeren ga uttrykk for sorg og følelser fra første setning. Også i Oslo domkirke var ordvalget ærlig og usminket. Sjokk, fortvilelse, sinne, gråt gjenspeiler de følelsene som både avsender og mottakere hadde i kirkerommet denne søndagen. Statsministeren måtte også forsøke å gi sorgen mening, slik at tapet kunne bli mulig å bære. ”Mer demokrati, mer åpenhet, men aldri naivitet ” ble gjentatt i talen i domkirken fordi dette var verdier som ungdommen på Utøya og ansatte i regjeringskvartalet stod for og jobbet for. Disse verdiene ble uttrykt i samme rom som verdiene av fellesskapet, samholdet og barmhjertighet ble uttrykt fra kirkens side, og dermed viste jeg at kirkens perspektiv ble forent med et politisk perspektiv. Mens de to første talene hadde et ”her-og-nå” perspektiv, var talen på Rådhusplassen i større grad rettet mot det videre arbeidet og framtiden. Jeg har vist at Stoltenberg benyttet flere krigsmetaforer i denne talen og oppfordringen var å kjempe videre og stå sammen for de verdiene som vi i disse dagene definerte som våre felles verdier og som de omkomne stod for og jobbet for. Om metaforen sier Kjeldsen: ”Når vi i en bestemt situasjon tenker på bestemte ord, bruker dem, leser dem eller hører dem, klinger alle ordenes forskjellige betydninger, bruksformer og kontekster altså med i vår bruk og forståelse av ordene” (Kjeldsen, 2006, s. 244). I tale nr. 3 tar Stoltenberg i bruk metaforer knyttet til kamp og krig. Det unngikk han i tale nr. 1 og tale nr. 2. Krigsmetaforene velger jeg derfor å se i en større sammenheng, som en del av kulturkonteksten, jfr. punkt 5.3.

Den røde tråden gjennom alle tre talene var å vise at svaret på det som ble oppfattet som et angrep på våre grunnleggende verdier, var å kjempe videre for de samme verdiene. Ved å definere verdiene som åpenhet og demokrati og ved å benytte inkluderende ord som ”vi”, ”et lite land”, ”et stolt folk” og ”det norske folk”, ble gjerningsmannen marginalisert ved å gi tydelige signaler om at hans budskap og hans visjoner ikke var forenlig med ”våre” grunnleggende verdier.

5.2 Den doble situasjonskontekst – talene som mediebegivenhet

De tre talene som er analysert i denne oppgaven ble overført til fjernsyn og sendt direkte til TV-seerne, og disse kunne dermed følge henholdsvis pressekonferansen, gudstjenesten og rosemarkeringen fra omgivelser som var kjent. Med begrepet ”den doble situasjonskonteksten” mener jeg at avsender henvender seg både til mottakerne som er til

stede i rommet hvor talen holdes og til dem som ser TV-overføringen hjemmefra. Det er først og fremst konteksten og relasjonen mellom avsender og mottaker som endres ved en fjernsynsoverføring. At konteksten er ulik for TV-seere og de som var til stede i rommet, er kanskje mest synlig i tale nr. 2 ("I dag er det tid for sorg"). De som var til stede i Oslo domkirke deltok i gudstjenesten på liturgiens premisser og var underlagt de normer og forventninger som man pålegges i et kirkerom. De opplevde sorgfelleskapet og nærværet som preget situasjonen og som dermed ble den sentrale delen av talens kontekst. TV-seerne var ikke underlagt de samme reglene når de fulgte gudstjenesten fra hjemlige omgivelser. TV-seernes opplevelse var nærbildene som ble mottatt gjennom TV-apparatet og som avslørte avsenders ansiktsuttrykk og mimikk. For TV-seerne ble det skapt en relasjon til avsender gjennom disse nærbildene som mottakerne i rommet ikke opplevde i samme grad.

Jeg skal her kommentere hva det innebar for presentasjonen at talene ble TV-overført og videre vil jeg reflektere over om avsender maktet å nå fram til mottakerne og framstå som nær gjennom fjernsynet som medium. Jeg vil først understreke at begrepet "TV-seer" ikke representerer en homogen gruppe. Mange så NRKs direkte sendte TV-overføring, og ble direkte mottakere gjennom TV-skjermen. Videre var det mange som først var til stede i en tilsvarende sørgegudstjeneste i en lokal kirke, eller deltok i en rosemarkering rundt om i landet, og som deretter så opptak av TV-overføringen eller som en del av NRKs nyhetsreportasjer. For de to sistnevnte gruppene, ble den tidligere opplevde situasjonen tatt med inn som en førforståelse av så vel avsender som talens budskap.

John Ellis sier i *Visible Fictions* (1982) at fjernsynsoverføringer mottas hovedsakelig i hjemlige omgivelser (Ellis, 1982, s. 111). Videre hevder Ellis at TV-overføringer innebærer relativt beskjedne segmenter av en større sammenheng med små sekvensielle enheter av bilder og lyd med noen knappe minutters varighet. "These segments are organised into groups, which are either simply cumulative, like news broadcast items and advertisements, or have some kind of repetitive or sequential connection, like the groups of segments that make up the serial or series." (Ellis, 1982, s. 112). TV-seerne som fulgte NRKs overføring av pressekonferansen, gudstjenesten i Oslo domkirke og rosemarkeringen på Rådhusplassen fikk med andre ord kun biter av den reelle situasjonen som mottakerne i de respektive rommene mottok. Disse fragmentene av virkeligheten redigeres underveis ved hjelp av "usynlige" klipp slik at TV-seerne skal få mulighet til å leve seg inn i situasjonen.

En direktesending er ikke klippet, men kameravinkling, zooming og panorering styrer likevel hva mottakerne skal se og høre. På den måten ser jeg at fjernsynets måte å formidle på, bidrar til at begivenheten preges av en dramaturgi som framhever visse sider, mens andre skyves i bakgrunnen.

En mediebegivenhet karakteriseres av brudd med den daglige rutinen (Dayan og Katz, 1992). 22. juli var en ekstraordinær begivenhet som gjorde at TV-kanalene la det opprinnelige programskjemaet til side og skapte en felles arena for kommunikasjon. I alle tre talene har jeg sett at fokus i stor grad har vært Stoltenbergs ansikt og ansiktsuttrykk, noe som har skapt en nærhet til avsender fordi disse nærbildene har avslørt en personlig og berørt avsender. Ved å framstå som en leder som var nærværende og utviste lederskap samtidig som han framstod som engasjert og sårbar, ble det knyttet kontakt allerede fra første tale. Det er min oppfatning at statsministerens ethos ble forsterket gjennom mediets framstilling av ham, og at de ulike mediebegivenheten bidro til at ordene ga gjenklang som både trøstet og mobiliserte til en ny hverdag.

5.3 Kulturkonteksten

I teorikapitlet, punkt 3.4.4 har jeg gjort rede for hvordan Halliday henviser til Bronislaw Malinowskis artikkel fra 1923 hvor Malinowski skiller mellom situasjonskonteksten og kulturkonteksten. Halliday refererer til Malinowski når han hevder at det er nødvendig å beskrive noe mer enn de umiddelbare omgivelsen. ”Integrert i enhver lingvistisk samhandling, (...) ligger også hele den kulturelle historien bak deltakerne, og de handlingene som de er engasjert i.” (Halliday, 1998, s. 70). Malinowski anså både situasjonskonteksten og kulturkonteksten som nødvendige for å få en adekvat forståelse av teksten. For å kunne forstå 22. juli-talene, finner jeg at angrepet må sees som et angrep på et felles norsk kultur- og verdisyn, og at det dirkede og målrettede angrepet mot Regjeringskvartalet og Utøya var gjerningsmannens virkemiddel for å nå ut med sitt hatske budskap. Angrepene resulterte i 77 døde mennesker, store menneskelige lidelser og materielle tap som man foreløpig bare aner omfanget av. Dette er den overordnede konteksten som for ettertiden vil ramme inn kulturkonteksten for nye tekster og ny litteratur som vil komme etter 22. juli 2011. På samme måte som tekster fra andre verdenskrig ble benyttet i tale nr. 2 og tale nr. 3, vil referanser til 22. juli bli benyttet i ettertid. Jeg har i analysen av tale nr. 2 vist at biskop Kvarme i sin

åpningstale siterte fra Nordahl Griegs dikt ”17. mai 1940”. Videre ble ”Til Ungdommen” av Nordahl Grieg sunget under gudstjenesten. På denne måten ble Kvarmes ord og ”Til Ungdommen” en del av situasjonskonteksten og dermed også en realisering av kulturkonteksten. Jeg har også vist at kirkens verdier ble en del av kulturkonteksten i talen ”I dag er det tid for sorg”, ettersom både kirkerommet og høymessens liturgi satte premisser for avsender og mottakere i den aktuelle situasjonskonteksten. Det er min oppfatning at kulturkonteksten bidro til å forene et politisk og religiøst verdisyn i kirkerommet denne søndagen. Det viktigste budskapet var å framheve verdien av fellesskapet, samholdet, godhet og barmhjertighet og hvordan disse verdiene kan vise en retning videre.

På Rådhusplassen holdt Stoltenberg en tale som eksplisitt gjorde bruk av kulturkonteksten i situasjonskonteksten da han siterte fra Nordahl Griegs dikt ”17. mai 1940”, og hvor ord og krigsmetaforer ble benyttet. Den kulturelle historien bak deltakerne er avgjørende for å kunne forstå talen, og idet statsministeren avsluttet talen med ordene ”Våre fedre og mødre lovet hverandre aldri mer 9. april. Vi sier: Aldri mer 22. juli” ble det tydelig at talen måtte forstås i en historisk og kulturell kontekst som avsender forutsatte at mottakerne var fortrolige med.

5.4 Avrunding og konklusjon

Utgangspunktet og inspirasjonen til denne analyseoppgaven har vært min undring og nysgjerrighet knyttet til tidligere nevnte utsagn som ”ord blir fattige” og ”vi mangler ord”. Ordene ble ikke fattige. Tvert i mot bidro de til å skape ro hos et folk i sjokk, trøst hos et folk i sorg og mobilisering hos et folk som gjorde seg klar til å vende tilbake til hverdagen. Etter å ha undersøkt talene i lys av retorisk teori og sosialsemiotikk, er det min oppfatning at i den krisesituasjonen som oppstod 22. juli 2011 fant vi mening, trøst og håp i enkelt hverdagspråk og poetiske uttrykk. For å styrke fellesskapsfølelsen, hentet Stoltenberg bevisst fram noe fra forrige gang vi som nasjon trengte å stå samlet. Ord gjenoppstod fra en annen tid og en annen kontekst, og fikk et nytt liv også fordi tid og sted inviterte til en felles forståelse av tekstene. Ordene ble både et uttrykk for felles verdier og et svar på terrorangrepet som hadde rammet nasjonen. Der og da ble det dannet en ny kulturkontekst hvor ordene ”Mer åpenhet. Mer demokrati” fant en klangbunn i det norske folk, og viste oss at disse ordene var rette ord til rett tid.

6 Litteraturliste

Aagedal, Olaf. (2013). "Sørgestad og kamp plass": Stortorget og Oslo domkyrkje etter 22. juli. I O. Aagedal, P.K. Botvar & I.M. Høeg (red). *Den offentlige sorgen. Markeringer, ritualer og religion etter 22. juli* (s. 86-111). Oslo: Universitetsforlaget.

Andersen, Øivind. (1995). *I retorikkens hage*. Oslo: Universitetsforlaget

Baltzersen, Anne C. (2011). Revitalisering av språket. *TEFT Forskningsmagasin frå Universitetet i Agder*. 2/2011 (s. 9).

Bitzer, Lloyd F. (1968). "The Rhetorical Situation". *Philosophy & Rhetoric* 1968/I (s. 1-14).

Dayan, Daniel & Katz, Elihu (1992). *Media Events. The live broadcasting of history*. Massachusetts: Harvard University Press

Ellis, John. (1982). *Visible fictions. Cinema. Television. Video*. London and New York: Routledge

Halliday, Michael A.K (1998). "Situasjonskonteksten". I K.L. Berge, P. Coppock & E. Maagerø (red). *Å skape mening med språk. En samling artikler av M.A.K. Halliday, R. Hasan, J.R. Martin* (s. 67-79). Oslo: (LNU) Cappelen Akademiske Forlag

Halliday, Michael A.K (1998). "Registervariasjon". I K.L. Berge, P. Coppock & E. Maagerø (red). *Å skape mening med språk. En samling artikler av M.A.K. Halliday, R. Hasan, J.R. Martin* (s. 95-118). Oslo: (LNU) Cappelen Akademiske Forlag

Halliday, Michael A.K (1998). "Språket som kode og språket som adferd": En systemisk-funksjonell forståelse av dialogens egenskaper, vekst og utvikling. I K.L. Berge, P. Coppock & E. Maagerø (red). *Å skape mening med språk. En samling artikler av M.A.K. Halliday, R. Hasan, J.R. Martin* (s. 225-254). Oslo: (LNU) Cappelen Akademiske Forlag

Hauge, Mari T. (2011, 27.07). Den viktigste tale holdt i Norge siden krigen. *Aftenposten*. Hentet fra: <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article4185013.ece> [Lastet ned 16.11.2013]

Johnsrud, Nina (2012, 22.09). Hadde terrortalen klar. *Dagsavisen*. Hentet fra <http://www.dagsavisen.no/samfunn/hadde-terrortalen-klar/> [Lastet ned 16.11.2013]

Kjeldsen, Jens E. (2006) *Retorikk i vår tid. En innføring i moderne retorisk teori*. Oslo: Spartacus

Kvalshaug, Vidar (2013) *Det var en gang en sommer. Historien om 22. juli og tiden etterpå – fortalt for barn*. Oslo: Gyldendal

Maagerø, Eva (1998). "Hallidays funksjonelle grammatikk": En presentasjon. I K.L. Berge, P. Coppock & E. Maagerø (red). *Å skape mening med språk. En samling artikler av M.A.K. Halliday, R. Hasan, J.R. Martin* (s. 33-63). Oslo: (LNU) Cappelen Akademiske Forlag

Maagerø, Eva & Tønnessen, Elise S. (2001). *Samtaler om tekst, språk og kultur*. Oslo: (LNU) Cappelen Akademiske Forlag

Maagerø, Eva (2005). *Språket som mening. Innføring i funksjonell lingvistikk for studenter og lærere*. Oslo: Universitetsforlaget.

Petroleumstilsynet (2012). Krisekommunikasjon: Tidlig, tydelig og tilgjengelig. *Dialog* 1/2012. Stavanger: Petroleumstilsynet. Hentet fra <http://www.ptil.no/artikler-i-dialog-nr-1-2012/krisekommunikasjon-tidlig-tydelig-og-tilgjengelig-article8790-1093.html> [Lastet ned 17.11.2013]

Rasmussen, Kjell J. (2011). Stålsat værdighed - retorisk analyse af Jens Stoltenberg tale i Oslo domkirke efter Utøya. Hentet fra <http://www.rhetor.dk/2011/08/stalsat-værdighed---retorisk-analyse-af-jens-stoltenbergs-tale-i-oslo-domkirke-efter-utøya/> [Lastet ned 17.11.2013]

Stokka, Odd K. (2011, 13.08). Bare én mann har skyld i 22. juli. *Stavanger Aftenblad*. Hentet fra <http://www.aftenbladet.no/nyheter/politikk/--Bare-n-mann-har-skyld-i-22-juli-2849363.html> [Lastet ned 17.11.2013]

Stormark, Kjetil (2011). *Da terroren rammet Norge. 189 minutter som rystet verden*. Oslo: Kagge forlag.

Tønnessen, Elise S. (2003). Kronprinsbryllupet som nasjonalt gledesspill. *Tidsskrift for kulturforskning*. 1/2003. Oslo: Novus forlag.

Viksveen, Thor (2011). *Jens Stoltenberg. Et portrett*. Oslo: Pax forlag.

Stoltenberg, Jens (2011) *Sjokkerende og feigt*. (Tale) Oslo: Statsministerens kontor. Regjeringen Stoltenberg II. Hentet fra <http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/stoltenberg-ii/smk/Nyheter-og-pressemeldinger/nyheter/2011/sjokkerende-og-feigt.html?id=651774> [Lastet ned 17.11.2013]

Stoltenberg, Jens (2011) *Tale ved Statsminister Jens Stoltenberg i Oslo Domkirke*. (Tale). Oslo: Statsministerens kontor. Regjeringen Stoltenberg II. Hentet fra <http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/stoltenberg-ii/smk/taler-og-artikler/2011/tale-ved-statsminister-jens-stoltenberg-.html?id=651789> [Lastet ned 17.11.2013]

Stoltenberg, Jens (2011) *Statsminister Jens Stoltenbergs tale på Rådhusplassen i Oslo*. (Tale). Oslo: Statsministerens kontor. Regjeringen Stoltenberg II. Hentet fra <http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/stoltenberg-ii/smk/taler-og-artikler/2011/statsminister-jens-stoltenbergs-tale-pa-.html?id=651840> [Lastet ned 17.11.2013]

NRK1 (2011) *NRK1 Pressekonferanse 22.07.2011* (DVD). Mo i Rana: Nasjonalbiblioteket
NRK1 (2011) *NRK1 Minnegudstjeneste 24.07.2011* (DVD). Mo i Rana: Nasjonalbiblioteket
NRK1 (2011) *NRK1 Rosetog 25.07.2011* (DVD). Mo i Rana: Nasjonalbiblioteket

Kjeldsen, Jens E. (2006) *Det eksterne pentagrammet* (Figur) Oslo: Spartacus
Kjeldsen, Jens E. (2006) *Det interne pentagrammet* (Figur) Oslo: Spartacus

Vedlegg 1

”Et budskap fra hele Norge”

(Regjeringens representasjonsanlegg, 22. juli 2011)

I dag er Norge rammet av to sjokkerende, blodige og feige angrep.

Vi vet ikke hvem som angrep oss. Mye er fortsatt usikkert.

Men vi vet at mange er døde og mange såret.

Vi er alle rystet over ondskapen som traff oss så brutalt og brått.

#

Dette er en kveld som krever mye av oss alle.

Dagene som følger kan komme til å kreve enda mer.

Det er vi beredt til å møte. Norge står sammen i krisetider.

Vi sørger over våre døde.

Vi lider med de sårede.

Og vi føler med de pårørende.

#

Dette handler om angrep på uskyldige sivile. På ungdom på sommerleir. På oss.

Jeg har et budskap til de som angrep oss. Og til de som står bak.

Det er et budskap fra hele Norge:

Dere skal ikke få ødelegge oss.

Dere skal ikke få ødelegge vårt demokrati og vårt engasjement for en bedre verden.

Vi er en liten nasjon, men vi er en stolt nasjon.

Ingen skal få bombe oss til taushet.

Ingen skal få skyte oss til taushet.

Ingen skal noensinne få skremme oss fra å være Norge.

#

I kveld og i natt skal vi ta vare på hverandre.

Gi hverandre trøst, snakke sammen og stå sammen.

I morgen skal vi vise verden at det norske demokratiet blir sterkere når det gjelder.

Vi skal finne de skyldige og holde dem ansvarlig.

Det viktigste i kveld er å redde menneskeliv, og vise omsorg for alle som er rammet og deres pårørende.

Jeg vil gi min anerkjennelse til politi, helsepersonell og alle andre som i disse timer gjør en formidabel innsats for å hjelpe mennesker og begrense skader.

#

Vi må aldri oppgi våre verdier.

Å vise at vårt åpne samfunn består også denne prøven.

At svaret på vold er enda mer demokrati.

Enda mer humanitet.

Men aldri naivitet.

Det skylder vi ofrene og deres pårørende.

Vedlegg 2

”I dag er det tid for sorg”

(Oslo domkirke, 24. juli 2011)

Kontrolleres mot framføring

Deres majesteter,

kjære Eskil,

kjære alle sammen,

Det er nå snart to døgn siden Norge ble rammet av den største ugjerningen siden krigen. På Utøya og i Oslo.

Det føles som en evighet.

Det har vært timer, dager og netter fylt av sjokk, fortvilelse, sinne og gråt.

I dag er det tid for sorg.

I dag skal vi tillate oss å stoppe litt opp.

Minnes de døde.

Sørge over dem som ikke er mer.

92 menneskeliv er gått tapt. Flere er fortsatt savnet.

Hver og en av de som er gått bort er en tragedie. Til sammen utgjør tapet en nasjonal tragedie.

Fortsatt strever vi med å begripe omfanget.

Mange av oss kjente noen som er borte. Enda flere vet om noen.

Jeg kjente flere.

En av dem var Monica. I rundt 20 år jobbet hun på Utøya. For mange av oss var hun Utøya.

Nå er hun død. Skutt og drept mens hun skapte omsorg og trygghet for ungdom fra hele landet.

Hennes mann John og døtrene Victoria og Helene er i Drammen kirke i dag.

Det er så urettferdig. Dere skal vite at vi gråter med dere.

En annen som er borte er Tore Eikeland.

Leder av AUF i Hordaland og en av våre aller mest talentfulle ungdomspolitikere.

Jeg husker at han fikk hele landsmøtet i Arbeiderpartiet til å juble da han holdt et engasjert innlegg mot EUs postdirektiv, og vant.

Nå er han død. Borte for alltid. Det er ikke til å begripe.

Dette er to av dem vi har mistet.

Vi har mistet mange andre, på Utøya og i regjeringsbygget.

Snart får vi navn og bilde på alle. Da vil omfanget av ondskapen tre fram i all sin gru.

Det blir en ny prøvelse.

Men vi skal klare den også.

Midt i alt det tragiske er jeg stolt av å bo i et land som har maktet å stå oppreist i en kritisk tid.

Jeg er imponert over hvor mye verdighet, omsorg og fasthet jeg har møtt.

Vi er et lite land, men vi er et stolt folk.

Vi er fortsatt rystet av det som traff oss, men vi gir aldri opp våre verdier.

Vårt svar er mer demokrati, mer åpenhet og mer humanitet. Men aldri naivitet.

Ingen har sagt det finere enn AUF-jenta som ble intervjuet av CNN: ”Om én mann kan vise så mye hat, tenk hvor mye kjærlighet vi alle kan vise sammen.”

Til slutt. La meg si til familier over hele landet som har mistet en av sine kjære:

Dere har min og hele Norges dypeste medfølelse i sorgen.

Ikke bare det. Hele verden føler med dere.

Jeg har lovet å overbringe kondolanser til dere fra Barack Obama, Vladimir Putin, Frederik Reinfeldt, Angela Merkel, David Cameron, Dimitry Medvedev og mange andre statsledere og regjeringssjefer.

Dette kan aldri erstatte tapet. Ingenting kan bringe deres kjære tilbake.

Men vi trenger støtte og trøst når livet er som mørkest.

Nå er livet som mørkest for dere.

Dere skal vite at vi er der for dere.

Vedlegg 3

”Mer åpenhet, mer demokrati”

(Rådhusplassen i Oslo, 25. juli 2011)

Kjære alle sammen,

For et syn!

Jeg står nå ansikt til ansikt med folkeviljen.

Dere er folkeviljen.

Tusener på tusener av nordmenn, i Oslo og over hele landet, gjør det samme i kveld.

Erobrer gatene, torgene – det offentlige rom med samme trassige budskap:

Vi er sønderknust, men vi gir oss ikke.

Med fakler og roser gir vi verden beskjed.

Vi lar ikke frykten knekke oss.

Og vi lar ikke frykten for frykt kneble oss.

#

Det folkehavet jeg ser foran meg her i dag, og den varmen jeg

kjenner fra mennesker over hele landet gjør meg sikker i min sak.

Norge består prøven.

Ondskap kan drepe et menneske, men aldri beseire et folk.

I kveld skriver det norske folk historie.

Med det sterkeste av alle verdens våpen, det frie ord og demokrati,

staker vi ut kursen for Norge etter 22. juli 2011.

#

Det blir et Norge før og et etter 22. juli.

Men hvilket Norge bestemmer vi selv.

Norge skal være til å kjenne igjen.

Vårt svar har vokst i styrke gjennom de ubegripelige timene, dagene

og nettene vi har bak oss, og det bekreftes med kraft i kveld.

Mer åpenhet, mer demokrati. Fasthet og styrke.

Det er oss. Det er Norge.

Vi skal ta tryggheten tilbake!

#

Etter angrepene i Oslo og på Utøya har vi vært forent i sjokk,
fortvilelse og sorg.

Slik vil det fortsatt være, men ikke bare slik.

Sakte vil de første av oss begynne å bli klare til å møte en hverdag
igjen. Andre vil trenge mer tid.

Det er viktig at vi respekterer ulikhetene. Alle måter å sørge på er
like normale.

#

Fortsatt gjelder det å ta vare på hverandre.

Vise omsorg.

Snakke med dem som er rammet hardest.

Være medmennesker.

Vi som er samlet her har en beskjed til dere som har mistet en av
deres kjæreste:

Vi er her for dere.

#

I tillegg skal vi rette blikket mot Norge etter 22. juli 2011.

Vi skal vokte oss for å trekke for mange, og for bastante
konklusjoner mens vi er et land i sorg, men noen løfter kan vi gi
hverandre allerede i kveld.

For det første.

Ut av alt det vonde øyner vi paradoksalt nok spiren til noe
verdifulle.

Det vi ser i kveld kan være den største og den viktigste marsjen det norske folk har lagt ut på siden den 2. verdenskrig.

En marsj for demokrati, samhold og toleranse.

#

Folk over hele landet står i dette øyeblikk skulder ved skulder.

Vi kan lære av det. Gjøre mer av det.

Hver og en av oss kan gjøre demokratiets vev litt sterkere. Det ser vi her.

#

For det andre.

Til de unge vil jeg si dette.

Massakren på Utøya er også et angrep på unge menneskers drøm om å bidra til en bedre verden.

Deres drømmer ble brutalt knust.

Dine drømmer kan bli virkelighet.

Du kan føre videre ånden fra i kveld. Du kan gjøre en forskjell.

Gjør det!

Min oppfordring er enkel.

Engasjer dere. Bry dere.

Meld dere inn i en organisasjon. Delta i debatter.

Bruk stemmeretten. Frie valg er juvelen i demokratiets krone.

Ved å delta sier du et rungende ja til demokrati.

#

Til slutt.

Jeg er uendelig takknemlig over å leve i et land der folk i en kritisk tid tar til gatene med blomster og lys for å slå ring om demokratiet.

Og for å hedre og minnes dem vi har mistet.

Det viser at Nordahl Grieg hadde rett:

”Vi er så få her til lands, hver fallen er bror og venn”

#

Dette skal vi ta med oss når vi tar fatt på arbeidet med å forme

Norge etter 22. juli 2011.

Våre fedre og mødre lovet hverandre ”Aldri mer 9. april”

Vi sier ”Aldri mer 22. juli”.